T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HARPUTLU İSHAK HOCA'NIN MANTIK ANLAYIŞI

VE

SUALLİ İSAGUCİ ADLI ESERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülşen ÖZER

İstanbul 2013

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HARPUTLU İSHAK HOCA'NIN MANTIK ANLAYIŞI VE SUALLİ İSAGUCİ ADLI ESERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülşen ÖZER

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Ferruh ÖZPİLAVCI

İstanbul 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi GÜLŞEN DEMİRKOL ÖZER'nın HOCA İSHAK HARPUTİ'NİN MANTIK ANLAYIŞI VE SUALLİ İSAGUCİ ADLI ESERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.06.2013 tarih ve 2013-24/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 27/08/2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. FERRUH ÖZPİLAVCI	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ALİ DURUSOY	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. HASAN HACAK	

ÖNSÖZ

İkibin küsür yıllık bir geçmişe sahip olan mantık Antik Yunan'da Aristo tarafından sistemleştirilen bir ilim dalıdır. İslam dünyasıyla tanışma ve kabul süreci ise sancılı olmuştur. Nihayetinde mantık, İslam dünyasında kabul görmüş ve Müslümanların eğitim kurumları başta olmak üzere günümüze dek kesintisiz olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle "zihni hatadan koruyan araç" olarak tanımlanması mantığın ilimlere başlangıç olarak öğrenilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Mantığa verilen bu anahtar konum nedeniyle vazgeçilmez olması sağlanmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı medreselerinde hocalık yapmış olan Hoca İshak Harputi'nin mantık algısı ve bu konuyla ilgili olarak yazdığı *Sualli İsaguci* adlı eser konu edinilmiştir.

Çalışma boyunca kaynak önerileri ve temini konusunda destek veren tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Ferruh Özpilavcı hocama teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışma boyunca "nazımızı" çeken tüm arkadaşlarım ve aile üyelerime teşekkür ederim. Çalışmanın ilmin faydalı olan kısmına dâhil olmasını temenni eder, düşünce dünyamıza ilmi ameliyelere küçük de olsa bir katkı sağlamasını umarım.

Gülşen ÖZER

İstanbul 2013

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı **:** Gülşen Özer

Anabilim Dalı **:** Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Programı **:** Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Danışmanı **:** Doç Dr. Ferruh Özpilavcı

Tez Türü ve Tarihi **:** Yüksek Lisans-Eylül 2013

Anahtar Kelimeler **:** Mantık, İsaguci, Hoca İshak Harputi

ÖZET

Mantık Antik Yunan'da Aristo tarafından sistematize edildiğinden bu yana varlığını sürdürmüştür. Mantık ilmi İslam dünyası için de önemini günümüze kadar korumuştur. İlimlere giriş olarak algılanmış ve mantık öğrenmeden ilmi faaliyetlerin sağlıklı olamayacağı kabul edilmiştir. Mantık Osmanlı medreselerinin eğitim müfredatında var olmuş ve belirli kademelerde okutulmuştur.

Osmanlının son dönemi batı karşısında yeni bir tutum belirleme, mevcut konumu tartışma çabalarıyla geçmiştir. Bu tartışma süreci, eğitim, ekonomi, askeri gibi birçok alanlar tezahür etmiştir. Fikri çalkantıların son derece yoğun olduğu bu dönemde birçok âlim "var olana" tutunma veya bir çıkış kapısı olabilecek "yeni arayışı" çabasında olmuştur. Bu çalışmada 19.y.y.'da Osmanlı İmparatorluğu payitahtında, İstanbul'da yaşamış ve Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmış olan Hoca İshak Harputi'nin mantık anlayışı ve ders kitabı mahiyetide yazdığı "sualli isaguci" adlı metin değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Mantık, İsaguci, Hoca İshak Harputi

GENERAL INFORMATION

Name- Family Name **:** Gülşen Özer

Main Scientific Discipline **:** Philosophy and Theology

Programme **:** Philosophy and Theology

Thesis Advisor **:** Assoc. Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı

Thesis Type and Date **:** M.A. thesis - September 2013

Keywords **:** Logic, Iseguci, Hoca Ishak Harputi

ABSTRACT

The logic has existed since it has been systematized by Aristotle. The science of logic conserved its importance in Islamic World, too. It has been comprehended as introductory for other learnings and it has been accepted that scientific activities without learning logic couldn't be healthy. The logic subsisted in syllabuses of Ottoman madrasas and has been thought in certain graduals.

The last periods of Ottoman Empire elapsed with the attempts of determining a new attitude towards the West and debates over current attitude. This discussion process appeared in several areas like education, economy and military. At that time when intellectual turmoils are very intensive many scholars tried to hold on "the existent" or to find a "new search" which could be a door for survival. In this study, the understanding of logic of Hoca İshak Harputi who lived in Ottoman capital, in İstanbul in 19.century and taught in Ottoman madrasas and his text "sualli isegoji" which has written as a lecture book will be examined.

Key words: Logic, Iseguci, Hoca Ishak Harputi

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.s.	: Aleyhisselam
A.Ü.D.T.C	:Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya
A.Ü.İ.F. Yay.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ç.	:Çoğulu
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Doç.	:Doçent
Edt.	: Editör
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.	: Hicri
Haz.	:Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.S.A.M	: İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F. Yay.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayı
S.Ü.İ.F.	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem

T.D.K.	:Türk Dil Kurumu
Trc.	: Tercüme
Trz.	: Tarihsiz
U.Ü.	:Uludağ Üniversitesi
vb.	:ve benzeri
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınları
Y.Ö.K.	:Yüksek Öğrenim Kurulu
Z.	:Zıddı.

ÖNSÖZ.....II

ABSTRACT……..… .III

ÖZET ..……...…….IV

KISALTMALAR……..……...V

İÇİNDEKİLER…… VI

GİRİŞ

KONU VE YÖNTEM

ÇALIŞMANIN KONUSU……1

ÇALIŞMANIN AMACI ……..1

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ……..2

ÇALIŞMANIN PLANI…….3

LİTERATÜR VE KAYNAKLAR ……..4

1.BÖLÜM

HARPUTİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN EĞİTİM VE MANTIK ANLAYIŞI

1.1.OSMANLIDA EĞİTİMİN DURUMU .....……. ..5

1.1.1. Medreselerde Mantık Öğretimi …….....……....7

1.1.2. Okutulan Mantık Kitapları: Ebheri ve İsagoji …….....…… 11

1.2.CUMHURİYET DÖNEMİ MANTIK ÇALIŞMALARI….....……. ..14

1.2.1. Resmi Eğitim Kurumlarında Mantık Dersi…….....…….. 14

1.2.1.1. Liselerde Mantık Dersi…….....……..……... 15

1.2.1.2. Üniversitelerde Mantık Dersi…….....….....…17

1.2.2. Sivil Eğitim Kurumlarında Mantık…….....……....21

2. BÖLÜM

HOCA İSHAK HARPUTİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1.MÜELLİFİN HAYATI …….....…….....…….. 26

2.2.HOCA İSHAK HARPUTİ'NİN ESERLERİ …….....……. 35

2.2.1.Günümüze Ulaşan Eserleri…….....……. 35

2.2.1.1.Osmanlıca Eserleri…….....…….. 35

2.2.1.1.1. Şemsü'l Hakika .....…….. 35

2.2.1.1.2. Es'ile-İ Kelamiyye Ve Zübdetü'l-İlm-İ Kelam …….....…. 36

2.2.1.1.3. Kâşifu'l-Esrâr Ve Dâfiu'l-Eşrâr …….....….. 37

2.2.1.1.4. Miftahu'l-Uyun …….....….. 37

2.2.1.1.5. Mecmuatu'l-Kavâid …….....…. 38

2.2.1.1.6. Esile-i Hikemiyye ……..…….....…… 40

2.2.1.2. Latinize Edilmiş Eseri …….....……. 40

2.2.1.2.1. Ziyâû'l Kulûb…….....…….. 40

2.2.2. Günümüze Ulaşmamış Eserleri…….....……. 43

2.2.2.1. El Yazma Çeviri Eser….....…… 43

2.2.2.1.1.İstişfa Fi Tercümeti'ş-şifa …….....……. 43

2.2.2.2 Hoca İshak Harputi'ye Atfedilen Eserler ……..….....…….. 45

2.2.2.2.1. Karınca Kaptan...…….....…….. 45

2.2.3. İcazetname ……..…….. 45
2.2.4. Eserlerinin Kronolojik Sıralaması …….…….. 46
2.3.HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR…….……... 46
2.3.1. Müstakil Olarak Adına Yapılan Çalışmalar…..……..46
2.3.2. Harputinin Adı Geçen Eserler……..…… 48
2.4.HOCA İSHAK HARPUTİ'NİN MANTIK ANLAYIŞI VE EĞİTİM METODU … 50
2.4.1.Sosyal Çevresi…….……..50
2.4.2. Eğitim Metodu …….…….. 51
2.4.3. Dili…….……52
2.4.4. İlmi Ahlakı …….……..……53
2.4.5. Donanımı…….……..53
2.4.6. Metod Anlayışı…….…….. 54
2.4.7. Güncelle İlişkisi…….…… 54
2.4.8. Üslubu…….…….. 55

3. BÖLÜM

ESERİN KRİTİĞİ

3.1.SUALLİ İSAGUCİ KRİTİĞİ…….……... 56
3.1.1.Mantık Konularının Sıralaması…….…… .56
3.1.2.Başlangıç Kavramları…….……... 56
3.1.2.1.Lafız(Sözcük).…….…….. 56
3.1.2.2.Va'z …….…….. 58
3.1.2.3.Delalet(İşaret)…….……... 58
3.1.2.3.1.Mutabakat(Uygunluk).....……... 59
3.1.2.3.2.Tazammum(İçlem)…..…….…… 60

3.1.2.3.3.İltizam(Lüzumlu) ……..…….....60

3.1.2.4.İlim ve Sanat …….....…… 60

3.1.3.Mantık …….....…….....……61

3.1.3.1. Mantık Tanımı……...…..…….....…….. 61

3.1.3.1.1.Mantığın Mevzusu(Konusu) …….…….....…… 62

3.1.3.1.2. Mantığın Gayesi(Amacı) .....……..…….. 62

3.1.3.1.3.Mantığın Bölümleri ..….....….…… 63

3.1.3.1.4. Mantığın Tarafları(Kısımları).....…… 63

3.1.3.2. Beş Tümel……..... 63

3.1.3.2.1. Cins …….....….. 63

3.1.3.2. 2. Tür(Nev') …….…….....64

3.1.3.2.3. Ayrım(Fasl) ……..…….....64

3.1.3.2.4. Özgülük(Hassa) …...….....……....64

3.1.3.2.5. İlinti(Araz) ……..…...….....…….. 64

3.1.3.2.5. 1. Arazı Lazım(Btişik İlinti).....…….65

3.1.3.2.5. 2. Arazı Mefarık(Ayrık İlinti)…….....65

3.1.3.3.Kavram…….....……. 66

3.1.3.3.1.Tarif…….....…. 66

3.1.3.3.1.1.Hadd(Tanım)…….....…… 66

3.1.3.3.1.1.1. Haddı Tamm(Tam Tanım)..... 66

3.1.3.3.1.1.2. Haddı Nakıs(Eksik Tanım)…….……67

3.1.3.3.1.2.Resm(Tarif) 67

3.1.3.3.1.2. 1. Resmi Tamm(Tam Tarif) ……..…… . 67

3.1.3.3.1.2.2. Resm-İ Nakıs(Eksik Tarif) …….....…...67

3.1.3.3.2.Tarifi Hakiki(Gerçek Tarif)…….....68

3.1.3.3.3.Tarifi İsmi(İsim Tarifi) …….....….68

3.1.3.4.Kaziye(Önerme)…….....68

3.1.3.4.1.Hamliye(Yüklemli) …….....69

3.1.3.4.1.1.Şahsıyye(Tekil) …….…….....……..…69

3.1.3.4.1.2.Musavvere(Belirli.…….....……70

3.1.3.4.1.3.Mühmele(Belirsiz) ..…..…… 70

3.1.3.4.2.Şartıyye(Koşullu) ..…….....……..71

3.1.3.4.2.1. Muttasıl(Bitişik) Önermeler…..... 71

3.1.3.4.2.1.1. Lüzumuyye(Koşullu) .....…..……..72

3.1.3.4.2.1.2.İttifakiye …….....…...……72

3.1.3.4.2.2. Munfasıl(Ayrık)…….....……..……72

3.1.3.4.2.2.1.Hakıkıye (Ayrık Şartlı Önerme)…..…….72

3.1.3.4.3.Mâni‘atu’l Cem‘…….…..... 72

3.1.3.4.4.Önermeler Arası İlişki…….....…….. 73

3.1.3.4.4.1. Tenakuz(Çelişki)…….....… 73

3.1.3.4.4.2.Aks(Döndürme)…..……. 74

3.1.3.5.Kıyas(Tasım)…….....….. 75

3.1.3.5.1.Şekil……..……. 75

3.1.3.5.1. 1. Birinci Şekil…….……... 77

3.1.3.5.1.2. İkinci Şekil…….…… 78

3.1.3.5.1. 3. Üçüncü Şekil…….……. 78

3.1.3.5.1. 4. Dördüncü Şekil…….……. 79

3.1.3.5.2.Kıyasın Yapısı…….……. 79

3.1.3.5.2.1.İktirani Kıyas(İçkin Kıyas).....…… 80

3.1.3.5.2.2.İstisnai Kıyas(Seçkin Kıyas) .....…….. 80

3.1.3.6.Burhan(Delil)…….....…..……. 82

3.1.3.6.1. Limmi(Akli)…….....…..... 82

3.1.3.6.2. İnni(Deneysel)…….....……....82

3.1.3.6.3.Yakiniyyat(Kesin) ……..... 83

3.1.3.6.3.1. Evveliyat…….83

3.1.3.6.3.2 Müşahedat……83

a)Vicdaniyat……...84

b)Hissiyat……...84

3.1.3.6.3.3 Mücebberat……..……84

3.1.3.6.3.4 Hadsiyat……..84

3.1.3.6.3.5Mütevaritat……..…….84

3.1.3.6.3.6. Fıtriyyat……..85

3.1.3.7.Cedel(Eytişim)…….....….....… 85

3.1.3.8.Hitabet(Söylev)……..... 86

3.1.3.9.Şiir…….....…… 87

3.2.TETİMME İSAGUCİ…….....…….…….. 88

3.2.1.Atıf Harflerinden Vav…….....…….. 88

3.2.2. İstinaf …….....…. 88

3.2.3. Hazihi …….....…….. 89

3.2.4.Risale…….....…. 89

3.2.5.Tekil Sözcük…….....…….. 89

3.2.6.Tekabül(Karşıtlık)…….....……..….. 90

3.2.7. Özel İsim…….....91

3.2.8. Kısır Döngü(Devr)…….....…….. 91

3.2.9.Ortak Sözcükler (Müşterek Lafız) .....…….. 91

3.2.10.İnşa…….....……... 92

3.2.11. Kavli Şarih(Tanım)…….....……..... 92

4. BÖLÜM

ESERİN LATİNİZASYONU

4.1. SUALLİ İSAGUCİ …….....……. 94

4.2. TETİMME-İ İSAGUCİ…….....…….. 113

4.3. İLAVE-İ İSAGUCİ …….....……. 138

4.4. SÖZLÜK…….....…….. 153

SONUÇ.....…….....……. 162

EKLER……..…….. 166

Ek.1. Mantık Şemaları…….……. 166

Ek.2. Resimler …….…… 168

KAYNAKÇA…….…….. 172

ÖZGEÇMİŞ …….…… 179

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN KONUSU

Arapça "nutuk" (n-t-k) kelimesinden gelen mantık, Grekçe "logos" kelimesine karşılık olarak kullanılmaktadır. Bu kavram düşünmenin kurallarını ortaya koyan disiplinin adını ifade etmektedir. Mantık Türkçe kullanımında bir ilim alanını kast etmekle beraber tutarlı olma, akla uygun olma, konuşma ve düşünme kavramlarına karşılık olarak da kullanılmaktadır.

Mantık akıl sahibi olan tüm canlıların kaçınılmaz olarak ilişkide olduğu bir kavramdır. İnsanoğlu farkında olarak ya da olmayarak karşılaştıklarını mantık süzgecinden geçirir. Günlük yaşamda mantıklı olmadığı gerekçesiyle tutarlı olmayan konular kabul görmez. Bu anlamda insanoğlunun mantıkla ilişki tarihi insanlığın başlangıcına dayandırılır. Ancak mantığın bir ilim biçimine dönüşmesi iki binyıllık bir geçmişe sahiptir. Mantığın ilim haline gelmesiyle beraber mantıklı düşünmenin kuralları formüle edilmiş ve bir anlamda "mantıklı olma" durumunun kriterleri ortaya konulmuştur. Antik Yunan'la başlatılan mantık ilmi, İslam dünyasında tashih edilerek biçimlendirilmiş ve zenginleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da bu mirası devralarak medreselerinde mantığa yer vermiştir. Bu çalışmada da bir Osmanlı âlimi olan Harputlu Hoca İshak Efendi'nin mantık anlayışı ve *Sualli İsaguci* adlı eseri incelenmeye çalışılmıştır. Hoca İshak Efendi Osmanlı imparatorluğunun son döneminde yaşamış ele aldığımız eseri de bir geçiş sürecinde hazırlamıştır. Harputlu Hoca'nın zikrettiğimiz risalesini konu edinerek mantık anlayışını ortaya koymaya çalıştık.

ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmamızda ele aldığımız eser sadece kritik edilmemiş aynı zamanda latinize edilerek mantık ilmine dair yapılan çalışmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir. Osmanlıca matbu eserler arasında yer alan *Sualli İsaguci* adlı eserin içeriğinin önemli bir kısmı Arapça'dır. Bu anlamda Osmanlıca bir metin latinizasyonundan daha fazlasının yapıldığı söylenebilir. Bir tezin ana unsurunun bire bir latinize etmek olması tercih edilir bir durum olarak görülmese de geçmişle kurulacak bağ için bu tür çabalar

zorunluluk ifade etmektedir. Bu nedenle bu metinlerle tanışmak için Osmanlıca veya Arapça öğrenme çabalarının yanı sıra yaygın olarak okuyup yazdığımız alfabeye dönüştürülmesi bir ihtiyaçtır. Bu çalışma ile Osmanlı medreselerinde okutulan mantık dersinin bir örneğini inceleyerek konuyla ilgili çalışmalara veri sağlamasını amaçladık. Aynı zamanda benzer çalışmalarla mantık risalelerinin bir araya getirilmesi fikrinin mantık ilmiyle meşgul olanlarda hâsıl olmasını amaçladık.

Harputlu Hoca'nın kaleme aldığı mantık risalesi hem dönemini temsil etmesi hem de İslam mantık geleneğini sürdürmesi açısından temsil kabiliyeti olan bir çalışmadır. Bu nedenle bu çalışma üzerinden döneme dair de ipuçları yakalamayı da hedefledik.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Konu edindiğimiz risale çalışmanın ana kaynağıdır. Bu nedenle metin analizi yöntemi çalışmanın odak noktasıdır. Bu metni açıklamak amacıyla öncelikle Harputi'nin aynı konuya dair yazdığı metinlere müracaat ettik. Ayrıca Harputi ile aynı dönemde yaşayan âlimlerin mantık risalelerini de ana hatları ile inceleyerek karşılaştırmalar yaptık. Mantık ilminde otorite kabul edilen İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserine, Harputi ile benzerlik ve farklarını tespit etmek amacıyla başvurduk. Bu nedenle çalışmada karşılaştırmalı metin analizi yöntemini de kullandık. Harputi'nin risalesinde yer alan soru cevap sıralamasına metni açıklarken bağlı kaldık; ancak aynı başlık altında toparlanabilecek açıklamalarını içerik açısından tertip ederek ilgili başlık altında yer verdik.

Harputi'nin kullandığı mantık kavramlarını esas almayı uygun gördük ancak bu kavramların bugün nasıl kullanıldığını parantez içi ile belirttik. Ayrıca latinize edilen kısımda Arapça ibarelerin çevirilerini dipnotlar ile vermeyi uygun gördük. Arapça ibarelerin bazıları müellifin kendisi tarafından Osmanlıca açıklanmıştır. Bu ibareleri tekrar olmaması için dipnotlara yansıtmadık.

Çalışmanın bütününden farklı olarak birinci bölümde yer alan gayrı resmi mantık anlayışı konusunda sözlü tarih yöntemi kullandık. Bu yöntemi kullanma nedenimiz konuyla ilgili yazılı çalışmaların sınırlı olmasıdır.

ÇALIŞMANIN PLANI

Çalışma genel olarak dört ana hat üzerinde kurgulandı. Birincisi, genel olarak İshak Harputi'nin içinde yaşadığı Osmanlı Devletinde mantık ilminin incelenmesidir. Bu bölüm Harputi'nin risalesinin arka planını anlamaya katkı olması ve konuya bir giriş niteliğinde düşünülmüş olup mümkün olduğu kadar ana hatlar üzerinden tarihi arka plan verilmek istenmiştir. Osmanlı medreselerinde işlenilen mantık dersinin Harputi'den sonra izini sürmek amacıyla Cumhuriyet döneminde mantık eğitimi başlığı açmayı uygun gördük. Bu bölümün asıl nedeni Harputi'nin tedris ettirdiği medrese mantığının Osmanlı ile son bulup bulmadığını anlamak bir anlamda bugüne ulaşıp ulaşmadığını tespit etmektir. Bu bölümü elde ettiğimiz veriler nedeniyle iki alt başlıkta açıklamaya çalıştık. Birincisi üzerinde daha önce çalışmalar yapılmış olan üniversite ve liselerde mantık dersini içeren resmi mantık eğitimi ikincisi ise gayrı resmi mantık çalışmalarıdır. Cumhuriyet döneminde mantığın aldığı biçim konusunda da "gayri resmi mantık çalışmaları" ismiyle açtığımız başlık tespit edebildiğimiz kadarıyla bu güne dek üzerinde çalışılmamış bir konudur. Bu konuya dikkat çekmemizin bir nedeni de üzerinde çalışılmayı hak ettiğine işaret etmektir.

İkinci bölüm Hoca İshak Harputi'nin hayatı eserleri üzerinden müellifin ilmi kimliği hakkında bir kanaat edinmeye dönük düşünülmüştür. Bu bölümde Harputi'nin eserleri genel olarak tanıtılmış, mantık konularını ihtiva etmeyen eserlerin, yalnızca işlediği konular belirtilmiştir. Bu bölüm için Türkiye kütüphanelerinde mevcut eserlerinin tümü taranmış ve farklı tarihte basılmış olanların arasında fark olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde konu edindiğimiz eserin kritiği yer almaktadır. Bu bölümde Harputi'nin mantıkla ilgili açıklamaları; İbni Sina, Ebheri, dönemdaşı olan Osmanlı âlimlerinin mantıkla ilgili eserleri ve bugün okutulan mantık kitapları dikkate alınarak, zaman zaman benzerlikler ve farklılıklar belirtilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Son bölüm ise eserin latinize edilmiş hali ve metinde geçen kavramlara dair hazırlanan bir sözlüğü içermektedir. Yapılacak başka çalışmalara da zemin olmasını

umarak konu edindiğimiz eser içerisinde geçen terimlerin sözlüğünü oluşturmaya çalıştık. Bu bölüm çalışmanın bir parçası olmaktan mantık kavramlarına dair kapsamlı bir sözlük çalışmasının yapılamamış olması ile alakalıdır. Mantıkta kullanılan kavramlar hızlı bir değişim yaşamış, Antik Yunan'da kullanılan asılları, İslam dünyasındaki karşılıkları, Osmanlı Türkçesi'nde anlatılmaları ve nihayetinde de Cumhuriyet ile beraber batı dillerinden etkilenen kavramlar uzun bir serüvene sahiptirler. Bugün kullanılan karşılıklarını tespit ederek bu serüvenin son halini ortaya koymaya çalıştık. Ancak mantık terimlerinin ele aldığımız metinde geçenlerden çok daha fazla olması nedeniyle metinle sınırlı bir sözlük oluşturmak mecburiyetinde kaldık. Ekler kısmında Hoca İshak Harputi'nin mezarının resimleri, mezar taşındaki yazı ve kritik ettiğimiz çalışmanın şemalarla gösterilmesi yer almaktadır. Şemalar mantık çalışmalarında genel haritayı anlamayı kolaylaştıran, sözel tarifleri resmeden şekiller olduğu için çalışmaya eklemeyi uygun gördük.

LİTERATÜR VE KAYNAKLAR

Çalışmada temel aldığımız Harputlu İshak Hoca'nın 1277 yılında Ceride-i Havadis Matbaası'nda basılmış olan ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde Kadızade Burhan bölümünde bulunan *Mecmua'tül Kavaid* adlı kitabın içerisinde yer alan *Sualli İsaguci* adlı risaledir. Ayrıca Harputlu Hoca'nın mantıkla ilgili *Tetimme* ve *İlave İsaguci* adlı risaleleri de bu ana metni anlamak için latinize edilerek başvurulmuştur. Bu kaynaklar dışında referans aldığımız kaynaklar şunlardır; birincisi mantık ilminin temel referansı durumunda olan İbn Sina 'nın *Şifa* adlı eseri, ikincisi Osmanlı âlimlerinin beslendiği ana kaynak olan Ebheri'nin *İsaguci*'si, üçüncüsü Osmanlının son döneminde kaleme alınan mantık metinleri son olarak incelemeye çalıştığımız risalenin bir ders kitabı olarak kaleme alınmasından dolayı bugün okutulan mantık ders kitapları da incelenmiştir. Bu ders kitaplarının tamamı kaynakçada yer almamış ancak örneklem oluşturacak şekilde kaynakçada belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARPUTİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN EĞİTİM VE MANTIK ALGISI

1.1.OSMANLI'DA EĞİTİMİN DURUMU

Hoca İshak Efendinin yaşadığı dönemde Osmanlı dağılma sürecine girmiş eğitim alanı da doğal olarak bu süreçten etkilenmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren İslam ordularının aldığı yenilgiler içeride kurumlara karşı güvensizlik sonucu doğurmuş ve başlayan tartışma süreciyle eskinin devamı ile yeni tesis edilecek olanın sancıları yaşanmıştır.[1]

Osmanlı medreselerine örgün eğitim kurumu olarak 14 yaş altı ve 30 yaş üstü kişileri kabul etmemekteydi. Ayrıca okula devam ve disiplin de uygulanmaktadır.[2] Klasik dönemdeki bu titizlik son dönemde gücünü yitirmiştir. Medreselerde talebe sayısı artmış ama buna paralel bir düzenleme yapılamamıştır. Bu düzenlemedeki gevşeklik sosyal anlamda öneminin yitirilmiş olmasıyla alakalıdır. İlmiye zümresinin yargı ve eğitim alanındaki tekelini ortadan kaldıran, vakıflar üzerindeki yetkisini azaltan ve mali ayrıcalığı tespit eden Tanzimat Reformları geleneksel Osmanlı sistemi içindeki dini kurumların himayesini sona erdirmiştir.[3]

Darul Muallimin müfredatında 1850'de Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hendese, Cebir, Sarf, Nahiv, Fıkıh, Mantık bulunuyordu. Bu müfredat öncekileri ile kıyaslandığında daha az ders sayısına sahiptir. Müfredattaki hareketlilik, ilmiye mensuplarının daha gevşek bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Bu durum doğal olarak da yapılan işin doğruluğuna dair şüpheyi ve eleştirel bakışı getirmiştir. Dolayısıyla da bu dönemde eğitime dair önerilerin sıkça dillendirildiğini ve çözümler sunulduğunu gözlemliyoruz.[4]

---

[1] Kenan Yakupoğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkubbe Yay., İstanbul, 2006, s.247.

[2] Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Yay., İstanbul, 1997, s.440.

[3] Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, Birey Yay., İstanbul, 2004 , s.231- 254.

[4] Satı el Husri gibi kişiler özel olarak eğitim alanıyla ilgilenmiştir.

Yeni açılmış modern eğitim kurumlarında mu'tad derslerin yanı sıra yabancı dil öğrenimi de beklenmektedir. Toplumun tüm kurumları değişim yaşamaktadır. İcazetname ile hocasına rüştünü ispat dönemi bitmiş öğretmen yetiştiren ve kendi aralarında şubeleri olan okullar açılmıştır. Bu durum geleneksel ve modern ayrımının temelinin atılmasına yol açmıştır. 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştır. Bu okul Türkçe ve Fransızca eğitim vermektedir. İlk kurulduğunda okulun kadrosu yabancıdır ve öğrenciler de gayri müslimlerdendir ancak 1877'de atanan Türk müdürle beraber bu durum değişmektedir ki bu okula Müslüman öğrenciler gittikçe artan bir sayı ile talepte bulunmuştur. Toplumda ilmiye zümresinin fonksiyonlarının daralması nedeniyle medreselere talep azalmış bu kurumlar paradoksal olarak kendini revize edememiş, devlet kadrolarına bürokrat yetiştirememiş, hâkim sisteme karşı kabul edilir bir yol izleyemediklerinden gücünü yitirerek modern kurumlar karşısında yenilmişlerdir.[5]

Harputi'nin yaşadığı dönem dramatik bir görüntü arz eden Osmanlı medreseleri tüm sıkıntılı durumlara rağmen Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa Sabri Efendi gibi kıymetli âlimler çıkartmıştır.[6]Bu durum bu medreselerin önceki döneminin mirasına dayandığı düşünüldüğünde medreselerin aslı güç ve önemi de anlaşılabilecektir.

Medreselerde içeriksel olarak bir değişim söz konusu olmamıştır. Klasik dönemde ki Gazali, Fahreddin Razi, Molla Fenari çizgisi devam etmiş ve Türkçe telif çalışmaları da bu çizgide yazılmıştır.[7]Şerh ve haşiye geleneği de devam etmektedir. Osmanlı medreseleri de zaman zaman kendi eserini şerh edenler olmuştur. Oysa çoğu kez şerh edenler şerh ettikleri metinlerden daha iyisini de yazabilecek durumdaydı. Şerh etmek özellikle klasik metinlerin Arapça olmasından dolayı tercih edilmekteydi. Hocalar bu metinleri Türkçe izah etmek için bu metodu kullanmışlardır. [8]

Şerh geleneğinin önemli bir nedeni de Hanefi mezhebinin yaygınlaşması Şiilik karşısında durmayı sağlamasının istenmesidir. Medreselerde yetiştirilen Sünni bakış

[5] Ahmet Cihan, s.229.

[6] Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.160.

[7]Hasan Akgündüz, s.180.

[8] Sait Yazıcıoğlu, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yay., Ankara, 2011, s.166.

açısına sahip kişiler devlet kadrolarında görev almaktaydı. Bir noktadan medreseler devlete memur yetiştirme noktasında kurumsallaşmıştır. [9] Osmanlı medreseleri devletin resmi ideolojisini oluşturan Sünnilik medreseye kayıtta da dikkate alınmaktaydı.[10]

Osmanlı devletinde hâkim olan akaid imamı, Maturidi olarak kabul edilmektedir. Ancak dikkat çekici bir biçimde bu bağlılık eğitim alanında gözlenmemektedir. Hatta Eşari akaidi daha yaygın ve yön vericidir. Osmanlı medreselerinde de kelam ilminde Maturidiliğe ait bir eserin öne çıkması söz konusu değildir. Gazali'nin perspektifi ve Nesefi akaidi[11] belirgin olarak ilim çevrelerine hâkimdir.[12] İmam Gazali, Eşari'nin yolunu takip eder ancak Ömer Nesefi Maturididir. Bu akaid kitabı Eşari olan Saduddin Taftazanini şerhi ile okutulmuştur. Bu durum içeriksel bir fark olduğu anlamına da gelmemektedir. Nihayetinde iki mezhebin ehlisünnet kabul edildiği düşünülürse Osmanlıda yaşanan bu durumun içerik değil biçimsel bir çaprazlık oluşturduğu söylenebilir. İmam Maturidi ise Osmanlı'nın gündemine Türklük vurgusundan sonra eserleriyle girmeye başlamıştır.[13]

1.1.1.Medreselerde Mantık Öğretimi

Osmanlıda külliye biçimimde kurulan medreseler başlangıcından son dönemine dek farklı evreler geçirmiştir. Orhan Gazi tarafından 1331 yılında kurulan medreseler 1400'lü yıllara gelindiğinde teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Medreselerin geçirdiği değişimler okutulan derslerin kalitesi üzerinde kaçınılmaz olarak etkili olmuştur. Harputi'nin yaşadığı dönem özel olarak mantık ilminin durumuna baktığımızda tablonun genel havanın kasvetinden etkilendiğini görüyoruz. Kanuni'den Lale Devri'ne kadar mantık hariç felsefi disiplinler medreselerde okutulmamıştır.[14] Mantığın bu

[9] a.g.e. s.167.

[10] Hasan Akgündüz, s.433.

[11] Ömer Nesefi Akaidi adlı kitap medreselerde temel başvuru kaynağıdır.

[12] Sait Yazıcıoğlu, s.106.

[13] Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezhepleri Tarihi,*T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2055, Eskişehir, 2011, s.82.

[14] Mehmet Bayraktar, *İslam Düşüncesi ve Kaynakları*, s.23.

şekilde felsefeden ayrı tutulması Tehafüt geleneği ve mantık çalışmalarına Gazali'nin onay vermesinin etkisiyledir. Bu aynı zamanda bugüne ulaşan Gazali'nin felsefeye karşı ancak mantığa taraftar olma bilgisiyle de alakalıdır.[15]

Osmanlı medreselerinde okutulan mantık dersleri 1689 yılında İshak b. Hasan El-Tokadî(Ö.1689)'nin yazdığı müfredat programında yer almaktadır. İshak Efendi bu müfredat programında öncelikle mantık ilminin haram olup olmadığını açıklamış ve Gazzali'nin Razi'nin olumlamalarını hatırlatarak kelam gibi meşru bir ilim olduğunu belirtmiştir.[16]

Mantık konusu Osmanlı ilim çevrelerinde, İslam dünyasında şekilleniş biçimine sadık kalarak işlenmiştir. Porphirius'un *İsaguci*'si cins, nevi, fasıl, hassa ve arazdan oluşan beş kategori üzerine yazılmıştır. İslam dünyasında da bu sistematik ekleme ve çıkartmalarla farklılaşmıştır. Osmanlı medreselerinde temelini Aristo'dan alan ama Farabi ve İbn Sina ile geliştirilen mantık anlayışı ışığında Porfiryus'un *İsoguci*sinin çokça yorumlanmasıyla işlenmiştir. Mantık ile tanışmanın sonrasında değişmemiş olan ise Îsagûcî ismini mantık tarihi boyunca, mantık olarak kullanmış olmalarıdır. Günümüze ulaşan *İsaguci*'lerin ilki Farabi(870-950)'ye aittir.[17]

İbn Sina'nın eserleri doğrudan işlenmemiş ancak İbn Sina çizgisindeki Kazvini ve Ebheri'nin eserlerini şerh ve haşiyelerle okumuştur. Osmanlı mantığı Ali Sedat ve Salih Zeki' ye kadar klasik mantık olarak devam etmiştir.

Mantık ilmi Harputi'nin yaşadığı bu dönemde batılı bilgiler ile karşılaşma sürecindedir. Ayrıca mantık tarihi açısından da genel olarak mantık çalışmalarının canlılığını yitirdiği bir noktadan başlangıcı söz konusu olmuştur. Bu sebeple de İshak Efendi'ye kadar gelen süreçte sayılı orijinal çalışma yapılmış daha çok şerh ve haşiyeler üzerinden çalışmalar ortaya konmuştur. Mantık kendi döngüsü içinde kemale ermiş

[15]Hasan Akgündüz, s.174.

[16] Cevat İzgi, s.119.

[17] İbrahim Çapak, *Gazâlî'nin Mantık Anlayışı*, Elis Yay., Ankara, 2005, s.23.

olarak kabul edildiği için klasikleşmiş eserler referans kabul ediliyordu. Kısaca usulle ilgili bir tartışma olmadığı için var olan metinler otorite haline gelmişti.[18]

Mantık bir başlangıç dersi olarak kabul edilmekte ve konuları kademeli olarak işlenmektedir. Başlangıç olarak *İsaguci* okutulurken Kazvini'nin *Şemsiyye'*si ikinci kademe öğrencilerine okutulmaktaydı. Mantıkla ilgili üst okumalar ise Medhal başlığı altında gerçekleştirilmiştir. Mantığın üst kademeye geçişte şart olduğu şu ifadede kendini göstermektedir.“Bunlar Haşiye-i Tecrid medreselerinde mukaddimat-ı ulûm veya mebâni-i ulûm denen sarf, nahiv, mantık ve adabu'l-bahs gibi muhtasarat dersleri gördükten sonra müstaid yani danişmend olurlardı”.[19] Mantık dersindeki başarının dikkate alınması bu dönemde halen temel dersler arasında yer aldığını göstermektedir. “Nahivden sonra mantık ilminde, medrese öğrencileri arasında meşhur olan adıyla, *İsaguci, Hüsam-ı Kati, Muhyiddin, Fenari, Şemsiyye, Tehzib, Kutbüddin-i Şirazi, Seyyid, Kara Davud, Sadüddin*[20] ve *Şerh-i Metali* okutulmaktaydı. ”[21]

Mantık öğrenmek tıpkı nahiv öğrenmek gibi kabul edilmektedir. Nasıl nahiv ile dil-lafız ilişkisi öğreniliyorsa mantıkla da akıl-makulat ilişkisi öğrenilmektedir. Doğru düşünme ve doğru ifade etme aracı olarak nahiv ve mantık ayrılmaz iki ilim olarak okutulmaktaydı.[22]

Diğer taraftan mantık konuları güç anlaşılması nedeniyle şerh ve haşiyeler asıl metinlerin yerini almış durumdaydı. Bu durum taleplerle de zaman zaman gerçekleşmekteydi. Mesela modal kıyaslar konusu karmaşık bir konu olarak kabul edimiş, Hocazade Mehmet Tahir' den bu konuyu somut anlatan kitap yazması talep

---

[18] Ahmet Kayacık, “*Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine*”, http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-259.html adresinden 18.04.2013 tarihinde erişildi.

[19] Cevat İzgi, s.51.

[20] Bu kitap mihenk taşı kabul edilir. Öğrenci bu kitabı okurken bu alanda yetenekli olup olmadığına karar verilir.

[21] Cevat İzgi, s.51.

[22] Ahmet Kayacık, “*Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine*”, http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-259.html.

edilmiştir. Bu konu karmaşık şifreler ve simgeler yığını olarak görülmektedir. Bu nedenle Hocazade *Zübdetü'l Muhtelilat min Tasdikat* adlı çalışmayı yapmıştır.[23]

Taşköprülüzade'nin ilimlerin tasnifinden[24] anlaşılan Osmanlı düşüncesinin kendi kurumsal sınırlarına eriştiği ve pratik kaygılar öne çıkarak kavramsal düşüncenin yerini estetik imar kaygısına bırakabildiğidir. Bu durum içeriğin öneminin zayıflamasına yol açmıştır. Felsefe mantık gibi derslerin medreselerde okutulmasına rağmen felsefi anlamı kaybetmesi söz konusudur. Kâtip Çelebi ve Koçi Bey gidişata getirdikleri itirazlarda dönemin medreselerinde felsefe okutulamamasını eleştirmişlerdir bu eleştiri içeriksel anlamda bir itiraz olarak okunabilir. Zira o dönemde felsefe[25] çalışmaları vardır. Tam da bu durum ezber geleneği için yapılan bir itirazdır.[26]

Osmanlı medreselerinde Harputi'nin yaşadığı dönemde Alet ilimleri ve Ulum-u Aliye ana başlıkları altında verilen dersler; kelam, mantık, belağat, lügat, nahiv, matematik, tarih, coğrafya, astronomi ilk başlıkta, Kur'an İlimleri, hadis, İslam Hukuku ise ikinci başlık altında okutuluyordu.[27] Mantık'ta ilk olarak İsaguci, Şemsiyye, Metali olarak zikredilebilir. Özellikle Esiruddin Mufazzal B. Osman el Ebheri'nin *İsaguci*sine Şemseddin Mehmet b.Hamza Fenari ve Şerif Nureddin'in yazdığı şerhler mantık ilmine giriş babında okutuluyordu. İkinci aşama olarak Necmeddin Ömer b. Ali Kazvini şemsiyesine yazılan Sadettin Taftazani'nin ve Kutubuddin Muhammed Tahtavi'nin şerhleri okutulmaktaydı. Ayrıca bunlara yazılan birçok Haşiyede mevcuttur. Şerif

[23] Kamil Kömürcü, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi, Ebheri Örneği*, Yayınevi Yay., Ankara, 2010, s.62.

[24]Kanunî döneminin meşhur bilgin, kadı ve müderrisleri Taşköprülüzade Ebulhayr İsameddin Ahmed (ö.968/1561) tarafından *Miftâhu 's-Sa 'âde ve Misbâhu 's-siyâde* adlı eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. Oğlu Taşköprülüzâde Muhammed Kemâleddin (ö. 1030/1620), bu eseri *Mevzûatu'l-ulûm* adıyla Türkçe'yetercüme etmiştir.

[25] Mantık bu alana dâhildir.

[26]Burhanettin Tatar, *Osmanlı Düşüncesi*, İslam Düşünce Tarihi Ders Kitabı, A. Ü Yay. no 1104 Eskişehir, 2012, s.173.

[27] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*", Bilge Yay., İstanbul, 200, s.120.

Nureddin Muhammed'in el *Gurrar Fil Mantık* adlı eser Siracuddin Mahmud b. Ebubekir Umrevi'nin *Metali el Envar* adlı eser ilerleyen aşamalarda okutulmaktaydı.[28]

Medreselerde okutulan İsaguciler muhteva olarak şu başlıkları içermektedir.

1-Lafızlar: Müfret ve Mürekkeb , küllî ve cüz'î

2-Delalet: Mutabakat, Tazammun ve İltizam

3-Külliyat-ı Hams: Cins, Nev', Fasl, Araz, Hassa

4-Tanım: Hadd ve Resm

5- Kazaya: Hamli, Şartiyye, Mucibe, Salibe, Mahsure, Maniatü'l-cem ve Maniatü'l-hulûv

6-Tenakuz

7-Aks: Müstevi, Nakîz

8-Kıyas: İktirani, İstisnai, Kıyasın şekilleri

9- Burhan, Cedel, Hitabet, Safsata ve Şiir.[29]

1.1.2. Okutulan Mantık Kitapları: Ebheri ve İsagoji

Neredeyse her Osmanlı ilim adamının en az bir ahlak ve bir mantık eseri bulunmaktadır. Öne çıkan diğer mantık metinleri de Molla Fenari'nin İsagucisi, Yanyalı Esad Efendinin, Kilisli Abdullah Efendinin ve Gelenbevi'nin mantık kitaplarıdır. [30]Genellikle eserler İsaguci ya da el- Medhal adını almıştır. Bu yönde yazılmış oldukça geniş bir külliyat söz konusudur; ayrıca yazılan İsagucilere şerh ve haşiyelerin de yazıldığı düşünüldüğünde bu külliyatın zenginliği katlanarak artmaktadır. Osmanlı medreselerinde en fazla tercih edilen ise Ebheri'nin *İsaguci*si olmuştur.[31]

---

[28] Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1984, s.59.

[29] Ahmet Kayacık, "*Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine*", http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-259.html.

[30] Mehmet Bayraktar, s.25.

[31]Mehmet Vural, "*İslam Felsefesi Sözlüğü*" Elis Yay., Ankara, 2003, s.224.

Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandi el-Ebheri'nin (1200-1265) *İsaguci*, yahut er-*Risaletü'l-Esiriyye fi'l-Mantık* adlı eser, medreselerde okutulan ilk mantık kitabıdır. Bu kitap 8-10 sayfalık kısa bir metindir buna rağmen bu kitaba birçok şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Latince başta olmak üzere Batı dillerinde tercümeleri yapılmıştır. Ebheri dışında Taftazani'nin *Şerh-i İsaguci*'si, Cürcani'nin *Şerh-i İsaguci*'si, Ensari'nin *el-Matla fi Şerh-i İsagucisi* revaç gören eserler olmuşsa da Ebheri'nin okutulma oranına ulaşamamışlardır. İsaguci şarihlerinden öne çıkan isimler şu şekildedir; Kadî Mir Hüseyin b. Muinuddin el- Meydebi el-Hüseynî(ö1475), Sadreddin Şirazî(1640) [32] Hüsam Kâtî, Molla Fenari, yahut el-Fevaidü'l-Fenariyye, Kutbüddin-i Şirazi, Celal (Devvani) Osmanlı coğrafyasında öne çıkan Haşiye yazarları şunlardır; Kul Ahmed (İbn Hızır), Kara Davud, Sadüddin (Taftazani) Seyyid (Ş.Cürcani) Muhyiddin (Talişi), Îmâd (Farisi), Mîr (Ebu'l-Feth), Mirza-cân [33] Özellikle Kadı Mîr'e çok fazla haşiye yazılmıştır. Muslihuddin Lari(ö.1572), Nasurullah b. Muhammed el-Hallali, Lutfullah b. İlyas er-Rumi(ö.1522), Pir Muhammed b. Alaaddin Ali el-Fenari ve Emir Fahreddin el-Esterabadi(ö.1630) haşiye yazanlar arasındadır.[34] Şemsiyye, kitaplarının başında ise Kazvini (1220/1276 veya 92) *Risaletü'ş- Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantıkiyye* adlı eser gelmektedir. Medhal isimli üçüncü aşama eserlerin en ünlüsü de Urmevî (1198-1283)'nin *Metaliu'l-Envar fi'l-Mantık* adlı eseridir.

Bunlar dışında Mantık alanında medreselerde okutulan ders kitapları şunlardır: Taşköprüzâde Ahmet Efendi'nin (-1528) mantığa dair *el-Câmi fi'l-Mantık* adlı eseri, Amasyalı Hüseyin Şah Çelebi(-1512) tarafından hazırlanan ve münazara âdâbından bahseden *Hüseyniye*, mantığa bağlı bir dal olarak gelişen âdâb (tartışma usulü) konusunda da Hâşiye-i Mesud, Mîr Ebu'l-Feth, Seyyid İmad, Şerh-i Yusufiyye(Kıyas

[32] Abdulkuddûs Bingöl, "*Ebheri Esiruddin",* DİA, X, İstanbul, 1994, s.76.

[33] Ahmet Kayacık, *Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine*, http://www.osmanli.org.tr/osmanlidaegitim-7-259.html.

[34] Abdulkuddûs Bingöl, "*Ebheri Esiruddin",* s.76.

konusunu işleyen manzum mantık), mantığın ayrı ayrı konularında yazılmış "Tasavvurat", "Tasdikat" ve Taftazani'nin *Tehzibûl-mantık* eseri.[35]

Son dönemde de mantıkla ilgili telif eserler de yazılmıştır. Mehmet Hilmi *Türkçe Hulasat-ul* Mantık 1873, Ahmet Hamdi *Mantık* 1876, Kilisli Hocazade Mehmet Tahir *Zübdet-ül Muhtelitat min'et- Tasdikat* 1881, Ahmet Cevdet Paşa *Miyar-ı Sedat* 1877, Sırrı *Miyar-ul Makal* 1885, Mehmet Tevfik *Gayet-ül Beyan fi İlmi-l Mizan* 1888, Mehmet Nuri *İkmal-i Burhan fi Tercuman-ı Mizan* 1891, Ömer Fevzi *Miyar-ul Ulum*, Süleyman Sırrı *Mantık* 1892, Raşid *Mizan-ul Makal* 1897, Said Paşa *Hulasa-i Mantık* 1897, İsmetullah *Hulasa-i İlmi Mantık* 1909. Bu eserler eğitim ön planda tutularak kaleme alınmıştır[36] ve genel olarak geleneksel mantık anlayışını takip eden çalışmalardır.

Tanzimattan sonra mantık yönünü doğudan batıya çevirmiş ve değişiklikler göstermeye başlamıştır. Batının zihinsel dönüşümünün etkisinde olarak geçirdiği serüven ile bugün sembolik mantık olarak oluşan külliyat ve çalışmalarla karşılaşıyoruz. Ali Sedat mantık eserlerinde belirgin olarak artık eski anlayışı terk etmiş ve Avrupa modelini seçmiştir. Ali Sedat'ın *Mizânû-l Ukûl fil-Mantık ve'l Usûl*(Mantıkta ve usulde akılların ölçüsü) adlı çalışması 1885 yılında basılmış ilk telif eserdir.[37] Gallupi'den mütercimi belli olmayan *Miftahül- Fününda*, Sûrî ve Tatbikî diye ayrılan bir mantık biçimi başlamıştır.

Mantığın yaşadığı değişim faklı biçimde gerçekleşen çalışmalar ortaya çıkartmıştır. Tamamen Avrupa tarzının işlendiği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan yelpazede şu eserler yazılmıştır; M. Fazıl *İlmi Mantık* 1911, Tezer Ağaoğlu *Sûrî ve Tatbikî Mantık* 1928, Hasan Ali Yücel *Mantık* 1938, Hatemi Senih Sarp *Mantık* 1952,

[35] Mustafa Ergün, "Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Afyon, 1996.

[36] Necati Öner ve Teo Grünberg, *Mantık-1,* Emel Yay. Ankara, 1994, s.5.

[37] Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye İlim ve Mantık Anlayışı*, Divan Kitap, İstanbul, 2012, s.103.

Nureddin Topçu *Mantık* 1953, Nezahat Kuhen *Mantık* 1972. Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak bilim felsefesi konularına yer verilmiştir.[38]

1.2.CUMHURİYET DÖNEMİ MANTIK ÇALIŞMALARI

Cumhuriyetin ilanıyla girilen yani süreçte sosyal-siyasal kurumlar yani bir kurgu ile inşa edilmiş ve köklü değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişim birçok alana yansımış, halkın ve iktidarın tercihlerinin farklılığı olarak tezahür etmiştir. Bu ayrımın günümüze dek devam ettiği söylenebilir. Özelde eğitim alanında da yaşanan bu kriz nedeniyle Cumhuriyet sonrası mantık ilminin durumunu da bu iki hat üzerinden izini sürmek gerekmektedir. Bu sebeple Cumhuriyet sonrası mantık alanında yaşananlara iki başlık altında değineceğiz. Mantık Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet için tercih edilir olduğu gibi medreselerde de vazgeçilmemiştir. Bunun nedeni; resmi eğitim kurumlarında müfredat oluştururken batıdaki programların dikkate alınması iken gayri resmi medreselerde ise dini otoritelerin takip ve korunması kaygısı olmuştur. Sonuçta toplumsal, siyasal, dini tavır farklılıkları gösteren resmi yapı ile gayrı resmi devam eden eğitim kurumlarında ortak olan ikisinin de mantıktan vazgeçmemiş olmasıdır.

1.2.1.Resmi Eğitim Kurumlarda Mantık Dersi

28 Ekim 1923 akşamı Çankaya'da sofra arkadaşlarına "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" derken [39]geride, siyasetten- ekonomiye-eğitimden birçok kurum sancılı bir süreç yaşamaktaydı. Yaşananların bir kenarından felsefe eğitimi ve ona bağlı olarak da mantık kaderini beklemekteydi. Cumhuriyet'in batıcılık yönündeki seçimi felsefe ve mantığın kaderinin lehine olmuş ve yavaş yavaş oturan eğitim kurumlarında da kısa bir süre sonra yerini almıştır.

Cumhuriyet ilan edildiğinde devrolunan miras içinde eğitim iki hat üzerinde ilerlemekteydi. Osmanlı'nın son döneminde batıcılaşma etkisiyle kurulan okullar ile eski usulü devam ettiren medreseler. Ancak yeni kurulan devlet için hem medreseler

[38]Necati Öner ve Teo Grünberg, s.7.

[39]Osman Kafadar, *Türkiyede Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yay., İstanbul, 2000, s.221.

hem de eğitimin gidişatı bir problematik alanını teşkil ediyordu. 1919 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümüne başlayan Hasan Ali Yücel bu bölümden mezun olmuş ve 1922'de İzmir'e öğretmen olarak atanmıştır. Mustafa Kemal ile karşılaştığı o yıl '*laik okulların yanında fosil gibi kalmış medreselerin'* daha ne kadar varlığını sürdüreceğini sorar. Bu soru sorulduğunda henüz Cumhuriyet resmi olarak ilan edilmemiştir. Ancak cevap için çok beklenmez ertesi yıl Cumhuriyet ilan edilir ve sorunun cevabı 1924'de Tevhid-i Tedrisat kanunu ile vermiş oluyordu. Böylece medreseler resmi olarak tarihe karışmış oluyor. Latin alfabesine geçiş ile de eğitim dili ve bakış açısı bambaşka bir yön almış olur. [40]

Resmi kurumlarda mantık öğretimi ana unsurlarda Osmanlı müfredatını devam ettirdiği sadece batı gelişmelerine paralel eklemeler yapıldığı ifade edilebilir. Belirgin olan fark ise kavramlarda Arapça kullanımların yerine özellikle Fransızca karşılıklarının kullanılma gayreti içine girilmesidir. 2. Meşrutiyette tartışılmaya başlanan terimlerin Türkçeleştirilmesi sorunu Islahat Encümeni komisyonunda Arapça terimlerin Fransızca karşılıklarından öteye gidememişti. Ancak Cumhuriyet dönemi TDK içinde Terim Kurulu oluşturuldu ve felsefe terimleri için Bedia Akarsu, Macit Gökberk de yer aldığı Türkçe terimler ortaya çıkarıldı.[41]

1.2.1.1. Liselerde Mantık Dersi

Cumhuriyetle beraber resmi çalışmalarla Batı tipi eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. 19 Aralık 1923 genelgesiyle "Mektepler Cumhuriyet Esaslarına sadık kalmayı telkine mecburdur." ifadesiyle medreseler de devlete itaate zorlanmış kısa bir süre sonra da müfredat tamamen merkezileşerek eğitim standardize edilmiştir. Laiklik-çağdaşlaşma-müspet ilimler ve ulusal bütünlük ilkeleri olarak dört esas üzerinde kurgulanan eğitimde maarif vekilliği M.E. B. olarak değişmiş. Telif Tercüme Heyeti

[40] Arslan Kaynardağ, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe,* Kültür Bakanlığı Yay., 2894 Ankara, 2002, s.162.

[41] a.g.e., s.20.

yerine Talime Terbiye Kurulu olmuş. İlköğretim kitapları İsviçre, Fransa, Almanya, İngiltere gibi ülkelerin ders programları Türkçeye çevrilmiştir. [42]

Dili Türkçeleştirme çabalarının bir ürünü olarak 1932'de TDK kurulur ve Hasan Ali de dil devrimi çabalarında yer alır. Bu tarihlerde Hasan Ali Yücel'in *Mantık ve Metodoloji* adlı kitabı basılmıştır. Bu kitap uzunca bir dönem liselerde okutulmuştur. Bu kitapta mantık terimleri tamamen Osmanlı medreselerinde de kullanılanlarla aynıdır. Ancak kitap okutulan İsaguci şerhlerinden farklı bir usulle ve tasarım ile hazırlanmıştır. Fizik, kimya, biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve tarih ilimlerine ait başlıklarda yer kitapta yer almaktadır. Kitabın sonunda Büyük Adamlar Cetveli bulunmaktadır. Ahmet Tevhik, İbn Haldun, Mehmet İzzet, Ziya Gökalp, Salih Zeki, Necmettin Sadık, Mustafa Şefik, M. Ali Tevfik, Halil Efem, Süleyman (as), Davut (a.s) dışında bu büyük adamların tamamı batılıdır. Toplam 194 ismin yer aldığı düşünüldüğünde batı etkisinin büyüklüğü de anlaşılacaktır. Hasan Ali Yücel'in *Mantık* kitabında kavramların yanına çoğunlukla Fransızca bazen de İngilizce karşılıkları yazılmıştır. Kitapta 15 batılı düşünürün resmi metinlerin yanında yer almaktadır.[43]

1978 yıllarına dek liselerde okutulan Hasan Ali Yücel'in mantık ders kitabında Nusret Hızır adıyla yayımlanmış "*Eski mantık yeni mantık başlıklı"* okuma parçasında gerçekte mantığın eskisi yenisi olmadığı sembolik mantığın da klasik mantığın işaretlere dökülmüş biçimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak kitapta mantık tanımının hemen ardından sembolik mantık anlatımına geçilmekte ve eski usulde olmayan bu biçime ağırlık verilmektedir. Biyoloji, tarih, fizik, matematik mantıkla ilişkilendirilmiş olarak ayrı ayrı ünitelerde yer alan konular geçmişte işlenmeyen konular olduğu gibi 2000'li yıllarda okutulan lise ders kitaplarında da yer almamaktadır.[44]

Cumhuriyet sonrası yapılan mantık çalışmalarının birçoğu ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Liselerde okutulan birkaç çalışmasının hazırlanış tarihi resmi olarak Osmanlı Devletinin var olduğu dönemi göstermektedir ancak bu tarihlere ait olan

[42] Osman Kafadar, *Türkiyede Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi,* s.148.

[43] Hasan Ali Yücel, *Mantık Dersleri,* Kurtuluş Yay., Ankara, 1978, s.266.

[44] a.g.e. s.17.

kitaplarda Cumhuriyet eğitim anlayışıyla örtüştüğü için kullanılmışlardır. Bu çalışmalar şunlardır:

M. Fazıl, *İlmi Mantık* (1911)

R.Nuri, *İlmi Mantık* (E.Boriac'dan tercüme 1914)

Ağaoğlu Tezer, *Suri ve Tatbiki Mantık* (1928)

Hasan Ali Yücel, *Mantık* (1938)

Lise kitaplarında Aristomantığına özel bir yer verilmeyip özet geçilmiştir. Rabier'in kitabından 24 sayfa da aynen tercüme edilmiştir.[45] Ayrıca 'Anadolucuk' fikrinin kurucusu olan Nurettin Topçu'nun da (1909-1975) hazırladığı Mantık adlı kitapta liselerde okutulmuştur.[46] Bu kitap da ağırlıklı olarak bilim tarihi niteliği arz etmektedir.

Liselerde okutulan mantık dersi gerek ders saati gerekse içerik olarak değerlendirmeye tabi tutanlarca yetersiz görülmektedir. Mantık ortaöğretim yani lise kısmında sadece lise son sınıflarda haftada iki saat olarak okutulmaktadır. Bu ders sözel bölümü öğrencilerine seçmeli olarak sunulmaktadır. Bu durumda zaten birçok öğrenci bu dersi hiç görmeden mezun olmaktadır. Ayrıca ders görenlerde I. Dönem klasik II. dönem sembolik olmak üzere yoğunlaştırılmış ama yüzeysel olarak işlemektedirler. Bu durum M.E.B. tarafından 1998-99 sonrasında sembolik kısmın bazı konularının çıkarılmasıyla hafifletilmiştir. Ortaöğretimdeki bu tür sıkıntılar dile getirilmekte ve çözüm önerileri geliştirilmektedir.[47]

1.2.1.2.Üniversitelerde Mantık Dersi

[45]Necati Öner, s.105.

[46]Eyüp Yazıcı, *Çağdaş İslam Düşüncesi Kişiler ve Görüşler*, İslam Düşünce Tarihi, A.Ü Yay., No. 1104, Eskişehir, 2012, s.153.

[47] Zekiye Kutlusoy, "Türkiye'de Mantık Eğitimi Sorunlar ve Öneriler", *U.Ü. Felsefe Dergisi*, Bursa, 2004, s.95.

Medreselerin yerini alan üniversiteler de mantık eğitimi başlangıcından itibaren felsefe bölümlerinde okutulmuş ve felsefenin bir parçasıolarak kabullenilmiştir. İlk dönem üniversitelerde okutulan kitaplar şu şekildedir:

İ. Hakkı İzmirli, (1869-1946) *Felsefe Dersleri* (1914) ve *İlmi Mantık;* Hilmi Ziya Ülken, (1901-1974) *Mantık Tarihi* (1942); Babanzade Ahmet Naim, 1872-1934 *İlmi Mantık* (Rabierden trc.1919); Ahmet Naim, 1914-1919 arası Darü'l Funun'da felsefe müderrisliği yapmış genel felsefe metafizik, psikoloji, mantık, ahlak dersleri okutmuştur.[48]

İzmirli *Miyaru'l Ulûm*'da geleneğe bağlılık görülür iken 1914'den itibaren felsefe derslerinde Avrupa tarzını belirgin olarak kullanmaktadır. Eskiler ve yeniler arasında karşılaştırma yapılarak kaynakça da Paul Jonet, Robier, Boirac gibi isimler zikredilmektedir. [49]

1924 İstanbul Darü'l Fünun da felsefe ders programı 1919 çerçevesinde şekliyle sürmüştür. Ancak 1924 Nisan'ında çıkarılan İstanbul Darü'l Fünun talimatnamesiyle mantık dersleri felsefe dersleri ile paralel okutulma kararı alınmıştır.[50]

İzmirli İsmail Hakkı, Babanzade Ahmet Naim, Halil Nimetullah Öztürk, Müderris Nimet 1993 yıllarına kadar Darü'l Fününda mantık dersi okutan hocalardandır.[51]

1937-38 yıllarında mantık dersi 15 günde bir 2 saat olmak üzere H.Reichenbach tarafından verilmiştir. [52]

---

[48] Hüseyin Hansu, "*Hadis Aşığı Bir Felsefeci Babanzade Ahmet Naim Bey (1872-1934)"* Darulfunun İlahiyat Sempozyum Bildirisi 2009 Tebliğleri İstanbul, 2010, s.285.

[49]Necati Öner, s.107;Eyüp Yazıcı, "*Çağdaş İslam Düşüncesi Kişiler ve Görüşler*" İslam Düşünce Tarihi A.Ü Yay. No. 1104 Eskişehir, 2012, s.141.

[50] Osman Kafadar, *Türkiyede Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi,* s.224.

[51] Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yay., İstanbul, 1997, s. 498.

[52]a.g.e. s.50.

1996-97’ de İ.Ü’de Prof. Şafak Ural 2 saat olarak klasik mantık 2. Sınıflara da 2 saat modern mantık dersi verir.

1946-47’ de A.Ü.D.T.C fakültesinde mantık Doç. Hamdi Rağıp Atademir tarafından verilmiştir.

1957-58’ de A.Ü D.T.C. Fakültesinde Prof. Nusret Hızır tarafından verilmiştir.

1980’de A.Ü. D.T.C.Fakültesinde Prof. Necati Öner Asis. A. Çüçen tüm sınıflarda 2 saat olmak üzere verilmiştir.

Genel olarak Y.Ö.K. programlarında mantık 2 kredilik bir ders olarak düşünülmüştür. Bunun dışında belli dönemlerde 4 saat olarak verildiği yıllar şu şekildedir;

1993-94’de D.T.C.F’de modern mantığın A. Çücen tarafından 4 saat verildiğini görüyoruz. 1984-85’de ODTÜ felsefede Prof. Dr. Teo Grünberg modern mantığı 4 saat, öğretim görevlisi S. Köseraif Klasik mantığı 4 saat, Dedüktif mantık girişi Dr. H.Rızatepe 3 saat, Dedüktif mantık I S.Kösetepe 3 saat, Sembolik mantık ve kümeler Doç. Dr. A.İnam tarafından Mantık I ve II olarak 3’er saat verilmiştir. [53]

Mantık çalışmaları son dönemde akademi dışından söylenen ‘Mantığın pratik, uygulamalı bir alan olduğu ve salt ezber kalıplarını aştığı’ vurgusu[54] akademide karşılığını bulmuş ve bu yönde yayımlanan çalışmalarla örneklenmiştir.[55] “*Mantıkda felsefede tecrubi ve talimli bir disiplindir aslolan mantıkta ilkeleri bilmek kadar pratize etmektir. Felsefe tarihini bilmekten daha önemli olan felsefi etkinlikte bulunmak”* ifadeleri mantıkla ilgili bakış açısındaki değişikliğe işaret etmektedir.[56]

[53] a.g.e s.501, İbrahim Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, Ensar Yay. İstanbul, 2012. s.48 adlı çalışmaya bkz.

[54] Dücane Cündioğlu, *Keşf-i Kadim*, Etkileşim Yay., İstanbul, 2008, s.78.

[55] Cafer Sadık Yaren, *İnformel Mantık,* Rağbet Yay., İstanbul, 2011 ve İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları,* 1993.

[56] İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları,* s.13.

Mantığın uygulamalı yaklaşım biçimi zaman zaman yanlış biçimde de tezahûr etmektedir. Mesela Aristo'nun iki değerli mantığını hayatta zıt iki unsur dışında çıkış olmadığı şeklindeki mantık olanı dışında yapılan bazı çalışmalarda düşündürücü sonuçlar elde edilmiştir. İki değerli mantığın ismi konulmamış biçimde tefsirlere yansıdığı ve mutlak mükemmel erkek – mutlak noksan kadın şeklinde iki zıtlık üzerinden müfessirlerin düşündüğü kanaatine ulaşılmıştır. Ancak Aristo iki değerli mantık ile iki zıtlık ve mutlak iki değer kastetmemektedir. Aristo'nun iki değeri eldeki var olanı ifade eder. Değer üç ise dördüncü şıkkın imkânsızlığı denilir. Dolayısıyla burada Aristo'in bu ilkesi uygulama alanına yanlış anlaşılarak döküldüğünü görüyoruz.[57]

Son dönem yaşanan gelişmeler henüz sonuçlarını göstermediği için felsefe tartışmalarında özeleştiriye tabi tutulmaktadır. Mantığın beraberinde de felsefenin Cumhuriyet'in üzerinden geçen zamana karşı ilerleme kaydedememiş olması nedeni anlaşılmaya çalışılan bir nokta olmuştur. Bu soru bir yönüyle reddedilen değerlere rağmen neden bir fark ortaya konamıyor mealinde bir sorudur. Bu soruya cevaben Öner'in açıklaması dikkat çekicidir. Öner'e göre; Aristo mantığı fizik ve metafiziğini izah için kurmuş, İslam dünyası da tatbik alanı bulduğu için mantığa sahiplenmiştir. Avrupa da yeni zihniyetine uyarlamıştır. Mesela Lojistik matematikte karşılaşılan güçlükleri aşmada kullanılmıştır. Kısaca mantık gittiği toplumda bir ihtiyaca cevap olmuştur. Oysa Avrupa'dan alınan sembolik mantık bizde karşılık bulmadığı için sahiplenme ve tekrar yorumlama gerçekleşememiştir.[58]

Felsefe'nin kabulü Cumhuriyet İçin özellikle metafizik öğelerden arındırma süreciyle olmuştur. Fransız etkisi ile başlayan Almanlarla devam eden süreçte mantığın serüveni de akademik dünyada yerini sağlamlamak olarak söylenmiştir. Bu seyir esnasında mesafe kat etme hızının düşüklüğü tekrardan gözden geçirilmeye ve klasik

[57] Fatma Asiye Şenat, *Üçüncü Halin İmkânsızlığı İlkesinin Kur'an Yorumunu Daraltıcı Etkisi Üzerine*, Dini ve Felsefi Metinler, Editör: Bayram Ali Çetinkaya, Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayın no: 8, İstanbul, 2012, s. 119 – 130.

[58] Necati Öner, s.171

metinlerle ilişki kurma çabalarına neden olmuştur. Bu nedenle de yapılan okumaların sonuçları yakın gelecekte daha sağlıklı anlaşılabilecektir.[59]

1.2.2.Sivil Eğitim Kurumlarında Mantık

Yeni kurulan devletin eğitim kurumları dışında bir yol izlemeyi tercih eden gayri resmi kurumlar, medreselerde vakıf-dernek-cemaat yapıları içerisinde kendi eğitim programlarını oluşturmuşlardır. Aslında bu alandaki çalışmaların 'resmi' olmayışı aynı zamanda yazılı olarak belgelenemeyişi, bu konunun anlaşılmasının 'sözlü tarih' çalışması ile mümkün olacağını göstermektedir. Ancak mantık ilminin seyrini ortaya koyarken bu boyutu atlamakyok saymak bize eksik bir resim sunmaktan öteye gidemeyecektir. Akademik alanda bu tür çalışmaların mevcut kriterleri zorlaması nedeniyle şimdiye dek yapılmış sistematik bir çalışma ile karşılaşmıyoruz. Bu alandaki veriler yapılan kişisel görüşmeler ve internette medreselerin tanıtımı düzeyindeki yazılar üzerinden elde edilerek oluşturulmuştur.

Resmi olarak medreseler kapatılmış olsa da gayri resmi olarak "Kur'an Kursu" adıyla devam eden birçok oluşum Emsile-Bina-Maksut-Avamil-İzzi sıralamasıyla verdikleri Arapça eğitimi sırasında Ebheri'nin İsagucisini okutmaktadır. İsaguci okumaları şerhler üzerinden yapılırken, şarihin kimliği farklılık göstermektedir. Resmi kurumlardan farklı olarak kavramlar Osmanlıca'da kullanıldığı biçimiyle devam etmesi ve Türkçeleştirme çalışmalarının yapılmamış olmasıdır.

Medreseler gayri resmi varlıklarını yaygın olarak doğu bölgesinde sürdürmüşlerdir ancak 1950'li yıllarda İmam Hatip Okullarıyla beraber dini duyarlılıklarında korunabileceği resmi kurumlar medreselere talebi azaltmıştır. Ayrıca resmi kurumlardan alınan diplomaların bir iş garantisi sağlıyor olması, ilim dışında bir vaadi olmayan medreseleri derinden sarsmıştır. Doğuda da yaygınlaşan bu resmi okullar halkın medreselere olan ekonomik desteğinin de azalmasına yol açmıştır. Son olarak da 1980 ve 1997 yıllarındaki darbe süreçleri bu medreselerin gücünü büyük oranda

[59] Necip Taylan, Ali Emiroğlu, Tahir Yaren, İbrahim Çapak, Abdülkuddus Bingöl, Ahmet Kayacık gibi isimlerin çalışmaları konu için bakılabilir.

yitirmesine yol açmıştır. Ancak zayıf da olsa varlıklarını sürdürmekte ve daha çok doğu bölgesinde güçlü olarak devam etmektedirler. Süleyman Efendi[60] ve Mahmut Efendi[61] cemaati olarak batıda da örgütlenmişlerdir. Bu tür yapıları zikretmemize neden olan mantık dersi halen okutulmaktadır.[62]Medreselerde okutulan mantık dersi merkezi bir kontrolü olmamasına rağmen genelinde aynı kitaplar üzerinden okutulmaktadır. Bu kitaplarda son dönem Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplardır. Kendi medresesinde eğitim kademeleriyle ilgili kısmi değişiklikler yaptığını belirten Baran, mantıkta İsagucinin şerhi olan Muğni Tullab Fenari ve bazen kul- Ahmet okuttuğunu ifade etmektedir.[63]

Diyarbakır özelinde medreseleri konu edinen bir çalışmada da medreselerin aslında birçok ilim adamı çıkarttığını[64] ve tüm değişimlere rağmen halk nezdinde bu kurumların saygınlığı olduğunu ve burada yetişen birçok kişinin resmi kurumlarda görev aldığı belirtilmektedir.[65]

Medreselerde ki mantık ilgi ve bilgisinin açık ifadesi Talha Alp'in "Mantık" adlı eserinin yayınlanması üzerinden de okunabilir. Bu kitapta medreselerde okutulan Ebheri'nin İsagucisi Latin harfleri ile izah edilmektedir.[66] Aynı eser Osmanlıca olarak medreselerde okutulmaktadır. Kendisi mantık okumalarının ezber ağırlıklı olduğu ve

[60] Kendilerini Süleyman Hilmi Tunahan'a nisbet eden cemaat

[61] Kendilerini Mahmut Ustaosmanoğlu'na nisbet eden cemaat

[62]M. Taha Baran, "*Din Eğitiminde Şark Medreselerinin Dünü Bugünü ve Yarını*" Oduncular Sitesi Camii İmam-Hatibi Batman www.diyarbakirayder.com/ind

[63] a.g.e.

[64] Bediuzzaman Said-i Nursî, Molla Halil es-Siirdî, Hazrolu Hacı Abdulfettah Yazıcı, Ahmed-i Hâsî, Molla Hüseyin Küçük, Molla Fahrettin Batmanî, Halil Gönenç zikredilen isimlerdendir.

[65] H. Musa Bağcı, "Medrese Eğitiminde Hadis Birikimi –Diyarbakır Örneği-"*Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633, Sayı: I Nisan 2009. Bu makale 22-23 Temmuz 2005 Bolu/ Gerede Hadis Meclisinde Sunulan tebliğin bazı ilavelerle geliştirilmiş halidir.

[66] Talha Alp, *Mantık-İsaguci Tercümesi,* Yasin Yay., İstanbul, 2012.

okutulduğu oranda anlaşılmadığı kanaatindedir. Bu çalışması ve genele açık verdiği mantık dersleri bu noktayı aşmaya dönük bir çaba olarak okunabilir.[67]

Klasik usulle devam eden medreselerin dışında kalan aynı zamanda resmi eğitim kurumuna dâhil olmayan çalışmalarda söz konusudur. Aslında bu bağlamda yapılan ilk çalışma Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşmiş[68] ancak bu tür çalışmalar tekrardan aradan yıllar geçtikten sonra 1990'lü yıllarda yapılmıştır. Ancak aradaki fark yeni bir eser kaleme almak değil klasik Osmanlı metinlerini yeni nesillerle tanıştırmaktır. Bu çalışmalar modern biçimde tasarlanmış mekânlarda alternatif eğitim bakış açısıyla gerçekleşmiştir. Bugün akademik çevreler için önemi yadsınamayacak ölçüde olan Bilim ve Sanat Vakfının 1995 yılındaki ders programında Kudret Büyükcoşkun'un verdiği mantık dersi yer almaktadır. Bu derslerde, mantık risaleleri okutulmuş ve burada *Türkçe Mantık Hulasası* Diyarbekir istinafı ceza reisi Abdurrahim Nacim'in İstanbul 1302 senesinde basılan eserin Osmanlıca fotokopileri küçük bir kitapçık olarak çoğaltılarak öğrencilere istifadesine sunulmuştur. Ayrıca Hüseyin Hıfzi'nin *Zübde-i Mantık* yahut sualli cevaplı İsaguci adlı risalesinde bu dersler çerçevesinde okutulmuştur.[69] Daha sonra Kudret Büyükcoşkun Osmanlı âlimlerine ait mantık metinlerini bir araya getirerek "mantık metinleri" adıyla latinize ederek iki cilt olarak yayınlamıştır.[70]

Bu çalışmalar mantıkla özel olarak ilgilenen öğrencilerin talebine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu talebinde genel olarak üniversite öğrencilerinden geldiği düşünülürse medreselerdeki durumdan farklı bir format içerdiği anlaşılacaktır. Bu çalışmalarda kullanmak üzere mantık risalelerinin bir araya getirilmesi ile basılan Osmanlıca kitaplarda bazı yayınevlerinin yaptığı gayrı resmi çalışmalardan sayılabilir. Bu kitaplarda yayınevi, baskı yılı gibi kitabın künyesi bulunmamaktadır.

---

[67] Darul hikme adıyla kurulan yapıda genelin katılımına açık mantık dersleri yapılmakta ayrıca kurumun internet sitesinde bu dersler paylaşılmaktadır.

[68] Elmalılı Hamdi Yazır(1878-1942) İstintaci ve İstikrai Mantık

[69] Kudret Büyükcoşkun ile yapılan görüşmede bu çalışmaların öğrencilerle mütevazı bir okuma biçimi olduğunu ifade etmiştir.

[70] Mantık Metinleri, Haz. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yay., İstanbul, 1998.

Mantık çalışmaları başlığında zikredilebilecek isimlerin başında Dücane Cündioğlu gelmektedir. Eserlerinin çoğunda geleneğe yaptığı vurgu konu mantık olunca daha fazla belirginleşmektedir. Bugünkü durumun geçmişle kurulacak sağlıklı bağ ile mümkün olduğuna işaret ederken klasik metinlerde ki mantık tanımını bu güne seslenerek paylaşır. "*Mantık neyin ne olduğunu öğretmez bilakis neyin ne olduğu konusundaki çabalarımızı denetleyebilecek kaideleri bize verir"*.[71]

Eserlerinde ki mantığın –hoca-talebe ilişkisi ile öğrenilebileceği kanaatini de verdiği mantık derslerinde uygulamaya dökmektedir. Mantık kitaplarının herkesin anlayabileceği ve kendi kendine öğrenebileceği konusunun bir yanılgı olduğunu bu durumunda Tanzimatla birlikte gelen bir algı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu derslerin keyfiyeti değil zarureti ifade ettiği sonucu çıkmaktadır.[72]

Hoca - öğrenci ilişkisi felsefenin başlatıcılarında da gördüğümüz bir özelliktir. Felsefede anlama ve yeniden üretim hoca – talebe ilişkisinde açığa çıkar. Bu durum öğrencini öğretmeni aynen tekrarı anlamına gelmez ki nihayetinde bir hocanın halkasından başka düşünce sistemi geliştirerek yetişen öğrenciler vardır. Ayrıca hoca talebe ilişkisinde metin anlaşılması ve yazarın niyeti tespite daha müsaittir. Nihayetinde Parmenides–Zenon, Gazali–Abdulgafir –el Farisi, İ.Tufeyl- Bitruci, İ. Rüşt–Ebu Abdullah M. Bin Sahnun, Kindi- Serahsi , İbn Sina- Cüzcani örneklerinde yapılan şerh, telhis, haşiye, derleme zincirinin ana metnin daha fazla anlaşılmasına katkı sağladığı ifade edilebilir. Hoca- öğrenci ilişkisinin canlı olduğu durumda, jest-mimik tonlamalarla da "asıl niyeti" anlamayı sağlamaktadır. Bu ilişki kaynakların güvenilirliğini sağlaması olduğu gibi metnin daha sonrakilerine söylediğini anlatabilmesine de katkı sağlar. [73]

Gayri resmi kurumlarda işlenen mantık derslerini devlet okullarından ayıran belirgin özelliklerden birisi de felsefe ile ilişkidir. Devlet okullarında mantık, felsefe ile

[71] Dücane Cündioğlu, s.164.

[72] a.g.e. s.165

[73] Ömer Bozkurt, "*Felsefi Metinlerin Anlaşılmasında Filozof – Öğrenci İlişkisinin Önemi*" S.131–150 Dini ve Felsefi Metinler Editör:Bayram Ali Çetinkaya, Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayın no: 8 İstanbul, 2012 s.131–150

eş zamanlı hatta bir alt dalı olarak işlenirken, medreseler de dini ilimlerin başlangıcıolarak kabullenilmektedir. Felsefe bu öğretimde dışta bırakılmıştır. Mantığın bu önemine binaen İslam düşüncesini inşa edenlerin edep ve mantık delisi olduğu ifade edilmektedir. Bu izleri takip etmek yerine batılı filozoflarla bir yön çizmek kabul edilir değildir.[74]

[74] Dücane Cündioğlu, s.169.

2. BÖLÜM

HOCA İSHAK HARPUTİNİN HAYATI VE ESERLERİ

2.1.MÜELLİFİN HAYATI

Hoca İshak Harputi'ye dair en müşahhas şey Fatih külliyesi haziresinde bulunan mezarı ve mezar taşı üzerindeki kitabedir. Bunlarla birlikte Hoca İshak'ı günümüze kadar ulaştıran birkaç unsur söz konusudur. İlki ailesinde Harput'un tanınmış âlimleri olması, ikincisi ise kendisinin İstanbul'a gelerek tahsil görmesi ardından da Fatih, Süleymaniye gibi büyük medreselerde ders vermesidir.[75] Bu unsurlardan daha etkin olan ise kaleme aldığı eserler aracılığıyla bugün onun zihin dünyasına ulaşmamızdır. Dedesi ve babası yörenin saygın âlimleri arasındadır. Babası Şeyh Hacı Ali Efendi(ö.1758) ilkin Harput medreselerinde ders gördükten sonra İstanbul'a Beyazıd medresesine gelmiştir. Daha sonra aynı yolu takip edecek olan oğlundan farklı olarak o memleketine dönmüş ve burada irşad faaliyetinde bulunmuştur.

Hoca İshak 1803(H.1218) yılında Harput[76] şehrinde doğmuş, lakabını da memleketinden almıştır. Bugünkü ismiyle Akçakiraz olan Perçenç[77] köyünde çocukluk yıllarını geçirmiş ve ailesinden ilk tahsilini almıştır. Aile tahsili o dönem yaygın olan sistemli bir faaliyeti ifade etmektedir. Dini eğitimin ve ibadetlerin hassasiyetle üzerinde durulmaktadır. Babasının ve dedesinin âlim sıfatı düşünüldüğünde bu eğitimin niteliğinin yüksek olduğu anlaşılacaktır. Bu eğitimde ilk olarak Kur'an okuma ve kısa sureler, dualar öğretilmekteydi.[78]

Harput medreselerinde aldığı eğitimden sonra O da babası gibi İstanbul medreselerine gitmiştir. Harput'ta hangi medreseden ve hangi hocalardan ders aldığı

[75] Güner Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, Manas Yay., Elazığ, 2009, s.199.

[76] Bugunkü Elazığ şehri

[77] Kayıtlarda 1518'den itibaren Perçenç ismi yer almaktadır.

[78] İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, C. II,124 Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yay., İstanbul, 1959, s.8.

tam olarak bilinmemektedir ancak Perçenç köyündeki medrese en makul olanı görünmektedir. Aynı köyden olan Mustafa Bey bu medreseyi yaptırmış ve onun adıyla anılmaktadır. Ortalama kırk talebesi olan bu medresede Hoca Abdurrahman ve Hacı Hüseyin Efendi hocalık yapmaktaydı. O dönem Harput medreseleride merkeze bağlı olarak Emsile, Bina, Maksut, İzzi dersleri ile başlangıç yapmaktaydılar. Mantık, Alâka, Münazara, Beyan, Bedi dersleri ikinci kademede verilir daha sonrada edebiyatı Arabiyye, İlmi Hadis, Usul-u Fıkıh, Kelam ve İlmi Tefsir. Ulum-ı İsna aşer adı verilen bu derslerin hepsi Arapça idi. Harput'ta 1883 yılına kadar bu medreselerde 1500 2000 öğrenci okutulurken 1883-1890 arasında bu sayının beş yüz altı yüze düştüğü kaydedilmektedir.[79] Bu düşüşün sebebi âlim Hacı Abdülhamit Efendinin ölümüyle ilişkilendiriliyorsa da Osmanlının içinde bulunduğu durumun belirleyici olduğu söylenebilir. Hoca İshak Efendi de Harput medreselerinin düşüşe geçtiği yıllar arasında İstanbul'a gitmiştir. Harputlu'nun İstanbul medreselerini seçmesinin ardında memleketindeki medreselerin durunu kadar babasının İstanbul'da icazet almış olması ve ihtimaldir ki babasının yönlendirmesi olduğu söylenebilir.

Fatih Sahn-ı Seman Medreseleri'ndeki eğitim sürecini tamamlayarak icazet alır. Burada da Hacı Ömer el-Akşehrî, Muhammed es-Said, Mustafa el-Vidinî, Müftüzade Seyyid Muhammed b. Yusuf ve Muhammed b. Hibetullah b. Muhammed en-Nacî gibi dönemin kalburüstü sayılacak âlimlerinden ilim tahsil eder. İstanbul'dan döndükten sonra iki yıl boyunca Harput'ta Meydan Camii medresesinde müderrislik yapıp tekrar İstanbul'a gider ve Fatih Cami'nde dersler verir. Bu süre zarfında sarayın ilgisini çeken Harputlu, önce Valide Mektebi Birinci Muallimliği'ne sonra Saray Şehzadegân Hocalığı'na, ardından Darulmaarif Hocalığı'na atanır. Bu vazifelerin yanında Osmanlı Devletinin çeşitli müesseselerinde vazifelerde bulunur. Bunlar arasında Meclis-i Maarif üyeliği, Evkaf müfettişliği, Medine ve Isparta kadılığı sayılabilir. Sultan Abdülaziz'in sevgi ve ilgisine mazhar olan Harputlu, huzur dersleri hocalığıyla görevlendirilir.[80]

[79] a.g.e., s.27.

[80] Mehmet Alıcı, "Cevab-i Risâle-i Şemsü'l-Hakika", *Milel ve Nihal Dergisi,* cilt 7, sayı 3, Eylül – Aralık 2010, s.221.

İstanbul medreselerinde müderrislik yapabilmenin usulu icazetnamelerini aldıktan sonra sözlü bir imtihan yapılması ile başlar. Talip olunan makama birden fazla talip varsa bunlar kadıaskerlerin de bulunduğu bu imtihan camide ve dinlemek isteyenlere açık olarak yapılırdı. Bu imtihanın dikkate değer bir aşaması da müderris adaylarından belirlenmiş bir konuyla alakalı bir risale yazmalarının istenmesidir.[81] Hoca İshak Harputi'nin bu medreselerde müderrislik yapması daha sonra da saraya dek uzanan yaşamından bu aşamaları başarıyla geçtiğini anlıyoruz.

Hoca İshak İstanbul'daki eğitiminden sonra memuriyet hayatına Darulmaarif Rüştiye mektebi hocası olarak başlamıştır. Mesleki başarısı ve eserler vermesi dikkatleri üzerine toplamıştır. Hoca İshak adını kısa bir zamanda huzur dersleri hocaları arasına kaydettirmiştir. Huzur derslerini Sultan 3. Mustafa kurmuştur. Huzur derslerine katılım Şeyhülislamın seçimi ile gerçekleşmekteydi. Şeyhülislam yargıda üst mertebeyi temsil ediyordu adil karar gereği azda olsa padişaha rağmen kararlar alındığı vaki olmuştur.[82]

1324 takvimi vakayide huzur derslerinin mukarrirliği imtihan ile İstanbul'un müderrislerine verilirdi. İlmiye rütbeleri dereceleri; ibtidai hariç, hareketi hariç, ibtidai dahil hareketi dahil, musle-i sahn (tetimme medreseleri bu kısma dahildir.) sahn-ı seman, ibtida-i altmışlı, hareketi altmışlı, musle-i Süleymaniye, Süleymaniye (dört medrese), darül hadis gibi derecelerdir.[83]

Harputlu 1270-1285 yılları arasında huzur derslerine katılmıştır. Bu Sultan Abdülmecid-Abdülaziz dönemine denk gelir. Onun huzur derslerine katıldığı dönemindeki şeyhülislamlar sırasıyla şu kişilerdir. Meşrepzade Mehmet Arif Efendi(1854-1858),Seyit Mehmet Sadettin Efendi(1858-1863),Atıfzade Ömer Hüsamettin Efendi(1863-1866),Hacı Mehmet Refik Efendi(1866-1868),Hasan Fehmi Efendi(1868-1871),Ahmet Muhtar Molla Bey Efendi(1871-1872)Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi(1872-1874),Hasan Hayrullah Efendi (1874)Hasan Fehmi Efendi(1874-1876)Hasan Hayrullah Efendi (1876-1877)Kara Halil Efendi (1877-1878), Ahmet

[81]İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, T.T. Ankara, 1960, s.64.

[82] Hasan Akgündüz, s.82.

[83]İsmail Hakkı Uzunçarşılı, s.219-271

Muhtar Molla Bey Efendi (1878)Uryanizade Ahmet Esat Efendi (1878).Bu isimler usul gereği Hoca İshak'ın huzur derslerine katılmasına onay veren kişilerdir ancak Sultan Aziz'in sevgi ve teveccühününde huzur derslerine katılmasını sağladığı belirtilmektedir. Sultanın ilgisinin nedeni ise Bektaşiliğe olan ilgisi karşısında Harputlu İshak Hocanın bir reddiye hazırlayarak Sultana sunmasıdır. Ancak Sultan Aziz bu çalışmasını beğenmemiş, bunun üzerine İshak Hoca kabul edilecek olan düzeltilmiş ikinci çalışmayı hazırlamıştır.[84] Saraya gelen misyoner heyetiyle de yaptığı münazarada sorulan sorulara başarıyla cevap vermiş ancak yönelttiği sorularla muhataplarını aciz bırakmıştır.[85] Huzur derslerindeki istikrar birçok şeyin ipucudur. Bu derslerde rahatsız olduğu noktalar, koyduğu şerhler olmakla beraber devletle kopuş derecesinde bir kavga yoktur. Mesela Kuleli vakasından dolayı Limli adasına kalbentliğe mahkum edilen uşaklı Hoca Nasuh Efendi gibi devletle huzur derslerine katılmış ama ihraç olmuş örnekler de vardır. Huzur dersleri 1218 ile 1310 arasında yeni Beşiktaş Sarayı, Rami Çiftliği Kışla Camii, Çırağan Yolu, Çırağan Mabeyni Hümayunu'nda yapılmıştır.[86] Hoca İshak Efendinin Huzur derslerine katıldığı yıllar ve rütbeler şu şekildedir.

1270 senesinde Ramazanda yapılan Huzur derslerinde Tefsiri Şerif yapılacağı takvimi vekayi de bildirilir. Hoca İshak Harputi'de Çırağan Sarayında yapılan bu derslere 6. Oturumda katılmış rütbesi hareketi dâhil olarak belirtilmiş. Muhatap sıfatıyla katılmıştır.

1271 yılının yine 6. Oturumunda muhatap sıfatıyla katılmış. Rütbesi Hareketi Dahil'dir.

1272'de 5. Oturuma yine Muhatap sıfatıyla katılmış, Musılai Sahın olarak katılmıştır.

[84] Ebul Ula Mardin, *Huzur Dersleri*, C. 2-3, s.13., İstanbul, 1951, S.955.

[85]Mehmet Alıcı, "Müslümanlar Tarafından Hıristiyanlara YöneltilenYetmiş İki Dakik ve Çetin Soru" *Milel ve Nihal Dergisi*, yıl 3, sayı1-2, s.219-250 2006.Hocanın soruları burada detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

[86] Ebul Ula Mardin, s.110.

1273'de Beşiktaş Sarayı'nda 4. oturuma muhatap olarak katılmış rütbesi Musılai Sahın şeklinde değişmiştir.

1974'de Beşiktaşta 4. Ders Musıali Sahın'da ünvanıyla Harputlu İshak Reyhan Efendi ismi kayıtlarda görünüyor. Bu isim yerini ertesi yıl İçelli İshak Reyhani olarak yazılmıştır. Harputlu İshak Reyhan isimli bir kimse kayıtlarda görünmüyor. Bu durum bize bir yazım yanlışı oldugu ihtimalini düşündürtmektedir.

1275 yılında da Harputlu Hoca'nın ismi kayıtlarda yer almamaktadır. Ancak bu durum ertesi yıl için değişiyor. Bu durumda Hoca İshak huzur derslerine iki yıl katılmamış görünüyor.

1276 - 3 Mecliste Musılai Sahın sıfatıyla bulunmuştur.

1277- 3. Meclis Musıali Sahın sıfatıyla katılmıştır.

1278- 3. Meclis Musıali Sahın sıfatıyla katılmıştır.

1279- 1. Meclis İbtidai Altmışlı rütbesiyle katılmıştır.

1280-2. meclis hareketi altmışlı rütbesiyle katılmıştır.

1281-2. meclis hareketi altmışlı rütbesiyle katılmıştır.

1282-1. meclis Musulayi Süleymaniye unvanıyla yer almıştır.

1283-1. meclis Musulayi Süleymaniyeunvanıyla yer almıştır.

1284-1. meclis Hamisei Süleymaniyeunvanıyla yer almıştır.

1285-1. meclis Hamisei Süleymaniyeunvanıyla yer almıştır.

1286-1. meclis Hamisei Süleymaniye unvanıyla yer almıştır.

1287-1. meclis Hamisei Süleymaniyeunvanıyla yer almıştır.

1288-1. meclis Hamisei Süleymaniyeunvanıyla yer almıştır.

1289-1. meclis Hamisei Süleymaniyeunvanıyla yer almıştır.

Her sene takvim-i vakayi de verilen bu bilgiler 1885'de artık sadece meclislerin yapılacağını beyan edip derse iştirak edenler söylenmiştir. Son senelerde ise bu beyan da yapılmamaktadır. Bunun nedeni huzur derslerinin kuruluş işlevini yitirmesi ve devletin güçten iyice düşmesidir.[87]

Bu derslerdeki dereceler şu derslerin alındığını ifade etmektedir.

Medrese derecesi	**Ders adı**	**Okutulan Kitaplar**
Yirmili	Belâgat Kelâm Fıkıh	Mutavvel Hâşiye-i Tecrîd Şerh-i Feraiz
Otuzlu	Belâgat Kelâm Fıkıh Hadis	Şerh-i Miftah Hâşiye-i Tecrîd Tenkih, Tavzih Mesâbih
Kırklı	Belâgat Fıkıh Usul-ü Fıkıh Hadis	Miftahu'l-Ulûm Sadru'ş-Şerîa, Meşârik Tavzih (Teftezânî) Mesâbih (Bagavî)
Ellili	Fıkıh	Hidâye

[87] Ebul Ula Mardin, s.339.

Hâriç	Kelâm Hadis	Şerh-i Mevakıf Mesâbih
Ellili Dâhil	Fıkıh Usul-ü Fıkıh Hadis Tefsir	Hidâye Telvîh Buharî Keşşaf, Beyzâvî
Sahn-ı Seman	Fıkıh Usul-ü Fıkıh Hadis Tefsir	Hidâye Telvîh, Şerh-Adûd Buharî Keşşaf, Beyzâvî
Altmışlı	Fıkıh Usul-ü Fıkıh Kelâm Hadis Tefsir	Hidaye, Şerh-i Feraiz Telvîh Şerh-i Mevâkıf Buharî Keşşaf

İbtidây-ı hâric, Hareke-i hâriç, İbtidây-ı dâhil, Hareket-i dâhil, Mûsıla-i Süleymâniyye, Havâmis-i Süleymâniyye, Süleymâniyye, Dârulhadîs şeklinde aşagidan yukarı doğru sıralanan bu derecelerde son basamak, bugünkü doktora öğrenimine denk gelmektedir. Son dört basamakta yer alanlar "kibâr-ı müderrisin" olarak anılmaktaydı.

Harputi'nin Es'ile ve Evcibe adlı eserinin baş kısmında bu ifade yer almaktadır.[88] Harputi'nin hayatı boyunca sarayla olan ilişkisi Sultan Abdulaziz ile başlamış Sultan II. Abdulhamit'te kendisini korumuştur. Abdulhamit'in Onun çalışmalarını okuduğu bazen "Bizim İshak Hoca yine coştu" şeklinde tepki verdiği belirtilmektedir. Harputi'nin huzur derslerinde cesur çıkışları söz konusudur. Sultan Aziz'in bol tüketimini, israf konusunu ele alarak anlatmak istemiş ancak sultanın ilgisizliğini görerek dersi terk etmiştir. Sultan Abdulaziz'e israfın yanlışlığını anlatmak isteyen Harputlu bunda başarılı olamamıştır ancak iktisadi yanlışları ve savurganlıkları sultanın halk ve softalar tarafından da protesto edilmesine yol açmıştır. Hatta harbiye nazırı ve dönemin Şeyhülislamı Hayrullah efendinin başını çektiği gurup sultanı tahtından indirmeye karar vermiştir.[89]

Devletle arasında oluşan negatif hava daha sonra Isparta valisinin kendisine kadılığı esnasında yolladığı altınları reddetmesinde de görülmektedir. Emekliliğinden sonra kendisine teklif edilen Şeyhülislamlık görevini kabul etmemesi de onun zihninde belli problemlerin olduğuna işarettir. Bu makamı reddederken söyledikleri de manidardır. "Bana makam ve paye vererek ağzımı kapatmak istiyorsunuz. Ben kendimi Allah yoluna verdim artık kul kapısına dönmem."[90]

Harputi'nin bu eleştirel tavrı üzerinde durulacak bir nokta arz etmektedir. Memleketi olan Harput'ta Tanzimat'ın ilanından sonra ağırlaşan yaşam koşulları nedeniyle hem vergilere hem orduya asker verme konusunda tepkileri olmuştur. 1849'da Harput devletle bir sürtüşme süreci yaşanmıştır. Harputi'nin hayatının olgunluk dönemine denk gelen bu sürecin etkisinin bir biçimde yansımış olduğunu ve muhalefet ruhunun genetik olduğunu düşündürtmektedir. Ayrıca Harput'ta çıkan sıkıntılar resmi bir görevi olmayan tarikat şeyhleri bir nevi kanaat önderleri aracılığıyla İstanbul'a

[88] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, (h.1283), İstanbul, 1866.

[89] *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, c.I Sultan Abdulaziz md. Hazırlayan İbrahim Alâettin Gövsa Yedigün Neşriyat İstanbul, 1946, s.6.

[90] Ebul Ula Mardin, s.789.

ulaşmaktadır. Zira bu kimseler devlete ait sınıfa dahil edilebilecek bir ilişki içindeydiler. Bu kişilerin merkezle ilişkilerinin gücü Harput'taki yetkililerden önce İstanbul'daki yöneticilere ulaşma imkânları olmasından anlaşılabilir. [91]

Harputi'nin köyü Ermeni nüfusun yaşadığı bir köydür ve I. Dünya Savaşında doğudaki Ermeniler güneye sürülürken bunların bir kısmı Amerika'ya gitmiş birçok Müslüman da onlarla beraber gitmiştir. Harput Şehri değişimlerden etkilenen ve merkezdeki süreçlerin de yansıdığı bir yerdir. Şehrin Osmanlı'daki değişim sürecine müdahil olduğunu göstermektedir. Bu süreçlere de müdahil olma çabası görülmektedir. Mesela 1918'de Elazığ'da Şark adlı gazete çıkarılmış, 1922 yılında bu gazete tutucu diye kapatılmıştır. Diğer taraftan Hukuk Cemiyetinin sözcülüğü bu şehirde üstlenilmiş ve Anadolu'da ilk karikatür basan gazete burada çıkarılmıştır. Dolayısıyla devletin yanında ve karşısında duruş sergileyen güçlü damarlar o dönemde var olmuştur. Harputi'nin ailesi de bu şehirde ilim sınıfına dâhil ve dolayısıyla devlet karşı değil yanındadır. Buradan da Harputi'nin itirazlarının içeriden yapıldığı ve bu nedenle de bu eleştirilerden dolayı sıkıntıya düşmediği çıkarılabilir.[92]

İshak Efendi Fatih Medresesinde ders okutmuş ve icazette vermiştir. İshak Efendi medrese muallimliği, Meclisi Maârif âzası, molla ardından Mekke mollası, evkaf müfettişliği yaparak ömrünün kırk yılını ilim sahasında geçirmiştir.[93] Hoca İshak Fatma, Vesile, Sabbek isimlerinde üç hanımla sırasıyla evlilik gerçekleştirmiştir. Bu evlilikler sonunda bir oğlu ve üç kızı dünyaya gelmiştir. Oğlu ikinci meşrutiyette İstanbul kadısı Cemaleddin Efendidir. Cemal Molla diye anılır. Oğlu Mehmed Cemaleddin Bey de babası gibi ilimle uğraşmış ve devlet makamlarında görevler almıştır. Oğlu Osmanlı İmparatorluğunun Mekke'ye tayin ettiği son kadıdır. Hoca İshak Efendi 1892(H.1310) yılında İstanbul'da 89 yaşında vefat etmiş Fatih cami haziresinde mezarı bulunmaktadır.

---

[91] Ahmet Aksın, *19 yy da Harput*, (Yayınevi yok), Ceren matbaa, Elazığ, 1992, s. 180- 208.

[92] Ercüment Kuran, "*Tarih İçinde Harput*" Editör: Namık Açıkgöz Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Arası Merkezi Elazığ, 1992, s.117.

[93] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, C.1 Haz:Ali Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, Sebil Yay., İstanbul, 1995, s.318.

2.2. HOCA İSHAK HARPUTİ'NİN ESERLERİ

2.2.1.Günümüze Ulaşan Eserleri

Harputlu İshak Hoca'nın bugüne ulaşan yedi eseri mevcuttur. Bunların çoğunluğu Osmanlıca olup İstanbul, Edirne ve Manisa kütüphanelerinde bulunmaktadır. Harput'luile ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla ismi geçen İshak Hocanın bu şehirde kayıtlı görünen bir eseri mevcut değildir. Bunun nedeni Harput şehrinin Elazığ olma sürecindeki taşınması ve birçok eserin İstanbul kütüphanelerine gönderilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

2.2.1.1.Osmanlıca Eserleri

2.2.1.1.1.*Şemsü'l Hakika* 1861 (h.1278)

Bu eser İSAM'da bir, Millet Kütüphanesinde iki, Süleymaniye kütüphanesinde sekiz, Atatürk Kitaplığında bir, Edirne Selimiye kütüphanesinde bir nüsha olarak mevcuttur. Millet Kütüphanesinde 1278 yılında basılmış olan iki nüsha İSAM'da bulunan baskı ile aynıdır. Atatürk Kitaplığındaki nüsha ve Süleymaniye kütüphanesinde bulunan nüshalar diğerleriyle aynı baskılardır.

Bu eser Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır ve misyonerlere yöneltilen 72 soruyu içermektedir. Dönemin sosyal bir sorunu olarak misyonerlerle yapılan mücadelesini kitaplaştıran Harputi bu kitabı bir reddiye niteliği taşır. 290 sayfa olan eser Takvimhane-i Amire Matbaası'nda basılmıştır.[94] Eser "Hala maarif meclisi üyesi olan müderris Harputi Hoca İshak Efendi'nin telif ettiği *Şemsül Hakika* adlı kitaptır" ifadesi ile başlamaktadır. Eserde "cevabı müslimin"- "suali nasari" ifadeleri bazı sayfa başlarında belirtilmiştir. Eser " Müderrisin-i kiramdan ve maarif azasından Harputi Hoca İshak Efendi'nin te'lif-i kirdesi olan Şemsü'l-Hakika nam iş bu kitap, Kemal Efendi Hazretleri'nin nezaretinde Takvimhane-i Amire'de tab ve temsil olunmuştur. Fi seneti 1278." şeklindeki ibare ile sonlanmaktadır.

[94]İSAM'da 025842 -209referans numarasıyla kayıtlıdır.

Bu eserde ağırlıklı olarak Hristiyanlığın teslis inancı eleştirilmektedir.[95] Bu esere reddiye niteliğinde kaleme alınan *Rafi'uş-Şübühât* adlı tarihi ve yazarı belirsiz çalışma[96]Harputi'nin eserinden sonra yayımlanmış olmalıdır.

Harputlu İshak Hoca'nın çabaları aslında, *Mîzânü'l Hakk*[97] adlı misyoner cemiyetin 1849 'yayımladıkları metni hedef almaktadır.[98] *Rafi'uş-Şübühât* ise *Mîzânü'l Hakk*'ın argümanlarını yeniden ele alarak *Şemsü'l Hakika*'ya cevap vermeye çalışmaktadır. Söz konusu metin bir giriş ve iki ana bölüm ve toplamda 16 madde başlığından oluşmaktadır. Burada yazar Harputlu İshak Hoca'nın iddia ve sorularını sayfa numarası vererek zikretmektedir. Daha sonra özellikle misyonerlerin kaleme aldığı *Mîzânü'l Hakk* ve *Miftâhü'l Esrâr* çerçevesinde İncil metinlerinden de yararlanarak iddiaların geçersizliğini ispata çalışmaktadır.[99] Harputi bu çalışmasında özellikle İncil'in tahrif edilmiş olması üzerinde durmaktadır.

2.2.1.1.2.*Es'ile-i Kelamiyye* ve *Zübdetü'l-İlm-i Kelam*

Millet kütüphanesinde 1283 yılına ait iki nüsha mevcuttur. 184 sayfa olan eser Cemiyeti ilmiye Osmanlı matbasında basılmıştır. Kitabın başında hata-sevap cetveli vardır.[100] Bu eserin 1278 yılına ait olan iki nüshası ve 1301 yılına ait Ceride-i Askeriye matbaasında basılmış bir nüshası Atatürk kitaplığında bulunmaktadır. Bu üç kitap 166 sayfa ve içerik olarak aynıdır. Eserin tarihsiz olarak altı nüshası da Süleymaniye kütüphanesinde mevcuttur.

Bu eserde karınca kaptan ağzından sorular sorularak cevap verilmektedir. Harputi'nin kullandığı bu yöntem daha sonra eserleri arasında "karınca kaptan" başlıklı müstakil bir eser olduğu yanılgısına yol açmıştır. Eserlerin fiziksel olarak yıpranmış

[95] Bu eserin sorularını içeren kısımları sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Bkz.Alıcı Mehmet

[96]Millet Kütüphanesi'nde AEmtf04463 demirbaş kaydıyla ve 220RAF sınıflama numarasıyla bulunmaktadır.

[97]Millet Kütüphanesi: AEfrs26 Demirbaş, 232 sınıflama, 1837

[98]Millet Kütüphanesi: AEfrs936 Demirbaş, 220 sınıflama, 1849

[99] Mehmet Alıcı, "*Cevab-i Risale-i Şemsü'l Hakika",* Milel ve Nihal Dergisi,Cilt 7, 3 Eylül 2010, s.239

[100] Hata sevap cetveli kitaba dair yazım hatalarının-doğrularıyla beraber belirtildiği bir bölümdür.

olması bu yanılgıya neden olma ihtimalini düşündürmektedir. Soru-cevap tekniğinin kullanıldığı eser akli ve nakli delillerle imani tereddütlere cevap verme yolunu seçmiştir.

2.2.1.1.3.*Kâşifu'l-Esrâr* ve *Dâfiu'l-Eşrâr*

Manisa İl Halk Kütüphanesinde bir adet, Süleymaniye kütüphanesinde yedi adet bulunmaktadır. 173 sayfa olan eserin baskıları arasında içerik bakımından bir fark yoktur. Harputi'nin bu eseri Bektaşiliğe karşı yazılmış bir eserdir. Eserde Bektaşilik ve Hurifiliği örtüştürmesi halen devam eden tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Alevilik, Bektaşilik çalışmalarında bu inanışları kabul edenlerce Harputi şiddetli bir biçimde eleştirilmekte ve bu kitap üzerinden referans gösterilmektedir.

Kitabın yazılış serüvenini Sunguroğlu Sultan Abdulaziz'in Bektaşilik ile ilgili bir çalışma talep ettiğini Harputi'nin de bu amaçla bu eseri yazdığını ifade eder. Hatta padişaha takdimi öncesinde bir metin yazdığı bunuda Harputlu Ebcizade Hoca Zülfikar Efendi'ye okuttuğunu ama bu eserde tespit ettikleri eksiklikleri giderdiği asıl metni daha sonra kaleme aldığı ifade edilmektedir.[101]

1871 (h.1288) ve 1874 (h.1291) yıllarında iki baskı yapılmıştır. Kitapta Bektaşilik anlatılmış ve bu inanışın yanlış yönleri ortaya konmuştur.

2.2.1.1.3.*Miftahu'l-Uyun*

Atatürk Kitaplığında iki, Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüsha olarak bulunan eser 28 sayfadır. Bu eserin basım tarihi yoktur. Eserin baş tarafında; "İş bu risale İshak Efendi Hazretleri'nin te'lifi kirdesidir" ifadesi yer almaktadır. Yazım tarihi bulunmamakla beraber, *Es'ile-i Hikemiyye* adlı eserden yirmi beş yıl sonra yazıldığı Harputlu İshak Hoca'nın kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.[102] Eserde tabiiyyun akımına karşı eleştirler yer almaktadır. Bu akımın yıkıcı etkilerine soru ve cevaplarla yanıt vermektedir.

2.2.1.1.3.*Mecmuatu'l-Kavâid*

[101]İshak Sunguroğlu, s.127.

[102] İshak Efendi Harputi, *Miftahul Uyun,* (h.1303), İstanbul, 1886.

Bu eser *Esile ve Ecvibe, Sual Cevap risalesi, Mecmuatül Kavaid* isimleriyle kütüphane kayıtlarına geçmiştir. Bu eser 1272, 1274, 1277, 1278, 1283, 1285 yıllarında basılmış ve ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin 1278 yılından sonra yapılmış baskılarıa "İlave İsaguci" adlı bölüm eklenmiştir. Kitabın diğer kısımları sıralama ve içerik olarak değiştirilmemiştir. Süleymaniye kütüphanesinde altı nüsha, Millet Kütüphanesinde iki nüsha, Marmara İlahiyat Kütüphanesinde beş nüsha, Edirne Selimiye Kütüphanesinde bir nüsha, Isparta Yalvaç Kütüphanesinde bir nüsha olarak bulunmaktadır.

1272 yılında basılan eserin sonunda Bezm-i Alem Valide Sultana ve padişah Abdülmecid'e övgü yapılmış "Darul Tab'a Amirede Mehmet Recai'nin marifet ve nazarları ile" basıldığı belirtilmiştir.

1277 yılında yapılan baskısında *Es'ile ve Evcibe* adıyla yazılan bu eserin başında "mektebi rüştiye şakirtlerine talim olunmak için Harputi İshak efendi tarafından kaleme alınmıştır" ibaresi bulunmaktadır. Ceride-i Havadiste basılan bu eser 190 sayfa olup "İlave İsaguci" bölümü yer almamaktadır.

Eserin altı nüshası millet kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüshalar;

H. 1283 yılında Tercuman-ı Ahval Matbasında yapılan baskı 228 sayfadır. Kitabın sonunda merhum Bezm-i AlemValide Sultanın ihya ettirdiği rüştiye mektebi hocalarından İshak Efendinin kaleme aldığı ve Tercuman-ı Ahval Matbaasında basıldığı belirtilip dua ile bitirilmiştir. Kitabın sonunda bir mim harfi bulunmaktadır. Bu kitap oldukça yıpranmış ve İsaguci kısmının başı mevcut değildir. Tetimme ve İlave İsaguci kısımları eksiksizdir. Kitabın sayfa numaraları kitabın tamiratı esnasında karışık olarak dizilmiştir. Bu baskı kütüphanede *Risale-i Es'ile ve Ecvibe* adı ile de kayıtlarda bulunmaktadır.

H. 1285 yılında yapılan baskısı 230 sayfadır. Tercuman-ı Hakikat matbaasında basılmıştır. Kitabın sonunda "Selanikli Ahmet Efendi'nin idaresinde 3 numaralı dükkânda satılır" ibaresi yer almaktadır. Kitapta yayın yılı olan 1285 kaydının yanında "fahreddin" yazılı bir mühür bulunmaktadır. Kitabın sonu "Merhum Bezmi AlemValide

Sultanın ihya buyurdukları Mektebi Rüştiye hocası İshak Efendinin bu kitabı kaleme aldığı ve sarf nahiv, mantık, meani, adap ve benzeri konuları içerdiği öğrencilerin imtihan zamanları için basılmış olduğu belirtilmektedir. Kitabın sonu üç mim harfi ile sonlanmaktadır.[103]

232 sayfalık bir başka baskıda basım yeri bulunmamaktadır.

247 sayfalık baskıda kitabın 10-23 arası sayfaları eksik olup içerik olarak diğerleriyle aynıdır.

Ahmet Kamil Efendi Matbaasında basılmış olan eser 240 sayfadır. Kitapta içerik aşağıdaki gibidir.

Sual-i Emsile 1-10

Sual- Bina-114

Sual-i Maksut- 16-19

Sual-i İzzi-20-23

Sual-i Avamil-24-34

Sual-i İzhar-36-88

Sual-i Kafiye-90-127

Sual-i Muhtasar-128-132

Sual-i İsaguci-132-144

Tetimme İsaguci-146-166

İlave İsaguci-168-178

Sual-i Şemsiyeteyn-180-193

Sual-i Vaziyye-194-202

Sual-i İstiare-204-217

Sualat-ı Gelenbevi-218-227[104]

Millet kütüphanesindeki baskılar arasında içerik olarak fark tespit edilmemiştir. Sayfa sayılarındaki farklılık konular arasında boşluk bırakılıp bırakılmamasına bağlı

[103] Mim: Osmanlı alfabesini yirmiyedinci harfi olup Ebced sisteminde sayısal değeri kırkdır. Bitti anlamına gelen temme kelimesinin kısa yazılışıdır.

[104] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, (h.1283), İstanbul, 1866.

olarak değişmektedir. Bu baskıların tamamında İlave İsaguci yer almaktadır zira 1283 yılından sonraki baskılardır.

2.2.1.1.4.*Esile-i Hikemiyye*

Millet Kütüphanesinde bir, Süleymeniye Kütüphanesinde üç, Marmara İlahiyat Kütüphanesinde bir, Atatürk Kitaplığında üç nüsha olarak bulunmaktadır. Hicri1301 yılında Cerideyi Askeriye Matbaasında basılmış olan nüsha 166 sayfadır. Harputi bu kitabın çoğu yerinde de soru-cevap kaydı düşmüştür. Kitabın sonunda fiyatı bir çarın mecidiyedir diye belirtilmiştir. Ali Şevki Efendi Matbaasında hicri 1278 yılında basılan nüsha da içerik olarak aynı ve 166 sayfadır.[105]Süleymaniye kütüphanesinde bulunan dört nüshanın ikisi1278 diğer ikisi 1301 yılında yapılan baskılara aittir. Farklı baskılar içerik açısından aynıdır.

Eser kelam ilminin öz bir biçimde anlatılmasını içermektedir. Bu çalışmanın amacı da dini konularda yanlışa düşülmesini engellemektir.

2.2.1.2.Latinize Edilen Eseri

2.2.1.2.1.*Ziyâû'l Kulûb* **(1293)**

Harputi'nin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerinden *Diya-ul Kulup*[106] *Cevap Veremedi* ismiyle latinize edilmiş ve Hakikat yayınları tarafından basılmıştır. Bu kitap Türkiye Gazetesi tarafından okuyucularına bir dizinin parçası olarak hediye edilmiş ve Harputi'nin eseri de aslında birçok Osmanlı âlimine nasip olmayacak bir biçimde Türkiye'de birçok evin kütüphanesinde yer almıştır. Ancak bu yaygınlıkla doğru orantılı tanındığını söylemek mümkün değildir. Bu kitabı yayınevi önsözde Yahudi ve Hristiyanların kitaplarının tahrif edilmiş olduğu, onlara inanmamak gerektiği sadece ehli sünnetâlimlerini dinlemek gerektiği söylenmiş ve Harputi'nin bu eserinin de batıl dinlere cevap olarak yazılan meşhur eserler arasında olduğu belirtilmiştir. Kitabın ilk baskısı 1293(m.1876) senesinde olduğu 1987 senesinde de kitabın sadeleştirilerek

[105] İshak Efendi Harputi, *Esilei-i Hikemiye*,(h.1278), İstanbul, 1862.

[106] Burada ışık anlamındaki "ziya" kelimesi latinize ederken "d"harfi ile ifade edilmiştir.

okuyucunun istifadesine sunulduğu ifade edilmiştir. Kitabın ismi Kalplerin Işığı anlamına gelmektedir ancak kitapta papazların birçok soruya cevap verilemediği bölümler olduğu için bu isimle yayınlandığı belirtilmiştir. "Yahudi ve Hristiyanların Müslümanlara yaptığı tüyler ürperten işkenceleri okumak için 94. ve 238. sayfaların" okunması okuyucuya önsözde tembihlenmiştir. Harputlu İshak Hoca'nın sadece doğum ve ölüm tarihi belirtilmiş ve mezarının yeri söylenmiştir. Bunun dışında hayatına dair bir bilgi verilmemiştir. Eseri sadeleştirenin ismi belirtilmemiş olan bu nüsha 46. Baskıya aittir. Ayrıca eserin aslının hangi nüsha olduğu ve nerede basıldığına dair de herhangi bir bilgi verilmemiştir[107]

Bu eser kategorik olarak Reddiye kapsamındadır. Osmanlıca aslıyla millet[108]Süleymaniye[109]ve Atatürk Kitaplığında[110]bulunmaktadır. Eser misyonerlere bir cevap niteliğinde kaleme alınmıştır ve İncilin tahrif edilmiş olduğu ispatlanmaktadır. Bu eserde *el – Hindi İzâharû'l Hak* eserinden faydalanmıştır.[111] Bu eserin meşhur misyoner Fanderi ile İslam âlimi Rahmetullah'ın Hindistan'da bir münazara yaptığı ve yendiği yıllar sonra aynı heyeti İstanbul'da tekrar yendiği anlatılarak bunun üzerine bu münazaranın detaylarının yazılması talebiyle kaleme alındığı Farisi'nin "makamat-ı Ahyar" adlı kitaptan alıntı ile aktarmaktadır.

Eser 375 sayfadır. Kitabın giriş kısmında "Yazmaya başlayacağımız bu Türkçe kitaba Diyau'l-Kulüb adını verdik. Şurası iyi bilinmelidir ki, bu kitabı yazmaktan maksadımız sadece Protestan misyonerlerin İslam dini aleyhinde yayınladıkları kitap ve broşürlere yanıt vermek, onlara mukabele etmek vazifesini yerine getirmektir. Dinlerini ve rahatlarını korumak isteyen Hıristiyan hemşerilerimiz de bu misyonerlerden rahatsızdırlar. Onlar da bu zararların giderilmesi hususunda bizimle aynı fikirdedirler."

[107] Harputlu İshak Efendi, Cevap Veremedi (Diyâ-ül Kulûp), Hakikat Yayınları, No:4, 46 Baskı, İstanbul, 2012.

[108] Millet kütüphanesinde 310 sayfa olan eser latinize edilen baskı sonundaki mektupları içermemektedir.

[109] Süleymaniye Kütüphanesinde beş nüsha bulunmaktadır bunların biri 175 sayfa diğerleri 310 sayfadır. Sayfa sayısındaki farklılık kitabın bazı bölümlerinin eksik olması nedeniyledir.

[110] Atatürk Kitaplığında bulunan iki nüsha 1293 tarihinde yapılan baskıdır ve diğer nüshalarla aynıdır.

[111] Mustafa Kara , *İshak Hoca Harputlu*, D.İ.A., C. XXII. – s.531, İstanbul, 2000.

Kitabın ana hedefi misyonerlere cevap vermektir. Kitabın girişinde İstanbul'da İslamiyet aleyhinde yazıların bulunduğu risalelerden alıntı ile başlar ve aslında daha önce yazılanlara ve ortaya konulan sorulara halen cevap verilmediğini ve buna rağmen bu saldırı yayınlarının İstanbul'da devam ettiğini belirterek başlamaktadır.

Kitapta özellikle İncil'in tahrifatı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tahrifatı Antik Yunan'a ve felsefeyle ilişkilendirmektedir ki buda bizim anlamaya çalıştığımız boyutu itibarıyla önem taşımaktadır. Harputi yazılan ilk üç İncilin –Matta, Markos, Luka- teslis içermediğini ama Yunanca olarak yazılan Yuhanna'ya nispet edilen dördüncü incilin Platon'un üç esasına dair ibareler taşıdığını belirtir. Bu İncil'in yazılış sürecinde İskenderiye mekteplerinde Revakuyyun ve İşrakuyyun felsefesinin tartışma sürecinde olduğunu belirterek burada zikrettiği iki felsefi ekolden daha sonra bahsedeceğini belirtir. Ancak burada birer cümle ile tanım yapar. Revakuyyun, M.Ö. 300 lerde Zenon'un, Meşşailik ise yine Yunan filozofu olan Pisagor'un kurduğu felsefe mesleğidir.

Harputi bu çalışmayı yaparken eseri 'İzharu'l Hakk'[112] adlı çalışmadan faydalandığını belirtir. Bu eserin müellifi Hintli Rahmetullah Efendi, Barnaba incilinden İslam dünyasında ilk bahsedendir. Bu kaynakça Harputi'ye yakın zamanda yaşayan General Abdurrahman Aygün(1878-1943) tarafından da Barnaba incilini değerlendirirken atıf yapılmıştır.[113]

2.2.2.Günümüze Ulaşmamış Eserleri

Günümüze ulaşmamış ancak çeşitli kaynaklarda ismi zikredilen iki eseri söz konusudur. Bu iki eserde matbu değildir. Ancak bunlardan ilki yazılmış ancak

[112]Rahmetullah b.Halil er-Rahman el-Hindi 2 cilt Daru'l-Kütübi'l İlmiyye 1424-2002 Beyrut-Lübnan

[113]Yusuf Alemdar, "Osmanlı'nın Kırılma Cumhuriyetin Kurulma Noktasında bir Müslüman Türk münevveri General Abdurrahman Aygün (1878-1943)'ün Barnaba İncilini Değerlendirmesi", *Dini ve Felsefi Metinler,* s.641-698, Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayınları no:8, İstanbul, 2012, s.665.

nüshasının kayıp olması imkânlı görünürken diğeri hiç mevcut olmayan sadece isim karıştırmasına dayanan atıf olduğunu düşündürtmektedir.

2.2.2.1.El yazması Çeviri Eser

2.2.2.1.1.*İstişfa Fi Tercümeti-ş Şifa*

Ebul Ula Mardin Harputlu İshak hocanın basılı ve basılmamış 10 eseri olduğunu zikr eder ve bunlardan bir tanesinin, İbni Sina'nın *Şifa*'sını *İstişfa Fi Tercümeti-ş Şifa* adıyla çevirdiğini ancak basılmamış olduğunu belirtir. *İstişfa Fi Tercümeti-ş Şifa* adıyla kaleme alınan bu eserin saraya sunulduğunu ancak kabul edilmemiş olduğu belirtilmektedir.[114]

Türk meşhurları ansiklopedisinde ise İshak Efendi'nin *Şifa* tercümesi "Bu mühim eser basılmadı." ifadesiyle geçmektedir.[115] Sunguroğlu ise *İstişfa Cümletü-ş Şifa* adıyla tercüme ederek ilim âlemine eser verdi şeklinde bahseder. İslam ansiklopedisinde de bu eser Harputi'nin eserleri arasında zikredilir.[116] Harputi'nin eserlerinde ve uslubunda İbn Sina'dan etkilendiği bunu da *Şifa*'dan yaptığı çeviriye bağlayanlar da vardır.[117]

Harputlu Hoca'nın teolojik görüşleri hakkında hazırlanan yüksek lisans tezinde de bu eser zikredilir. "Yazmış olduğu eserlerinden bir tanesi, çeviri olan *el-İştişfa fi-Tercemeti'ş-Şifa* adlı eseri İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserinin tercümesidir. Bunun dışındaki eserleri ise tamamen özgün olarak kaleme alınmıştır. *Eserin, filigranlı ve normal olmak üzere iki tür kâğıt kullanılarak yazılmıştır. Eserin tüm sayfaları altın cetvellidir. Serlevha tezhibi, kalın cetvel ve ince rumi motiflerden oluşmuştur. Cildi, şirazesi ve kâğıt özellikleri iyi durumdadır. Ta'lik hatla yazılmış eser, 262 varak (524 sayfa)'tan müteşekkildir. Her sayfası 31 satırdan ibaret olup ebatları 265x155*

[114] Ebul Ula Mardin, s.788.

[115] *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, c.I Sultan Abdulaziz md. Hazırlayan İbrahim Alâettin Gövsa Yedigün Neşriyat İstanbul, 1946 s.191

[116] Mustafa Kara, s.531.

[117] Enver Demirpolat, "Harputlu İshak Hoca'nın Hayatı ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.400.

(190x85) mm.dir. Kaynaklar bu eserden sadece İbn Sina'dan yapılan çeviri eser diye söz etmektedirler. Sunguroğlu, eserin adının "İstişfa Cümletü'ş-Şifa" olduğunu ifade etmişse de Harputlu İshak Hoca, eserin adının "el-İstişfa fi Tercemeti'ş-Şifa"olduğunu belirtmektedir. Bazı kaynaklar eserin Harput'ta yazmahalinde bulunduğunu bildirmesine karşın yapılan araştırmalar neticesinde Elazığ'da böyle bir eserin bulunmadığı tespit edilmiştir."[118] şeklinde detay bilgi verilmektedir ancak bu eser kaynak olarak gösterilen İzmir Tire Necippaşa Vakıf Kütüphanesinde de mevcut değildir. İnternet taramalarında Harputi'ye ait bu çeviri yer almaktadır ancak kütüphane bünyesinde gerçekte böyle bir eser mevcut değildir.[119] İzmir-Tire'de kayıtlı görünen eserin metnini inceleyen Gürbüz Deniz bu yanlışlığı şu şekilde ifade etmektedir: "Harputlu Hoca İshak Efendi tarafından tercüme edilen İbn Sînâ'nın *Kitabu'ş-Şifa*'nın İlahiyat bölümü değil Kâdî Iyâz'ın *eş-Şifa* adlı eserinin Şeyhü'l-İslam İshak Efendi (ö. 1734) tarafından çevirisi yapılan *el-İstişfa fî Tercemeti'ş-Şifa* adlı eseri olduğunu ne yazık ki fark ettiğimde hem İbn Sînâ'nın eserini yine bulamamış olmak, hem de katalogu hazırlayanların özensizliği beni çok üzdü."[120]

Harputi'nin böyle bir çalışmasına dair kaynaklarda isminin dışında elimizde kesin bir veri mevcut değildir. Böyle bir çalışma yapılmış ise kayıp gözükmektedir. Zira kütüphanelerin taşınmaları, tasnif esnasındaki yanlışlıklar, çalınma gibi sayılabilecek birçok etmen bazı kaynakların elimize ulaşmasını engellemektedir. Bu eserin isminin kaynaklarda geçiyor olmasından dolayı günümüze ulaşmamış eseri olarak nitelemeyi uygun gördük.

2.2.2.2. Hoca İshak Efendi'ye Atfedilen Eser

[118] Elanur Yılmaz, "*Harputlu İshak Hoca'nın Teolojik Görüşleri*" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006. s.30.

[119] Kütüphane müdürü İhsan Yıldırım ile yapılan görüşmede 112 demirbaş numarası ile kayıtlı tek kayıt olarak görülen eserin olmadığı bu kaydın yanlış olduğu ayrıca kütüphanede Harputlu Hoca İshak efendiye ait hiçbir eser olmadığı ifade edilmiştir.

[120] Gürbüz Deniz, "*Bir Yazmanın Tercüme Macerası*", http://mufredat.wordpress.com/' dan alıntılanmıştır.

2.2.2.2.1.*Karınca Kaptan*

Sunguroğlu Harputi'nin *Karınca Kaptan* adlı bir eserden de bahseder.[121] Ancak Hoca İshak Harputiye diğer kaynaklarda bu kitap ile karşılaşmamaktayız. Ayrıca kütüphane kayıtlarında da bu isimle basılmış herhangi bir kitap bulunmamaktadır. Sunguroğlu'nun "yakınlarda işittim" ifadesiyle zikr ettiği bu çalışma muhtemelen Harputi'nin *Es'ile-i Hikemiyye* adlı kitabında *Karınca Kaptan* adıyla sorular yöneltmesinden dolayı müstakil bir eseri olduğu varsayımına neden olmuştur.

2.2.3.İcazetname

Medreselerde eğitim ve öğretimini tamamlayanlara verilen yazılı belgelere icazetname adı verilmektedir. Osmanlı medreselerinde İcazetnameler genel olarak Arapça olarak yazılıp besmele, hamdele ve salvele[122] ile başlamaktadır. İcazetnamelerde irşad ve senedin önemi vurgulanarak icazet sahibinin kimliği okuduğu dersle ve bu dersleri kimlerden aldığı belirtilmektedir. Kişinin bir çeşit otobiyografisi niteliği taşıdıklarından en güvenilir kaynaklar olarak da kabul edilmektedir.[123]

Harputi'nin icazetnameside bu usule uygun olarak yazılmış ve on yapraktır. Süleymaniye Kütüphanesinde tek nusha olarak bulunmaktadır. Muhammed Şevki (ö.1887)'nin öğrencisi hattat İsmail Zühdi tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Harputi'nin icazetnamesinde "zamanın en büyük âlimlerinden ders aldığı ve hakikati bulma arzusundaki kişilerin meclisinde bulunduğu belirtilmektedir. Sarf ilmini Abdullah Harputi'den, nahiv ve mantık ilmini zamanının eşsiz âlimi Seyyid Hacı Ali Harputi'den, belağat ve usulu Seyyid Vanî Mustafa Vidinî'den, tefsir ilmini zamanında muallimlerin sultanı olarak bilinen Hacı Ömer Akşehirli'den Kütübi Sitte ilmini kâmilen Muhammed Ahmed Tartusi'den aldığı belirtilmektedir.[124]

---

[121] İshak Sunguroğlu, s.126.

[122] Allah(c.c)'a şükür ve Peygamber Efendimize selam ifadeleri

[123] Cemil Akpınar, *İcazetname*, D.İ.A., İstanbul, 2000, s.398.

[124] Süleymaniye Kütüphanesi'nde 542 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

2.2.4. Eserlerinin Kronolojik Sıralaması

1278: *Şemsül Hakika*

1293: *Ziyâû'l Kulûb*

1291: *Kaşifu'l Esrar ve Dafiu'l eşrâr*

1283: *Risale-i Sual ve Cevab, Esile ve Evcibe, Mecmuatül Kavaid*

1278: 1301 *Esilei-i Hikamiye*

1283: *Zübde-i İlm-i Kelam*

1291: *Miftahul Uyun*

2.3.HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.3.1.Müstakil Olarak Adına Yapılan Çalışmalar

Hoca İshak Harputi'nin eserlerinden *Diyaul Kulup*, İhlas Grubunun latinize etmesi ve gazetesi aracılığı ile hediye etmesi aslında Harputi'nin hayatını ve tanınmasını gerektirmektedir. Zira 2012 yılında kırk altıncı baskısını yapmış bu eser Türkiye'de oldukça yaygındır. Ancak Harputi'nin ilim çevrelerinde isminin zikredilmesi, fikirlerinin değerlendirilmesi akademide kelam çalışmaları çerçevesinde akademisyenlerin çabaları ve Harputi ile ilgili çalışmalardan sonra gerçekleşmiştir. Bunun en temel nedeni zikrettiğimiz eserin çalışmayı yapanlarca "ehl-i sünnet müdafası" perspektifinde bir çalışmayı esas almaları ve Harputi'nin eserinide bu çerçeveye oturtmak amacıyla sadece latinize etmiş olmalarıdır. Bu çalışmanın ilmi kriterlere riayet edilerek yapılmamış olması eseri ve yazarı gölgede bırakmıştır. Zikrettiğimiz çalışmada Harputi'nin hayatı ve latinize edilen eserin künyesi verilmemiştir.

Harputlu İshak Hoca'nın *Şemsü'l-Hakika* adlı eserindeki "Taraf-ı İslamiyân'dan Nasârâ'ya Îrad Olunan Yetmiş İki Es'ile-i Dakîka-i Müşkile" başlıklı bölümün sadeleştirmesi Mehmet Alıcı tarafından yapılmış ve "Müslümanlar Tarafından

Hıristiyanlara Yöneltilen Yetmiş İki Dakik ve Çetin Soru" başlığıyla Milel ve Nihal dergisinde yayımlanmıştır.[125]

Harputiyle ilgili ilk müstakil çalışmayı Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi bölümünden Enver Demirpolat yapmıştır. "Osmanlı-Türk üşünürü Harputi İshak Hoca'nın Felsefi Görüşleri" başlığıyla hazırladığı doktora tezi daha sonradan aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde de Harputlu İshak Hoca'nın Hayatı ve Eserleri ismiyle yayımlanmıştır.

Harputi ile alakalı ikinci çalışma yine akademide gerçekleşmiş ve Elanur Yılmaz Harputlu İshak Hoca'nın Teolojik görüşleri başlığıyla Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Ana Bilim Dalında 2006 yılında yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bir başka çalışma yine Elazığ da yapılmıştır. Halil Kalyoncu "Harputlu İshak Efendi'nin Eserlerinde Hz. İsa'nın Çarmıha Gerilme Meselesi" adlı tezini 2005 yılında hazırlamıştır.

Lisans bitirme tezi düzeyinde yapılan iki çalışma mevcuttur. Bunlardan ilki 1977 yılında Erzurum'da Serin Durhasan tarafından Harputi İshak Efendi Hayatı ve Eserleri adıyla yapılmıştır.

Harputlu İshak Hoca'nın Varlıkla İlgili Felsefi Görüşleri adıyla yapılan ikinci çalışma Fatih İpek tarafından 2004 yılında Ankara'da yapılmıştır.

Harputlu İshak Efendi'nin *Şemsü'l-Hakika* isimli eserinin bir kısmının yeni harflerle basımı başlığıyla yapılan lisans tezi Nihat Yılmaz tarafından 1998 yılında İzmir'de gerçekleşmiştir.

[125] Mehmet Alıcı, "Müslümanlar Tarafından Hıristiyanlara Yöneltilen Yetmiş İki Dakik ve Çetin Soru", s.221-252.

Harputlu Hoca'yı gündeme taşıyan önemi bir çalışmada Harput sempozyumu çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1999 yılında Elazığ'da yapılan "Dünü ve Bugünüyle Harput" sempozyumunda Ramazan Biçer, "Harputlu İshak Efendi'nin Kelami Görüşleri" adlı tebliği sunmuştur.

Harputi'nin *Kâşifü'l Esrâr ve Dafiul Eşrâr* adlı çalışması merkeze konularak hurifilik çalışmalarında ele alınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak "Hurufiliğin Yeniden Gündeme Gelişi: Harputlu İshak Hoca'nın Cavidan Eleştirisi" başlıklı tebliğde Doç. Dr. Ahmet Taşkın tarafından I. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumunda sunulmuştur.[126]

Bu çalışmaların her geçen gün artması döneminin üniversitesi olan medreselerde hocalık yapan Harputi'nin yine üniversite düzeyinde gündeme getirilmesi bir ilim adamının hak ettiği yerde konuşulması noktasında olumlu çabalardır.

2.3.2.Harputi'nin Adı Geçen Eserler

Harput'nin günümüze taşınmasında en önemli rol kendini adeta Harput yöresine adamış İshak Sunguroğlu'nun *Harput Yollarında* adlı geniş çalışmasıdır. Bu çalışmada merkezde Harput vardır ve bu yöreden çıkan âlim, şair, mutasavvıf kısaca adı bilinebilen etkin şahsiyetler tanıtılmıştır. İshak Efendinin torunu Muhittin Cemal Tugsavul'un verdiği bilgileri ışığında bu eserdeki bilgiler şekillenmiştir. Harputi'de özellikle ailesindeki âlimler ve kendisinin huzur derslerine katılmış olması nedeniyle bu eserde yer almıştır. Harputi ile yapılan çalışmaların hemen hemen hepsinin temel referans kaynağı bu çalışmadır.[127]

[126]Ahmet Taşkın, "*Hurufiliğin Yeniden Gündeme Gelişi: Harputlu İshak Hoca'nın Cavidan Eleştirisi*" 1. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu, 2005.

[127] İshak Sunguroğlu, s.27.

Harputi'nin huzur derslerine katılmış olması nedeniyle ismi Ebul Ula Mardinin *Huzur Dersleri* kitabında da hangi yıllar arasında hangi sıfatlarla katılmış olduğu detaylı bir biçimde anlatılmaktadır.[128]

Harputi yazdığı *Kâşifu'l Esrâr ve Dâfi'ul-Eşrâr* adlı çalışmasında Bektaşilik ve Hurifilik arasında kurduğu bağ nedeniyle konuyla ilgili yapılan çalışmalarda referans olmaktadır. Yabancı düşünürlerde bu konuda kendisine atıf yapmışlardır. Türkiye'de klasik bir çalışma kabul edilen Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı çalışmasında Fuad Köprülü de konuyla ilgili Harputi'ye atıflar yaparak zikredilen çalışmasından alıntılar yapmıştır. [129]Aynı konuyla ilgili olarak Diyanet İslam Ansiklopedisinin Hurufilik maddesinde Harputi'nin ismi va aynı çalışma zikredilmektedir.[130]

Harputi ismi Hür Mahmut Yücer tarafından I. Hacı Bektaş Veli Sempozyumunda "Geç Dönem Bektaşî Kaynaklarında Hurufiliğe Yöneltilen Eleştiriler ve Bunların Bir Değerlendirmesi" başlıklı tebliğde Hurifiliğe karşı olarak zikredilmektedir.[131] Harputî'nin *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr*, 1290, (130-131) adlı çalışmasındaki Bektaşilerin aynı zamanda hurifi olduğu ve Bektaşilerin şer'i hükümlere aykırı fetvalar vermesinden dolayı kâfir oldukları iddiasına cevap verilmek üzere bu tebliğde ismi zikredilmektedir.

Harputi kaynaklarda özellikle reddiyeler başlığında hazırlanan çalışmalarda da zikredilmektedir. Ayrıca O'nun eserlerinde referans olarak gösterip saygıyla andığı Rahmetullah el-Hindi de reddiyeler başlığında zikredilen isimlerdendir.[132]Harputi genel olarak Bektaşilik, Hurifilik, Reddiye, konularında ve kelami bakış açısı çerçevesinde

---

[128] Ebul Ula Mardin,, s.789.

[129] Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 5.Basım, Ankara, 1984, s.112-327

[130]Hüsamettin Aksu, *Hurufilik*, D.İ.A., Ankara, 1998, s.412.

[131] Hür Mahmut Yücer, "*Geç Dönem Bektaşî Kaynaklarında Hurufiliğe Yöneltilen Eleştiriler ve Bunların Bir Değerlendirmesi*" I. Hacı Bektaş Veli Sempozyumu bildirileri 287-307)huham.com/sempozyum/Cilt_I.pdf s.295)

[132] Mustafa Sinanoğlu, "*Reddiye*" D.İ.A. İstanbul, 2007. s520.

zikredilmekte ancak mantık başlığı altında yapılan çalışmalarda ismi zikredilmemektedir. Bunun nedeni mantık çalışmalarının Harputi için birinci derecede olmaması kadar döneminde yaşanan zihni bunalımlar nedeniyle daha çok Müslüman âlimlerin savuma refleksi ile hareket etmeleriyle alakalıdır.

2.4.HOCA İSHAK HARPUTİ'NİN MANTIK ANLAYIŞI VE EĞİTİM METODU

Harputi ilim adamı kimliğinin için gereği gibi dolduran bir alimdir. Aileden devraldığı ilimle meşguliyet mirasını o hayatı boyunca hep bir üst noktaya taşıma gayreti içinde olmuştur. Huzur derslerinde her yıl yükselen rütbesi, yazdığı eserler bu durumun göstergesidir. Kendi bulunduğu dönem ve şartlar altında aldığı formasyon ile ilmi ahlakı koruduğu ifade edilebilir.[133]

2.4.1.Sosyal Çevresi

Bir kişinin zihin dünyasına girmek onun ailesini yaşadığı toplumu ve ait olduğu tarihi bilmekle mümkün olmaktadır. Memleketi olan Harput 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içinde eğitim düzeyi en yüksek olandı. 1879'da Sultan Abdulaziz zamanında "Mamuratil Aziz" adını alıp Diyarbakır'dan ayrılmıştır ancak Harput tepede bir yerleşim iken bu gelişmeyle beraber kitleler halinde aşağıya indiler. Bu nedenle han, hamam, konaklar ıssızlaştı, Harput yeni şehre giderken birçok unsuru da söküp götürdükleri için eskinin izleri bugüne ulaşamamıştır. Elazığ'da yeni bir yaşama başlarken Harput'un el yazması ya da basılı eserlerden oluşan zengin kitaplıkları da darmadağın olmuş bir kısmı İstanbul kitaplıklarına götürülmüş bir kısmı da şehrin ulemasında kalmıştır.[134]

19. yüzyılda Osmanlı yüzünü batıya çevirdiğinde birçok Harputlu Amerika'ya gitmiştir. Bu gidiş şehrin Ermeni nüfusuyla da alakalıdır. Öyle ki bu gidiş sosyal acılar ortaya çıkarmış sözlü edebiyata da bu durum yansımıştır;

[133]Ebul Ula Mardin, s.789.

[134]Tahir Abacı, *Harput Elazığ Türküleri*, İnceleme Pan yay. İstanbul, 2000, s.26.

"Amerika evrilesi

Evrilip çevrilesi

Kıyamam ki kargış verem

Dal iken Devrilesi"

Sıtkı Salih Gör'ün *Boston'da bir Harputlu*[135] adlı şiir kitabı Cevat Fehmi Başkut'un *Harputta bir Amerikalı*[136] adlı eseri dönemin etkilerini anlatmaktadır. Nihayetinde 19. yüzyılda Harput'ta İngilizceyi çok iyi bilen yaşlılara karşılaşmak söz konusudur. Ayrıca batılılarında bu şehre ilgi duyup okullar açmaları da dikkate değerdir.[137]Bu durumun Harputi'nin hayatında yansıması misyonerliğe karşı yoğunlaşmış tepkisi ve batılılaşma konusunda muhafazakâr tavrı olarak yorumlanabilir.

2.4.2.Eğitim Metodu

Harputi yazdığı eserlerin çoğunda soru-cevap uslubunu kullanmıştır. Hoca İshak eserlerini öncelikli olarak eğitim kurumlarına dönük olarak hazırladığı için bu metodu kullanmış görünmektedir. Ayrıca huzur derslerine katılmış olması da onun bu özelliğini pekiştirmiştir. Ancak bu yöntemi kullanmasını, İbn Sina'yı örnek alması, İbn Sina'dan yaptığı çevirinin (*el-İstişfa fi Tercümeti'ş-Şifa*) katkısı ve Maturîdî'nin bu metodu kullanmış olmasına bağlamak[138]zorlama bir ilişki gibi görünmektedir. Zira zikredilen çeviri hakkında netleşmiş bir bilgi olmadığı gibi Maturidi'nin etkisi belirgin değildir. Nihayetinde mantıkta lafız konusunda referans gösterdiği isim Eşari olmuştur. Bu konuda Maturidi'nin tercih edilmemesi için bir gerekçede söz konusu değildir. Bu nedenle soru-cevap metodunun kullanımının öncelikle dönemin yaygın metodunu paylaşıyor olmasıyla ilişkilendirmek daha gerçekçi görünmektedir. Soru-cevap devam

[135] Sıtkı Salih Gör, Boston'da bir Harputlu, Şafak Matbaası, Ankara, 1962.

[136] Cevat Fehmi Başkut "Harputta bir Amerikalı"Yayınevi yok 1955İstanbul, 2006 yılında bu tiyatro eseri İstanbul Devlet Tiyatrolarında sahnelenmiştir. Kitap daha sonra İnkılap ve Aka Yayınları tarafından da basılmıştır.

[137]Tahir Abacı, *Harput Elazığ Türküleri*, İnceleme Pan yay., İstanbul, 2000, s.22

[138] Elanur Yılmaz.

eden bir gelenek olarak bu dönemde de kullanılmaktadır.[139] Medreselerde öğrenciler hocanın etrafında bir halka oluşturur ve ders notları yüksek sesle okunurdu. Konuyla ilgili açıklamalar bu metin çerçevesinde yapılırdı.[140]

Harputi yazdığı eserlerde sıklıkla şiirlere yer vermiştir. Bu yöntem dönemdaşları tarafından da kullanılmıştır.[141]Mantık genel olarak zor anlaşılır bir ilim olarak görülmektedir. Harputi'nin *İsaguci*'sinde yarı Farsça şiiri bu işi tekerleme gibi kavratma çabası olabilir. Özellikle medreselerde de bu tip ezber geleneği dikkate alınırsa durum anlaşılacaktır.

2.4.3.Dili

Hoca İshak çalışmalarında Arapça, Farsça ağırlıklı bir Osmanlıca kullanmıştır. Onun son dönem Osmanlı düşünürlerinin tartışma konusu olan dil meselesinde Türkçeyi önemsediği ifade edilmektedir. Ancak Türkçe vurgu Arapça ve Farsçaya karşı da bir tutum içermektedir. Bu bağlamda eserlerinde ki Arapça ve Farsça kullanımın yoğunluğu aldığı eğitim ve alışkanlıklarla ilgili görünmektedir. Konuların öğrencilere daha iyi izah edebilmek için çoğunlukla Türkçe tarifi nedir sorusuyla çevrilmiştir. Bu durum bir çelişki gibi görünse de aslında alışkanlık ve öğrenimle ilgilidir. Latin alfabesine geçtikten sonra bu uygulamanın savunucularının dahi notlarını Osmanlıca tuttuğu hatırlanabilir.

2.4.4.İlmi Ahlakı

Hoca İshak eleştirel bir zihin yapısına sahiptir ancak bu eleştiri ilmi ahlak çerçevesinde gerçekleşmektedir. Özellikle misyonerlere karşı yönelttiği eleştirilerde önce onların görüşlerini müdahale etmeksizin zikretmiş ardından da eleştirisini

[139] Mehmet İpşirli, *Medrese*, *DİA*, XXVIII, s. 323-340.

[140] Mustafa Şanal, Osmanlı Devleti'nde Medereselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış s.156

[141] Mehmet Halis*, Mizan-ul Ehzan,* Mahmut Bey Matbaası, 1324.

sunmuştur.[142] Bu konularda ortaya koyduğu bilgilerde doğruluk sorunu yaşanmamıştır. Kendisine bilgi yanlışlaması olarak dönen bir durum yoktur. Ortaya koyduğu bilgilerde diğer dinlerle ilgili özel çalıştığını göstermektedir. İncil, Tevrat ve Hristiyan mezheplere dair verdiği detaylar bu konudaki hâkimiyetini göstermektedir.[143]

Kelam ilmi ve tasavvuf arasında uzlaştırıcı bir yol takip ederken batıl kabul ettiği fırkalara karşı net tutumu İslami bir ilke olarak "mü'minlere karşı müşfik batıla karşı tavizsiz" olmaya bağlı kaldığını göstermektedir. Harputi'nin tavizsizliği sert bir üslup olarak tezahür etmez. Ehlisünnet dışındaki tutumları eleştirmekle beraber mutedil bir uslup kullanır.

2.4.5.Donanımı

Mantık ilminde yazdığı *İsaguci* klasik usulu takip etmektedir ancak bu takipte ilk üstadlara[144] yaptığı referanslar onun aynı zamanda alana hâkimiyetini göstermektedir. Aynı zamanda Hristiyanlıktaki teslis inancının temelinin antik Yunanda olduğunu iddia ederken kullandığı bilgiler, filozoflar ve eserleri doğrudur. Teslise dair bağlantı tartışmaya açık olmakla beraber kullandığı bilgiler ana hatlarıyla tutarlı görünmektedir.[145] Ancak buradaki yaklaşım ve üsluptan filozoflara ve felsefeye karşı tutumunun negatif olduğu çıkarılabilir. Bu tutumu da Gazali'nin meşhur olmuş tavrını tercih etmekle izah edebiliriz.

Harputi, felsefeyi ilahiyat, matematik ve tabii ilimler olarak tasnif eder ve bunlardan ilahiyat ve tabiat ilimlerini yeterli derecede öğrendiğini ifade eder. Dini ilimler yanı sıra tabiat ilimleri ile alakalı eserler de okumuştur.[146]

2.4.6.Metod Anlayışı

[142] Mehmet Alıcı

[143] İshak Efendi Harputi, *Dıyaul Kulûp*, Hakikat Yay., İstanbul, 2012.

[144] Farabi ve İbn Sina'nın Mevzu konusundaki yaklaşımına atıf yapılmıştır. Harputi "esile ve ecvibe" ilave isaguci bölümü s.174.

[145] İshak Efendi Harputi, *Diyaul kulup,* s.188-192.

[146] Elanur Yılmaz, s.100.

Harputi bir ilmi açıklayan kimsenin bilmesi gereken üç şey olduğunu ifade eder. Öncelikle ilmin ismini bilmesi gerektiğini ardından da diğer ilimlerden ayırt edebilmek için konusunu bilmesi gerektiğini ve son olarak da o ilmin amacını bilmesi gerektiğini ifade eder.[147] Akademik çalışmalarda da temel izlenecek yollarda bu esaslara dayanmaktadır. Bu anlamda Harputi de ilmi çalışmalarında yöntemini bilinçli bir şekilde uygulamıştır. Eserlerinde kavramların önce sözlük anlamlarını ardından bahsi geçen ilim literatüründeki kullanım biçimini açıklamış ve mutlaka amacını ve konusunu belirterek açıklamalarını yapmıştır. Bu anlamda iddiasıyla uyumlu, tutarlı bir tavır sergilemiştir.[148]

2.4.7.Güncelle İlişkisi

Harputi döneminde salt kitaplarla meşgul olan, dış dünyada olup bitenle ilgilenmeyen bu günün tabiriyle "fildişi kuleden" yazan bir âlim değildir. Aksine değişimi ve siyasi aktörleri yakından takip eden çoğunlukla içinde yer alan birisidir. Mesela Hurifilik ve Bektaşilikle ilgili reddiyeleri o günün şartlarına cevap olarak yazılmıştır. Hurifilik Osmanlıda Fatih Sultan Mehmet döneminde etkisini saraya dek ulaştırmış dönem dönem öldürülen Hurifiler Kanuni döneminde sürülmüşlerdir. 16-17 yüzyıllarda etkin olan Hurifilik Bektaşiliğin temel inançları arasına girerek Osmanlıda var olmuştur. Fazlullah'ın *Cavidanname* adlı eseri temeldir ki Harputi *Şemsül Hakika* adlı çalışmasında müstakil olarak bu konuyu ele almıştır.[149] Harputi ele aldığı konuyu hem tarihi hem de güncel verilerle desteklemektedir. Bir ilim adamı olarak sosyal yaşam içerisinde ve değişimlerden haberdardır. Mesela 1988 yılında Fransa'da yayınlanan Figaro gazetesinden alıntı yaparak örneklemesi iddialarını istatiksel verilerle desteklemesi döneminin yerli ve yabancı düşünürlerinden bahsetmesi iddialarını dayanaksız ortaya koymadığını göstermektedir.[150] Bu tavır da ilmi şahsiyeti hakkında verilebilecek olumlu kanaati beslemektedir.

[147] Es'ile ve evcibe adlı eserin ilave isaguci kısmı s.175

[148] Mecmuatül Kavaid "Sualli İsaguci" adlı bölümde bu yöntemi aynen uygulamaktadır.

[149]Hüsamettin Aksu, s.417

[150] İshak Efendi Harputi, *Diyaul Kulup,* s.36.

2.4.8. Üslubu

Harputi'nin icazetnamesinde yer alan ifadeler onun tercih ettiği üsluba ilişkinde bilgiler sunmaktadır. İcazetnamede "*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.*" 151 ayetini zikr etmesi metod olarak sert olmayan bir öğretici tavrını benimsediğini göstermektedir. Ayrıca "hiçbir zaman altın değerinde olan zamanı boş yere harcama", "seninle alakalı olmayan işlerle meşgul olma", "şöhretten sakın" şeklindeki tavsiyeler rehber edindiği ilmi ilkeleri ifade etmektedir. Hayatı boyunca öğretme faaliyetini sürdürmesi, eserler yazması, ilimle meşguliyeti ve yeri geldiğinde teklif edilen makamları red etmesi, bu ilkelere sıkı sıkı bağlı bir hayatı örneklemektedir.

[151] Ali İmran suresi 159. Ayet 3/159

3. BÖLÜM

ESERİN KRİTİĞİ

3.1. SUALLİ İSAGUCİ KRİTİĞİ

Hoca İshak *İsaguci* adlı çalışmasına bazı kavramları tanımlayarak başlamaktadır. Lafız, va'z, mutabakat, tazammun, iltizam ve ilim kavramlarının anlamlarını belirledikten sonra mantığın tanımına geçmektedir. Bu kavramları ve devamında yaptığı izahları anlamaya çalışırken kavramları bugünkü karşılıklarıyla kullanacağız.

3.1.1.Mantık Konularının Sıralanışı

Mantık konularını sıralamada Harputi konu ile ilgili ana kavramların tanımını yaparak başlangıç yapar. Lafız ve delâletin anlamları ile kavram konusuna ardından önerme, kıyas ve kıyasın biçimleri olarak da algılanmış olan burhan, cedel, hitabet, şiir, safsata konuları ile mantık sıralamasını gerçekleştirir. Bu sıralamada konuların alt başlıkları verilmiş, tetimme ve ilave isaguci kısımları da bu sıralamada yer alan konuların detayları açıklanmıştır. Bu sıralama İbn Sina'dan başlayarak diğer mantık alimlerinin de paylaşmış olduğu sıralamadır.

3.1.2 Başlangıç Kavramları

3.1.2.1.Lafız (Sözcük)

Lafız atmak, fırlatmak anlamına gelen bir terimdir. Istılahta mahreçli çıkan sese sözlükle ise delalet ettiği anlamının irşat olduğunu ifade ettikten sonra mantık

literatüründe kullanıldığı biçimini zikreder; "söylenen sözün başka şeyleri anlamayı sağlaması olarak lafzı anlamlı bir ifade olarak tanımlar.[152]

Ebheri de birçok eserine lafız konusuyla başlamıştır. Ağızdan çıkan her sözü lafız olarak anlamamıştır. Mantıkta kullanılan lafızların bir mana ifade etmesini şart görmüştür. Söylendiğinde zihinde bir resim oluşturmasını şart kabul eder.[153]

İslam mantıkçıları lafzın (terim) ağızdan çıkan her sesi değil, işaret ettiği bir anlamı olması vurgusunu yaparlar. Hoca İshak'ın da "mahrece dikkat edilmesi" vurgusu bu gelenekle örtüşmektedir. Lafız konusunda Gazzali ve İbn Sina bu konuda müttefiktir. Gazzali lafızların anlamla ilişkisini mutabakat, tazammum ve iltizam olarak ayırmaktadır. Lafızlarda müteradife, mütevatir, mütebayine, mütezayile, müştereke ve müttefika şeklinde ayrılmıştır. İbn Sina lafız, anlam, tanım, kategori konusunu ayrı konu olarak işler. Gazzali de lafızların anlamlara nisbetine mantık usulüne değil dil ilim usulüne uygun davranmıştır. Bu yüzden müştereke mütezayile şeklinde bir ayrım yapmaktadır.[154]

İbn Sina esasında konuşmayı lâfzî ve manevi olarak ikiye ayırmış, mantığın asıl konusunun manevi yani iç konuşma olarak nitelediği alan olduğunu belirtmiştir. Lafzın ise temelde nahiv ilminin konusu olduğunu ancak iç konuşmanın zaruri yolu olması nedeniyle de mantıkçıların kullandığını dolayısıyla da mantıkçının bu kullanımda esas aldığı noktanın varlık-mana-lafız olması gerektiğini ifade etmektedir. [155]

Lafız konusunda Harputi mantık kitaplarında yer almayan kelami bir tartışmaya temas eder. Burada kelami bir tartışmanın ürünü olarak lafzı vaz eyleyenin kim olduğu sorulur. Lafızı va'z eyleyenin Eşariye göre Vâcîb Te'âlâ olduğunu söyleyerek

---

[152]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid* (h.1283), İstanbul, 1866.

[153]Kamil Kömürcü, *Es'iruddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, Yayınevi Yay., Ankara, 2010. s.36.

[154]Refik El-Acem, *Gazali'nin Mantık Kitaplarında Tanım Konusu*, Çev: Ahmet Kayacık, İslami Araştırmalar Dergisi Gazali Özel Sayısı,Sayı 3-4 c13 Ankara, 2000. s.321.

[155]Dr. Tahsin Görgün, Anlam ve Yorum, Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması, Gelenek Yay., İstanbul, 2003, s.42.

kendisinin kabul ettiği tarafı gösterir. Bunu Vahy ile talim ettirdiğini ya da sesler ve hurifi cisimde yarattığını bazı görüşlerde de bizzat Hz. Adem olduğunu belirtir. [156]

Ebü'l Hasan el Eş'ari (ö.935) Allah'ın (c.c) zatında mevcut kelam-ı nefsinin kadim bu kelamı ifade eden lafızların ise hadis olduğunu ifade eder.[157] Eş'ari ekolünün hem metod hem de itikadi anlamda en yakın olduğu mezhep maturidi mezhebidir.[158] İmam Maturidi, kelam sıfatının Allah(c.c.) zatıyla kaim olduğunu ve kelam-ı nefsi olarak adlandırıldığını peygamberlerin diline bürünerek iletilen ise kelam-ı lafzi adını alır ki bu hadistir.[159] Maturidi ve Eşari mezheplerinde ittifak edilen bu konuda Harputi kendi mezhep imamını değil Eşari mezhep imamını referans göstermektedir.[160]

3.1.2.2. Va'z(Söylemek)

İshak Harputi va'z'ı bazı manaların kelimelerle ifade edilmesi olarak tanımlar. Mantık literatüründe de "bir şeyin belirlenen anlamı ileikinci şeyi de anlamayı sağlaması" olarak belirtir.[161]Bu tanım *Mizanu'l Ehzan'*da aynı şekilde yapılmaktadır.[162]

3.1.2.3.Delalet(İşaret)

Harputi, Delaletin irşad(yol gösterme) anlamına geldiğini ve mantık ilminde bir şeyi anlamak için lazım olan ilim şeklinde kullanıldığını söyler.[163]

Tetimme bölümünde bu kısma açıklama getiren Harputi ilk bilineni ilmi evvel ikinci bilineni de ilm-i sani olarak tanımlar. İkinci ilim delil olarak kullanılan, gösterilen mana ve mefhum anlamına gelen medluldür. Ayrıca bu kısımda delaletin sözlü ve

---

[156] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

[157] İrfan Abdulhamid, *Ebül Hasan Eş'ari*, D.İ.A. Ankara, 1995. s.447.

[158] Yusuf Şevki Yavuz, *Eş'ariyye*, D.İ.A. Ankara, 1995. s.444.

[159] Yusuf Şevki Yavuz, *Maturidiyye*, D.İ.A. Ankara, 1995. s170

[160]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*. s.122

[161]a.g.e.

[162] Mehmet Halis, *Mîzânul-Ezhân* (1324) Hazırlayan. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yay. İstanbul, 1998. s118 ve 137

[163]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.122.

sözsüz olmak üzere iki biçiminden bahseder. Sözlü delalet de doğal, akli ve açık olmak üzere üç kısımdır. Ah nidası bir acıya işaret etmesi bakımından doğal, duvarın arkasında duyulan sesin birisinin varlığına işaret etmesi akli ve insan sözcüğünün konuşan hayvana delalet etmesi de açık delalete örnektir. Sözsüz delalet de üç kısımdır. Sözlü delalette olduğu gibi doğal, akli ve açık delaletlerdir. Kızarmak bir kişini utandığına, sararmak korktuğuna doğal bir biçimde işaret ederken, var olanlarda onları var edene akli bir biçimde delalet etmektedir. İşaretin (dâlın) işaret edilene (medlûle) alamet olması gibi.[164]

İslam mantıkçıları delalet konusuna ağırlık vermişlerdir zira terimlerin işaret ettikleri anlamlar tam olarak bilinmeden ne önerme nede kıyas oluşturmak mümkün olmayacaktır. Delalet konusu müstakil olarak İbni Sina tarafından ele alınmıştır. Aristo ve Farabi delaletten bahsetmiş ancak bu konu için ayrı bir başlık açmamışlardır.[165]

Harputi İbni Sina'nın tazaammumi ve iltizami delalet olarak yaptığı ayrımı belirtmez ancak aynı sıralamayı takip eder ve delaletin ardından tazammum(içlem) ve iltizam kavramlarını tanımlar. Harputinin delalet tanımı *Hulasa-i Mantıkta*[166], *Mizanu'ul Ehzan*'da[167] aynı şekilde geçmektedir.

3.1.2.3.1.Mutabakat(Uygunluk)

Harputi mutabakatı lafza atfedilenin ve konu edinilen mananın ittifak halinde olması durumu olarak açıklar. Mutabakat ile tazammum arasında ve mutabakat ile iltizam arasında da umum ve hususu mutlak vardırki bunlar nesebi erba kategorisindedir[168]. Harputi bu konuya örnek vermemiştir. [169]

---

[164] a.g.e, s.134.

[165] M. Naci Bolay, *İbni Sina Mantığında Önermeler*, M.E.B. Yay. 2796. İstanbul, 1994, s.14.

[166] Said Paşa, *Hulâsa-i Mantık* (1315) Haz. Kudret Büyükcoşkun İşaret Yay. İstanbul, 1998, s.64.

[167] Mehmet Halis, s.118.

[168] Dört nisbet tebayün, tesavi, umum ve husus mutlak, umum ve husus min vechi olarak mantıkta yer alır.

[169] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

Mutabakat tanımı Hulasa-i Mantıkta aynı biçimde geçmekte ve örnek olarak da insanın konuşan hayvana, el sözcüğünün bilekten parmak ucuna kadar olan bölüme işaret etmesi verilmektedir.[170]

3.1.2.3.2. Tazammum(İçlem)

Terime verilen mananın terimin kapsamında olmasıdır. [171]İbn Sina bu konuya üçgenin üçgen şeklini göstermesini örnek göstermektedir.[172] Said Paşa bu konuyu sözcüğün mananın bir kısmına işaret etmesi olarak açıklamış insan sözcüğünün sadece konuşan olmasına veya elin parmaklara işaret etmesi örneklerini vermiştir.[173]

3.1.2.3.3.İltizam (Lüzumlu)

Sözcüklerle manaların aynı olmasıdır. İltizam ile tazammum arasında ise umumu hususi min vechi vardır. [174] Harputi bu konuyu da örneklememiş ve bir cümle ile geçmiştir. *Mîzânul-Ezhân* ve *Hulasa-i Mantık'ta* iltizam ifade edilen kavramın zihnen kurulan bağlantı ile kastedilen anlam olduğunu açıklamış ve içkinin sarhoşluğa, buzun soğuğa, insanın konuşan hayvana işaret etmesini örnek vermişlerdir.[175]

3.1.2.3.İlim ve Sanat

Harputi, sanatı hisler olanında ilmi akıl ile hüküm verdiğimiz alanda kullandığımızı mantıkçıların ilmi akıldan hasıl olan suretler olarak tanımladığını belirtir. [176]

Harputi'nin bahsettiği biçimiyle ilim *Mîzânul-Ezhân* ve *Hulasa-i Mantıkta* aynı biçimde tanımlanmaktadır.[177]

---

[170] Said Paşa, s.65

[171]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.122.

[172] İbn Sina, s.3.

[173] Said Paşa, s.65

[174]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.123.

[175]Said Paşa, s.64, Mehmet Halis, s.119

[176]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.123.

İlim Kur'an'da türevleri hariç 105 yerde geçmektedir. Zikir, fıkıh, fehm, akıl, hisab, hüküm, hakk, ilim kavramının karşılığı olarak kullanırken küfür, cehl, batın, zulum, heva, zann kavramlarıda ilmin zıddı olarak kullanılmaktadır.[178] Mantık ıstılahında kullanımı da bu anlamlarla örtüşmektedir. San'at tanımı diğer mantık kitaplarında yapılmamıştır. Harputi'nin de birincil olarak ilim sanatı tanımını ayırd etmek üzere yapmış olması muhtemeldir.

3.1.3.Mantık

3.1.3.1. Mantık Tanımı

Mantığı zihni hatadan koruyan alet olarak tanımlar. Bu tanım mantık tanımları içinde mantığın gayesine göre yapılan tanımlamaya dahildir. Bunun dışında konusuna göre yapılan tanımlar da vardır. Kazvini, Cürcani aynı tanımlamayı kullanmıştır.[179] Aynı tanım Türkçe *Mantık Hulasa*sında[180], *Muhtasar Mantık*'ta[181], *Hulasa-i Mantık*ta[182], *Mizanül Ehzan*'da[183] aynı ifade ile tanımlanmıştır. Modern mantık kitaplarında doğru düşünmenin ilkeleri veya bilimi şeklinde tanımlanmıştır.[184] Aristodan başlayan bu ifade dışında mantık farklı disiplinler içinde de kullanılmıştır. Mesela fıkıhta sahih ve gayri sahih olarak ayrılmış mantık tanımları yapılmıştır.

Bir fıkıh terimi olarak mantığın delaleti konusunda belirgin farklılık Seyfettin El-Amidi'den gelir ve "mantık" söz söylendiği anda delaletten kesin olarak anlaşılan

---

[177] Said Paşa, s,63, Mehmet Hâlis, s .110.

[178]Emin Çelebi, "İlim Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *Dini ve Felsefi Metinler* Editör: Bayram Ali Çetinkaya, s.107–117 Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayın no: 8, İstanbul, 2012. s.115.

[179]İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş,* s.12.

[180] Abdurrahman Nacim, *Türkçe Mantık Hulasası* (1304), Haz. Kudret Büyükcoşkun, İşaret yay., İstanbul, 1998, s.23.

[181] Ahmet Hamdi Şırvanı, *Muhtasar Mantık,* Haz. Kudret Büyükcoşkun, Mantık Metinleri C.I, İşaret Yay., İstanbul, S.35.

[182] Said Paşa, s. 64.

[183] Mehmet Halis, s 108.

[184]Nureddin Topçu, *Mantık,* Dergâh Yay. İstanbul, 2011. s.9 ÖNER, Necati, GRÜNBERG, Teo. "*Mantık-1*"Emel Yay. Ankara, 1994. S.1

mana olarak tanımlar. Ancak çoğunluk bu tanımı gayrı sahih mantık olarak tanımlar Sahih mantık :"Lafzın kendisi için vaaz olduğu manaya mutabakat veya tazammum yoluyla delaletidir.[185] Fıkıhta "kavramların o anda ele alınan meseleyi ifade şartının" altının çizilmesi ve farklı meselelerde tekrar mutabakat araması bir karışıklık olmasının önüne geçilmek istenmesindendir.

Mantığın İslam dünyasındaki en önemli ismi İbn Sina da bu tanım; zihinde kazanılmış bilgilerden yeni bilgiye geçerken zihnin sıralamaları, sınıflamaları ve bunların sayısının ilmidir. Takipçilerinde görüldüğü gibi İbni Sina lafzın anlama nasıl delaleti ile başlar ve başlangıç klasiğini tekil ve birleşik lafız tanımı, araz konusu, buradan da Ayrım-Hassa-Arzı Amm) / Tanım (Cins) ve Betim ile devam ederek kurmuş oluyor. [186]

Harputi de Mantık nedir sorusuna verdiği cevaptan sonra konusunu, amacını bölüm ve taraflarını ortaya koyar.

3.1.3.1.1. Mantığın Mevzusu(Konusu)

Mantığın konusu; bilgilerin tasviri ve tasdikidir.[187] Bu tanımla Harputi mantığın konusu ile ilgili genel tanımı paylaşmaktadır.

3.1.3.1.2.Mantığın Gayesi(Amacı)

Mantığın amacının, tanımında olduğu gibi zihni hatadan korumak olduğunu söyler. [188] İbn Sina mantığın amacını zihindeki hazır bilgilerden hazır olmayana geçiş yaparken uyulacak usul olarak belirler.[189]

3.1.3.1.3. Mantığın Bölümleri

[185] Ferhat Koca, *Mantık,* DİA, c. 28 İstanbul, 2000, s.31.

[186] İbn Sina, s.4.

[187]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

[188]a.g.e. s. 123.

[189] İbn Sina, s.2.

Harputi dokuz olarak belirttiği bölümleri şu şekilde sıralamaktadır. Beş tümel, kavli şarih, önerme, kıyas, delil, cedel, hitabet, şiir, safsata[190]

3.1.3.1.4. Mantığın Tarafları(Kısımları)

Mantığın konusunu oluşturan tasavvurat ve tasdikattır. Bu iki ana taraf başlığı altında sırasıyla mantığın bölümleri olarak saydığı dokuz maddeyi açıklamaktadır. Ancak bunun öncesinde bu iki bölümü de kendi içinde başlıklandırmaktadır. Bu ayırıma göre bu iki bölümün başlangıç ve amaçları olmak üzere iki unsuru vardır. Bu ayırım Aristo geleneğinde kavramlar, hüküm ve önermeler, kıyas olarak ayrılmaktadır.[191]

Bu ayırım isim olarak belirtildikten sonra beş tümel tek tek ele alınmaktadır.

3.1.3.2.Beş Tümel

Beş tümel önce sırasıyla yazılmış ancak her biri tek tek tanımlanmamıştır. Bunun yerine bazılarına sadece örnek verilip geçilmiştir. Ancak konunun ilerleyen safhalarında zaruri olarak bu kavramlar tanımlanmıştır. Konu bütünlüğü açısından bu tanımları ilgili başlıkta belirteceğiz.

3.1.3.2.1.Cins

Cinse örnek olarak "hayvan" kavramı verilmiştir. Cins; özleri ve hakikatleri ile çeşitli şeylere yüklenen tümel yüklemlerdir.[192]

Mantık kitaplarında bu tanım sadeleşerek altında türlerin sıralandığı tümel ifade olarak yapılmaktadır.

İbn Sina için cins o nedir sorusuna verilen cevapta gerçeklikleri farklı olan şeylere yüklenen tümeldir. Cinslerin yukarıya doğru türlerin aşağıya doğru sıralandığını

---

[190] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.123.

[191] M. Naci Bolay, s.11.

[192] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.123.

ama bunların nerede sonlandığını belirlemenin mantıkçının işi olmadığını vurgular. Mantıkçı yüksek cinsleri tayin etmekle yükümlüdür.[193]

3.1.3.2.2.Tür(Nev)

Türe örnek "insan" verilmiştir. [194]

İbn Sina o nedir sorusuna verilen cevapta yalnızca sayı bakımından farklılaşan şeylere yüklenilen tümel olarak tanımlar.[195]

3.1.3.2.3.Ayrım(Fasl)

Ayırıma örnek cins ve tür örneğine devamla "konuşan" kavramı gösterilmiştir. Bir şeyin kendisinin ne olduğuna verilen cevapta ifade edilendir. [196]

İbn Sina cevheri bakımından o hangi şeydir sorusunun cevabındaki şeye yüklenen tümeldir.[197]

3.1.3.2.4. Özgülük(Hassa)

Özlük örneği olarak insana ait olan "gülen" kavramı olarak verilmiştir. [198] Harputi bu konuya örnek vermekle yetinmiş, tanım yapmamıştır.

3.1.3.2.5 İlinti(Araz)

Beş tümelin son maddesinde de diğerlerinde kullanılan şema takip edilmiş ve insanın ilintisi olarak "teneffüs etmesi" ifade edilmiştir. [199]

---

[193] İbn Sina, s.14.

[194]İshak Efendi, Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

[195] İbn Sina, s.15

[196]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

[197] İbn Sina, s.15.

[198]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.123

[199]a.g.e. s.122.

Beş tümele önce örnek veren Harputi bunlardan araz konusunu biraz daha detaylandırarak açıklama yapar. Arazın ne olduğu sorusuna; "o şey ki cüziyatının hakikatına girmez" tanımı getirir. Burada cevherin asıl özüne ait olana ve onun parçalarına dâhil olmayan anlamında kullanılmıştır. [200]

3.1.3.2.5.1. Arazı Lazım(Bitişik İlinti)

Asıl olanın mahiyetinden hiçbir biçimde ayrılamayan unsurlara arazı lazım denir. Bu da kendi içinde ikiye ayrılır. Şayet arazı lazım sadece bir şeye özgü ise buna arazı has denir. Buna örnek; kuvve olarak gülmek verilebilir. Arazı lazım başka şeylerde de görülebilen bir özellik ise buna genel araz denilir. Nefes alıp verme özelliği bu konuya örnektir.[201]

3.1.3.2.5.2. Arazı Mefarık(Ayrık İlinti)

Araz bazı durumlarda mahiyetten ayrılabiliyorsa buna da "ayrık araz" adı verilir ki tıpkı arazı lazım gibi buda ikiye ayrılır. Araz sadece bir şeye ait ise "arazı mefarık-ı has" adını almaktadır. Gülme fiili buna örnektir. Ancak burada insan bazen gülüp bazen gülmediğinden fiil ve kuvve ayrımı yapılarak arazı lazım ile karıştırılmaması sağlanmıştır.

Arazı mefarık birçok şeyde gerçeklenebiliyorsa buna da arazı mefarık-ı amm adı verilir. Fiil olarak nefes alıp vermek bu konuda örnek verilmiş. Burada aslında nefes alıp vermek daima gerçekleştiği için arazı mefarık olmaz diye düşündürtmektedir ki Harputide bu durumu birkaç satır sonra soru haline getirerek açıklama yapar ve nefesin alıp verme esnasında canlıdan ayrılıyor olması söz konusu olduğundan örnek için uygun olduğunu söyler. [202]

Harputi bu alt başlıklardan dolayı beş tümelin yediye çıkıyor görüntüsünü izah eder ve burada arazı lazım-ı mefarık ile arazı mefarıkın kısmın kısmı olduğunu ifade eder.

---

[200]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* . s.122.

[201]a.g.e. s. 124.

[202]a.g.e.

Harputi Tetimme bölümünde bu konuyla alakalı olarak Beş tümelin tariflerinin hadd ile mi yoksa resm ile mi tarif edildiğini sorulaştırır. O'na göre bu tarifler Resm ile yapılmıştır. Bunun nedeni de bu tümellerde arazlarında yer almış olmasıdır.[203]

3.1.3.3.Kavram

Harputi kavramı tasavvurat altında bir tarif olduğunu söyler. Bu tarifi netleştirmek için hadd ve resmin ne olduğunu izah ederek başlar.

3.1.3.3.1.Tarif

Tanım; bir şeyin anlaşılması için gerekli sıfat ve tariflerdir.Bu konu bir cümle ile tanımlanmak suretiyle geçilmiştir. [204]Bu konu lise ders kitaplarında halen aynı biçimde tanımlanmaktadır ancak konuya "tanımlanamazlar" başlığı da eklenmiştir.

Harputi tarifin ilk etapta hadd ve resim olarak ayrılsada bunlarında alt başlıklarıyla beraber on çeşit olduğunu belirtir. Hadd-ı tamm, hadd-ı nakıs, resm-i tamm, resm-i nakıs olarak dört başlığın aynı zamanda hakiki veya ismi olması ile sekize ulaşan bu sayı lafzi tarif ve tenbihi tarif ile ona tamamlanmaktadır.

3.1.3.3.1.1. Hadd(Tanım)

Bir şeyi men etmektir. Istılahta ise bir şeyin mahiyetine işaret eden sözdür. Mahiyet ise bir şeyin hakıkatı ve zatıyatıdır. [205]

İslam mantıkçıları kavramı hadd ve resim olarak ikiye ayırırlar. Bunlardan birincisi öze ikincisi ise ilintiye aittir. Bunlardan ilki kavramın özüne ait olarak yapıldığından kesinlik içermektedir.[206]

3.1.3.3.1.1.1. Haddı Tamm(Tam Tanım)

[203]a.g.e, s. 137.

[204]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.129

[205]İshak Efendi, Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.124.

[206] M. Naci Bolay, s.18.

Geleneksel ayırımlara bağlı kalan Harputi bu başlıkları gramere ait bir soru etrafında açıklar. "hüvellezi" ifadesindeki hüve zamirinin neye işaret ettiği sorusuna mutlak haddın kapsamında haddı tamma ait diyerek başlangıç yapar. Ardından da örnekler vererek bu örneklerin hangi başlığa dâhil olduğunu açıklar. Buna göre; insanın konuşan hayvan olması haddi tamdır. Yakın cins ve uzak ayrım ile yapılan tarife hadd-ı tamm denir. Dolayısıyla burada insanın yakın cinsi hayvan, yakın ayırımı ise konuşmasıdır. [207]

3.1.3.3.1.1.2. Haddı Nakıs(Eksik Tanım)

İnsan konuşan bir cisimdir ifadesi haddı nakısa örnektir. Haddı nakıs uzak cins ve yakın ayırım ile yapılan tanımdır. Burada insanın uzak cinsi "cisim" yakın ayırım ise "konuşan" olmasıdır. Zira *cevheri kabilul lil ibtidai kabilul lil abbad es selase(üç boyutlu olan lk basit öz)* şeklindeki cisim tanımında oldugu gibi insanın hayvandan daha üstte mensup olduğu cinstir.[208] Cisim Farabi'de(871-950) madde ve suretin dayanağı, İbn Sina da(950-1037) derinlik, genişlik, uzunluk boyutlarının varlığını farz edebileceğimiz sınırlı herhangi bir surette ya da heyula ve suretten oluşan cevherdir. Gazzali(1058-1111) cisim tanımını bir dik açı üzerinde kesişen üç uzamın kendisinde var sayılması mümkün olan cevherdir.[209]

3.1.3.3.1.2. Resm(Tarif)

3.1.3.3.1.2.1.Resm-i Tamm(Tam Tarif)

Uzak cins ve hassa-i lazıma ile yapılan tariftir. İnsan gülen bir hayvandır örneği resmi tamm'dır. [210]

3.1.3.3.1.2.2.Resm-i Nakıs(Eksik Tarif)

---

[207]İshak Efendi Harputi, *Zubde-i İlm-i Kelam*, (h.1283), İstanbul, 1866. s.125.

[208]a.g.e.

[209] Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü,* Elis Yay., Ankara, 2003. s.88.

[210]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.125.

İlintiler ile yapılan tariftir. Resmi nakıs konusunda kullandığı "İnsan iki ayağı üzerinde yürür, tırnakları geniştir, bedeni tüysüzdür, boyu uzundur, tabiatı da gülücüdür." Bu örnek Ebheri ile ortaktır. [211]

3.1.3.3.2. Tarif-i Hakiki(Gerçek Tarif)

Tasavvurun mevcudun hakikatine dair olmasıdır.[212]

3.1.3.3.2.Tarif-i İsmi(İsim Tarifi)

Tasavvurun vucudu olmayan mefhumlara dair olmasıdır.[213]

Harputi tetimme kısmında Kavli şarihin yani tarifin gramatik değerini açıklamaktadır. Kavli şarih haber veya mübtedadır. Kavl müteahhirine göre mürekkeptir.[214]

3.1.2.4.Kazıyye(Önerme)

Mantık ilminin ilk ana konusu olan önermeler Hoca ishak tarafından doğrulanması yada yanlışlanması mümkün olan ifadeler olarak tanımlanır. [215]

Bu tanım İbn Sina'da da aynı biçimdedir ve "insan canlıdır" örneği üzerinden açıklanmaktadır.[216]

Önermenin unsurlarını Harputi üç kısım olarak açıklıyor: özne, yüklem ve bağlayıcı unsur. Bu tasnif mütekaddimine göre yapılmıştır. Müteahhirin ise bu ayrıma haberi de ekleyerek dört kısım söylerler. Ancak bu dört unsuru; mevzu, mahmul, birleştirici unsur, genel birleştirici unsur, haber olarak saydıklarında beş kısım ortaya

---

[211] a.g.e.

[212] a.g.e.

[213] a.g.e.

[214] a.g.e. s.137.

[215] a.g.e. s.125.

[216] İbn Sina, s.21

çıkmaktadırki bu tasnifin aslı mutlak önermeler için yapılmıştır. Diğer önermeler de de eklemeler vardır. Bunların düşme durumunda da bir değişiklilik olmaz.[217]

Önermelerin maddesi ve kipliği İbn Sinada ayrı bir bölüm olarak ele alınırken Harputi bu konuda açıklama yapmamaktadır. Modern mantıkta zorunlu sentetik mümkün başlıkları altında işlenen bu konu İbn Sina'da mutlak zaruri ve mümkün başlıkları ile ele alınmış ayrıca kiplerde usul ve şartlar detaylı olarak ele alınmıştır.[218]

Modern Mantıkta Önermeler A(Tümel olumlu), E(Tümel olumsuz), I(Tikel olumlu), O(Tikel olumsuz)harfleri ile ifade edilir. S;önermede özneyi, P;önermede yüklemi ifade eder. SaP; Bütün S'ler P'dir, SeP; Hiçbir S P değildir, SıP; bazı S'ler P'dir, SoP; Bazı S'ler P değildir şeklinde açılımlanır. Bu sembolleştirmenin temelinde Latince Affirmo (evetliyorum), Nego(hayırlıyorum) kelimelerinin harfleri kullanılmakta S, subjekt(özne) P, Predicate(yüklem) kelimelerinin ilk harflerinden oluşmaktadır.[219]

Hamliye ve Şartıyye olarak ikiye ayrılan taraflar ise kendi içlerinde de maddelere ayrılmaktadır. Ancak bu bölümde hiç örnek verilmemiştir.

3.1.3.4.1.Hamliye(Yüklemli)

Önermenin tarafları müfrede münhal olmaktadır. Hamli önerme özne ve yüklemden oluşmaktadır ve önce özne gelir. [220]

Önermelerin işaret ettikleri nicelik noktasında yapılan açıklama Harputi tarafından kazıyelerin mevzusu olarak isimlendirilmiştir. Üç başlıkta incelenmiştir.[221]

3.1.3.4.1.1Şahsıyye(Tekil)

Önermede özne belirli ise bu önerme şahsi yani tekil önermedir. Tekil önermeler olumlu veya olumsuz olabilirler. Bu konunun örneği şu şekildedir;

---

[217] Harputi, Mecmuatül Kavaid, s.142

[218] a.g.e. s.30-39.

[219] Şafak Ural, *Temel Mantık*, Çantay Kitapevi, İstanbul, 1995, s.53.

[220] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.126.

[221] a.g.e.

Zeyd yazıcıdır. (Tekil olumlu)

Zeyd yazıcı değildir.(Tekil olumsuz)[222]

Bu örnekler Ebherinin de İbn Sinanın da bu konuda verdiği örnek aynıdır.[223]

3.1.3.4.1.2. Musavvere(Belirli)

Önermede nicelik belirtilmiştir. Bu önerme biçimi dörde ayrılır. Harputi'nin verdiği örneklerle aşağıdaki gibidir. [224]

Tümel olumlu; "Bütün insanlar yazıcıdır."

Tümel olumsuz; "Hiç kimse yazıcı değildir."

Tikel olumlu; "Bazı insanlar yazıcıdır."

Tikel olumsuz; "Bazı insanlar yazıcı değildir."

Harputi bu konuyu açıklarken gündeme gelebilecek bir soru olarak nicelik bakımından çeşitliliğin öznelerininde uygun olup olmadığını bu durumda da çelişik şartlarından öznenin uyum şartının ihlal edilip edilmediğini gündeme getirir. Ancak böyle bir sorunun konu ile kişi kastedildiğinde sorulabileceğini konudan kastedilenin özelliğin olduğunu mevzunun işaret edilen olduğu belirtir ki sur edatlarıda bukonu dışındadır.[225]

3.1.3.4.1.3.Mühmele(Belirsiz)

Niceliği belirtilmemiş önermeleri Mühmele olarak belirten HarputiBu konuda da Ebheri'yle aynı örneği kullanır; "İnsan yazıcıdır, insân yazıcı değildir."[226]

---

[222]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

[223] İbn Sina, s.23.

[224]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.122.

[225]a.g.e. s.143

[226] a.g.e. s.126.

Harputi arap dil kuralları içinde tartışılmış olan "elif-lam" takısını konu edinerek bu şekilde gelen önermelerin durumunu ele almaktadır. Elif-lam takısı başına geldiği ifadede fertlerin tamamını kapsayıcı bir anlamda kullanılıyor ise tümel önerme kapsamındadır.Elif-lam bilinen bir şeye işaret etme anlamında kullanılırsa tikel önerme elif-lam cins ifadeleri kast etmek için kullanılmışsa mühmele yani belirsiz önerme olur.Elif-lam zihin dışında ortak bir şeye işaret ediyorsa şahsi önerme kategorisindendir. Elif-lam cinsin bir türünü ifade etmek için kullanılırsa buna da tabii ismi verilmektedir ki önerme konusunda Harputi bu türün tercih edilmediğini ifade etmektedir.[227]

İbn Sina bu konuyu açıklarken Arapça dilbilgisi üzerinden elif lam harfinin belirleyiciliği noktasına değinmiş ve mühmele olan önermelerin tikel gücünde olduğunu ama tümel olmasının da önünde hiçbir engel olmadığını söylemiştir. "insan hüsrandadır" önermesi örneklenerek konu açıklanmış önermede harfi tarif yani elif lam var ise genel hükmünde olması gerektiğini ancak bazen daha önce bahsedilen bir özne zikredilir ve tikel bir özneye işaret edilir şeklinde ifade etmiştir. Ancak yinede gramatik tahlillerin mantıkçının işi olmadığına vurgu yapmıştır.[228]

3.1.3.4.2. Şartıyye(Koşullu)

Önermenin tarafları müfrede münhal olmaz ise şartlı önermedir. Şartlı önermede şart cümlesi takdim olarak ifade edilmiş ikinci cümleye tali adı verilmiştir. Şartlı önerme muttasıl ve munfasıl olarak ayrılmaktadır. [229]

İbn Sina şartlı önermeyi ilk olarak niceliği belirli olan ve olmayan şeklinde ayırarak açıklamaktadır. Harputi'nin kullandığı örnekleri vermiş ancak konuya Harputinin dışındada örnekler vererek çoğaltmıştır.[230]

3.1.3.4.2.1. Muttasıl(Bitişik) Önermeler

Bu önermeler lüzümüye ve ittifakıyye olarak ikiye ayrılırlar.

---

[227] a.g.e. s.139

[228] İbn Sina, s.24.

[229] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.126.

[230] İbn Sina, s.25.

3.1.3.4.2.1.1. Lüzumuyye(Gerekli)

Eğer güneş doğarsa gündüz olur. [231] Gelenbevi de bu konuda aynı örneği vermektedir.[232]

3.1.3.4.2.1.2. İttifakiye

"Eğer insân konuşucu ise eşek anırıcıdır.[233]

3.1.3.4.2.2. Munfasıl(Ayrık)

Hakikiye ve maniatul cem olmak üzere ikiye ayrılır.

3.1.3.4.2.2.1.Hakikiye (Ayrık şartlı önerme)

Sayı ya tektir ya çifttir.[234] Bu örnek Gelenbevi ile aynıdır. [235]

3.1.3.4.3. Mâni'atu'l Cem'

Bu şey ya taştır ya ağaçtır.[236]Bu örnek Türkçe mantık hulasasında da verilmekte sadece doğrulama yolu ile verilen hükümler olarak tanımlanmakta ve yanlış yolu ile hüküm veridiginde mani'atul-huluvv dendiği belirtilmektedir ki bu nokta, Harputi tetimme kısmında farklı bir konu izah edilirken yer almaktadır.[237]

Tek başına bulunması imkânsız olan şey gibi bazen ayrıklarda birleşir. Bu konunun örneği; sayı ya fazla ya eksik ya da eşittir.[238]Bu konuyla ilgili tanımlar ve örnekler Ebheri ile aynıdır.

3.1.3.4.4.Önermeler Arası İlişki

---

[231]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* . s.127.

[232] Abdulkuddüs Bingöl, "Gazali ve Mantık Bilimi" s.85.

[233]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.127.

[234]a.g.e.

[235] Abdulkuddüs Bingol, "Gazali ve Mantık Bilimi", s.86.

[236]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* . s.127.

[237] Abdurrahman Nacim, s.26.

[238]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.127.

3.1.3.4.4.1.Tenakuz (Çelişik)

Özne ile yüklemin değişmeden hem nitelik hemde nicelik olarak değişmesidir. Ancak önermelerin tekil olması durumunda çelişik olmasının bazı şartları vardır. Önermenin öznesi, konusu, zamanı, mekanı, yüklemi, izafeti, kuvve ile fiil hali, tümellik uyumlu olmalıdır.[239]

Bu sekiz şart Gazzali ve İbni Sinada aynıdır.[240] İbn Sina bu şartlara uyma durumunun zaruretinin altını çizmekte ve derin düşünme kıtlığı nedeniyle mantıkçıların çelişki kurallarını çarpıttıkları ve sadece nitelik nicelik değişimini esas aldıklarını ve dolayısıyla hataya düştüklerini belirtmektedir. Ayrıca bu konudaki örneklerini sembolik bir tarzla harfle üzerinden vermektedir.[241]

Harputinin burada verdiği örnek ve detay Ebheri'de bulunmamaktadır.

Harputi bu konuyu şu örneklerle açıklar;

"Zeyd yazıcıdır" önermesinin çelişiği "Zeyd yazıcı değildir" şeklinde olur.

Çelişiğin şartlarının ihlali şu şekilde olur; "Zeyd yazıcıdır" önermesi "Ömer yazıcı değildir" şeklinde yapıldığında özne uyumu şartı ihlal edilmiştir. "Zeyd yazıcıdır" önermesi "Zeyd uyuyan değildir" şekline dönüştüğünde yüklem uyumu ihlal edilmiştir. "Zeyd gece ayaktadır" önermesi "Zeyd gündüz uyumuyordur" şeklinde ifade edildiğinde zaman uyumu ihlal edilmiştir. "Zeyd çarşıdadır" önermesi "Zeyd evde değildir" şeklinde ifade edildiğinde mekan uyumu şartı ihlal edilmiştir. "Zeyd Amr'ın babasıdır" önermesi "Zeyd Bekir'in babası değildir" şeklinde ifade edildiğinde izafet uyumu kuralı ihlal edilmiştir. "şarap küpte kuvve olarak sarhoş edendir" önermesi

[239] a.g.e.

[240] M. Naci Bolay, s.118.

[241] İbn Sina, s.41.

"şarap küpte fiili olarak sarhoş etmez" şeklinde ifade edildiğinde kuvve ile fiil uyumu ihlal edilmiştir.[242]

Gelenbevi de bu konudaki örneği aynı biçimde vermektedir. [243]

"Zenciler siyahtır" önermesi "bazı zenciler siyah değildir" şeklinde ifade edildiğinde parça bütün uyumu kuralı ihlal edilmiştir. "Cisim beyaz ise göz ile fark edilir. Cisim siyah ise göz ile fark edilmez.[244]

Çelişki konusu Milli Eğitim Bakanlığının Lise ders kitaplarında Aristo Karesi ile formule edilerek ve sembollerle ifade edilerek anlatılmaktadır. Aristo karesinde çelişik A-O ile E-I arasında karşılıklı dönüşüm ile gerçekleşmektedir. Tekil ve belirsiz önermeler üzerinden çelişkinin nasıl olacağına değinilmemektedir.[245]

3.1.3.4.4.2. Aks (Döndürme)

Önermenin olumluluk ve olumsuzluk durumuna dokunulmaksızın öznenin yüklem yüklemin özne olmasıdır. [246]

Döndürmede özne-yüklem, yüklem-özne olur özneden kasıt kişidir yüklemden kasıt niteliktir. Zat nitelik, nitelik zat olma durumunu açıklarken Harputi burada değiştirilenlerin unvan niteliğinde olduğu belirtmektedir.[247]

Tümel olumlunun döndürmesi tikel olumlu olur. Bu konu Ebheri'de örnekle açıklanırken Hoca İshak konunun istisnasını belirterek kısaca geçmiştir. Bu istisna durumu vurgulanmak amacıyla "tümel olumlunun döndürmesi yine tümel olumlu olmaz mı?" sorusu sorulmuş ve sadece olmayacağı belirtilmiştir. Nihayetinde bu konuda tümel olumsuz(E) yine tümel olumsuza(E), tikel olumlu(I) yine tikel olumluya(I) sadık

[242]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.127.

[243] Abdulkuddüs Bingöl, "Gazali ve Mantık Bilimi", s.85

[244]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.127.

[245] Necmeddin Karakaya ve Mete Demirkol, *Mantık,* Okyay Yay., İstanbul, 2000, s.40.

[246]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.127.

[247]a.g.e. s.143.

kalarak döndürme yapılırken sadece tümel olumlu(A) tikel olumluya(I) dönüşerek döndürme yapılmaktadır. [248]

Bu işlem günümüzde Lise ders kitaplarında "EcE cAmI kIrdI" benzeri formullerle aynı biçimde anlatılmaktadır. Ayrıca tümel olumsuzunda döndürmesi yoktur bu noktada Hoca İshak tarafından açıklanmamıştır. İbni Sina'da benzer biçimde döndürmede üç tipten bahsetmiştir. Bugün ders kitaplarında ters döndürme başlığı ile işlenen konuyu da İbni Sina sadece tümel olumlu üzerinde açıklamıştır. Harputi'nin hiç bahsetmediği bu konu Farabi'de, Gazzalide ve İbni Hazm'da da bahsedilmemektedir.[249] İbn Sina döndürme konusunu zorunluların, mutlakların ve mümkünlerin döndürülmesi başlıklarında incelemektedir.[250]

İbn Sinanın değeri ve kaynağı başlığıyla devam ettiği önermeler konusunda yaptığı açıklamalar Harputide de yakıniyyat konusu içinde geçmektedir. Ancak İbn Sina'nın konu tasnifi ve detaylı açıklamaları dikkate alındığında Harputi'nin izlediği sıra ve örnekler oldukça özetlenmiş bir görünüm arz etmektedir.[251]

3.1.3.5.Kıyas(Tasım)

3.1.3.5.1.Şekil

Hoca İshak ilk önce şeklin kıyasa ait bir konu olduğunu söylemek dışında bir açıklama yapmaz. [252]

Bu konuyu kıyasa başlamak için ara bir ifade olarak kullanmış görünmektedir. Ancak kıyas konusunda tanımlamalar yaptıktan sonra tekrar şekil konusuna döner. Büyük ve küçük önermenin sonucunda elde edilen çıkarıma şekil denir diye tanım yapar. Dört türlü şekil olduğunu ifade eder ve bunlardan birincisini açıklar.[253]

---

[248] a.g.e, s.128.

[249] M. Naci Bolay, s.115.

[250] İbn Sina, s.45-49 .

[251] a.g.e. s.50-58.

[252] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.128.

[253] a.g.e. s. 129.

Harputi bu konuya daha sonra tetimme isaguci kısmında açıklama getirir. Birinci şeklin tercih edilen şekil olduğunu belirtir. Bu şekilde orta terimin tekrarında unvanların tekrarının yeterli olacağını belirtir. Birinci şeklin neticesinin açık olduğunu ve açık olan meselelerin problem alanında olmadığını ifade eder. İlimde delilin esas olduğunu ama açık olan bir konuya delil getirme çabasının nedeninin ise bir konunun açık olmasının değişebilir bir durum olduğunu ayrıca diğer şekillere örnek olma açısından da birinci şeklin ifade edilmesi gerektiğini söylemektedir.[254]

Gazzali şekil kurallarına uyan ama geçerli olduğu halde doğru olmayan kıyas olduğunu söyler.

Her fail cisimdir.B.Ö)

Allah da faildir.

Öyleyse Allah'da cisimdir.

Şeklinde ifade edilen kıyas yanlış bir kıyastır.[255]

Mantıkçılar, ahlakçılar yanlışa işaret eder hata-sevap ile aynı değer ifade ederler. Ünlü yanlışların belirtilmesi doğrunun açık-seçik ortaya sağlar. Bu nedenle de yukarıdaki örnekte olduğu gibi zaman zaman yanlışlara örnek verilmektedir. [256]

Kıyasın I. şeklinde küçük önerme olumlu büyük önerme de tümel olmazsa geçerli sonuç ortaya çıkmayacaktır.

Bazı çiçekler sarıdır.

Her papatya çiçektir.

Bazı papatya sarıdır.

Bu kıyasta büyük önerme tümel olarak alınmamıştır. Bu nedenle de yanlış bir kıyastır.

---

[254]a.ge. s.147.

[255]İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s.51.

[256]İbrahim Emiroğlu, Mantık Yanlışları, M.Ü.İ.F. Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s.20.

İslam mantıkçılarının çoğu;

İnsan hayvandır

Hayvan cinstir(B.Ö)

İnsan cinstir.

Şeklindeki yanlış kıyas Müslüman mantıkçıları çoğunun kitaplarında yer alır. Bu önermede büyük önerme tümel olmadığı için hata yapılmıştır.

A-A-A formunda 1. Şeklinde ifade eden bir kıyas örneği de

Zeyd insandır.

İnsan tümeldir.

Zeyd tümeldir.

Burada ilk A önermesi görünüşte tümel gerçekte tümel değildir

E-A-E formunda görünen ama geçersiz olan bir örnekde

Ciğerde kemik yoktur

Her insanda ciğer vardır

Her insanda kemik yoktur

Kıyas Gazzali içinde yanlıştır sonuç her insanda olan (ciğerde) kemik yoktur

Şeklinde ifade edilmesi gerektiğini söyler.[257]

3.1.3.5.1.1. Birinci Şekil

II. Biçim Barbara, Darıı, Celarent, Ferio şeklindedir.

Orta terim küçük önermede yüklem, büyük önermede özne durumunda ise birinci şekle örnek olur.

[257] İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları,* s.81.

Alem sonradan olmuştur.(Küçük önerme)

Bütün sonradan olanlar yaratılmıştır. (Büyük önerme)

O halde alem yaratılmıştır.

Yukarıdaki kıyasda orta terim "sonradan olmaktır" ve küçük önermenin yüklemi, büyük önermeninse öznesi konumundadır. [258]

Mantık karşısında bu şekilde konumlanmış olan İbn Teymiyye de bu şekil kıyasın üstünlüğünü kabul eder. Aristo içinde bu şekil kanıtlama noktasında üstünlüğü vardır. Ancak Teymiyye bu kıyas tipi için ayrı bir çabaya gerek olmadan tabi olarak bilinebileceğini ifade ederek eleştirmiş olmaktadır.[259]

3.1.3.5.1.2. İkinci Şekil

Orta terim küçük önermede ve büyük önermede yüklem olur ise ikinci şekil olur.

Bütün insanlar hayvandır. (Küçük önerme)

Hiçbir taş hayvan değildir. (Büyük önerme)

O halde hiçbir insantaş değildir.

Yukarıdaki kıyasda orta terim olan "hayvan" küçük önemenin de büyük önermenin de yüklemi konumundadır. [260]

3.1.3.5.1.3. Üçüncü Şekil

Orta terim küçük önermede ve büyük önermede özne olur ise üçüncü şekil olur.

Bütün insanlar hayvandır.(Küçük önerme)

Bütün insanlar konuşur.(Büyük önerme)

---

[258]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*. s.129

[259]Nazım Hasırcı, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi,* Araştırma Yay., Ankara, 2010, s.104.

[260]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*. s.129.

O halde bazı hayvanlar konuşur.

Yukarıdaki örnekte orta terim olan "insanlar" hem büyük hem de küçük önermenin öznesi konumundadır. [261]

3.1.3.5.1.4. Dördüncü Şekil

Orta terim küçük önermede özne büyük önermede yüklem ise

Bütün insanlar hayvandır.(Küçük önerme)

Bütün konuşanlar insandır.(Büyük önerme)

O halde bazı hayvanlar konuşandır.

Yukarıdaki örnekte orta terim olan "insanlar" küçük önermede özne büyük önermede yüklemdir.[262]

İzmirli'ye göre Aristo, kıyasın üç şeklini kabul etmektedir. Dört şekli ortaya koyan Galinos'dur. Farabi ve Gazzali'de dördüncü şekli kabul etmemişlerdir. Kıyası oluşturan önermelerin nitelik-nicelik itibariyle aldığı şekle mod(darb) denir. Sonuç veren mod 10 tanedir. Bu 10 mod'un dördü olumlu altısı olumsuz sonuç verir. İzmirli Aristo'in bile değinmediği 4.şekli incelemiş sonuçta da İbn Rüşt ile aynı kanaate varmış bu şeklin tabiattan uzak ve verimsiz olduğunu söylemiştir. İzmirli akıl yürütmenin vasıtalı-vasıtasız olacağını, döndürmenin de basit-bilaraz ters olmak üzere üç biçimi olduğunu söyler.[263]

3.1.3.5.2. Kıyasın Yapısı

[261] a.g.e.

[262] a.g.e.

[263] İbrahim Çapak,"Darulfunun'un Hocalarından İzmirli İsmail Hakkı'nın Akıl Yürütme Anlayışı", s.307-314 Darulfünun İlahiyat Sempozyumu 2009, basım:2010, s.310.

Kıyas sözlükte bir şeyi benzerlerinin yerine kullanmaktır. Mantıkta ise doğruluğu kabul edilen önermelerden yeni bir önermeye ulaşmak olarak tanımlanır. [264]

Ebheri kıyası öncülleri doğru kabul edilen sözlerden doğruluğu kabul edilen sözlerin çıkması olarak tanımlar ki bu kendinden önceki mantıkçılarında tanımıdır.[265]

Kıyas mantık içerisinde en fazla ehemmiyet verilen konu olduğu gibi en çok eleştirilen konudur. Descartes kıyası yeni bir bilgiye ulaştırmaktan çok sözlerin tekrarı olarak görür. Stuart Mill de kıyası bir kısır döngü olarak tanımlar.[266] İslam dünyasında mantık eleştirilerinin başını çeken Teymiye de kıyası aynı noktadan eleştirir.[267]

Harputi Kıyası iktirani(içkin) ve istisnai(seçkin) olmak üzere ikiye ayırır. Bu konuyla ilgili verdiği örnekler Ebheri'yle aynıdır.

3.1.3.5.2.1.İktirani Kıyas (İçkin)

Bütün cisimler birleşiktir.

Bütün bileşik olanlar sonradan olmuştur.

O halde bütün cisimler sonradan olmuştur.

Bu konuda verilen örnek aynı zamanda açıklama yerine kullanılmıştır.[268]

3.1.3.5.2.2.İstisnai Kıyas (Seçkin)

Eğer güneş doğmuşsa gündüzdür.

Gündüz değildir.

O halde güneş doğmamıştır.[269]

---

[264]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.128.

[265] Kamil Kömürcü, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi, Ebheri Örneği* Yayınevi Yay. Ankara, 2010, s.35.

[266]Nureddin Topçu, s.34.

[267] Nazım Hasırcı, s.125.

[268]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*. s.128.

[269]a.g.e.

Hoca İshak bu ayırımdan sonra[270] kıyasın küçük, büyük ve orta terimlerini tanımlar. Kıyasın öncüllerinde tekrar eden *orta terim*, sonuç önermesinin öznesi *küçük terim*, sonuç önermesinin yüklemi *büyük terimdir*. Küçük terimin geçtiği öncüle küçük önerme, büyük terimin geçtiği öncüle büyük önerme adı verildiğini ifade eder.[271]

Zincirleme(mevsul'un-netâic), sorit(mefsûlün'n- Netâic) ve hulfi kıyas konuları Ebheri'de işlenmiştir.[272] Harputi ise bu konuları ele almamıştır.

Ebheri için kıyas mantığın temel direğidir. Mantığın amacı ispat bunun yolu da kıyas olduğundan mantığın diğer konuları kıyas için kıyasa göre ve kıyasla beraberdir.[273] Taftazani, Kazvini-Razi gibi Ebheri'de kıyastan önce delil konusunu alır zira daha kapsamlı görür.[274]Delil konusuna vurgu temelde İslam mantıkçılarının kıyası yapma amaçlarının bizatihi kıyasın kendisi değil sonuçlara götürücü delilleri ortaya koymakta bir araç görmelerindendir.

Birçoğu gibi Gelenbevi de kategoriler bahsine yer vermez. Mütekaddimin ve müteahhirine atıflar yapar kendisi zorlama yapmak gerekirse müteahhirine dâhil edilir.[275]

Kıyas konusunda nebizin haram olup olmadığı Harputininde kullandığı bir örnektir.[276]

Tetimme İsaguci kısmında tekrar kıyas konusuna değinen Harputi;

Zihin de Allah ın ortağı düşünülebilir.

Düşünülebilenler de zihinde mevcuttur.

---

[270] Bu ayrım İbn Sinada da aynı biçimdedir.(Sina s.59)

[271]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.128.

[272] Kamil Kömürcü, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi, Ebheri Örneği*, s.125.

[273]a.g.e.

[274] Abdülkuddûs Bingöl, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı,* s.94

[275]a.g.e.

[276] Ebu Hamid Gazalı, (a). *Mihakkü'n-Nazar*, Doğru Düşünmede Yöntem Çev: Ahmet Kayacık, Ahsen Yay. İstanbul, 2002.s.115.

Zihinde zihin dışında mevcut kabul edilir

O halde Allah ın ortağıda mevcuttur.

Şeklinde yapılan bir kıyasın şartları açısından uygun olmadığını çünkü burada mevcut ifadesinin küçük önermede soyut büyük önermede somut bir biçime dönüştüğünü bunlarında farklı durumları ifade ettiğini belirtir.[277]

3.1.2.6.Burhan (Delil)

Harputi, Burhan kavramının kesin delil anlamına geldiğini, mantıkta da öncüllerden sonuç elde edilmesi olarak tanımlar. Burhan konusu iki bölüme ayrılır.Burhan-ı limmi ve Burhan-ı inni. [278]

Limmi ve İnni kavramları diğer mantıkçılarda sadece burhan konusuna hasredilmiş oysa Gelenbevi bu kavramları farklı konularda da kullanmaktadır.[279]

3.1.2.6.1.Limmi(Akli)

Etki edenden yola çıkarak sonuça doğru yapılan akıl yürütmedir. Aşağıdaki örnekte ateşin varlığından yola çıkılmış ve ateşin dumana yol açması nedeniyle bir bağlantı kurulmuştur. Ateş varsa dumanda mutlaka vardır denilmiştir.

Burada duman vardır.

Çünkü ateş burada vardır.

Burada ne zaman ateş varsa duman da vardır. [280]

3.1.2.6.2.İnni(Deneysel)

[277] İshak Efendi Harputi, Mecmuatül Kavaid s.147.
[278] a.g.e.

[279] Abdülkuddûs Bingol, *Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*, s.140.

[280] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.129 .

Sonuçtan yola çıkarak etki edene doğru yapılan akıl yürütmedir. Aşağıdaki örnekte de "duman" görülmüş ve bundan yola çıkarak ateşin var olduğu ifade edilmiştir. Zira dumanın gerekçesi ateştir.

Burada ateş vardır.

Çünkü burada duman vardır.

Burada ne zaman duman varsa ateş var demektir. [281]

3.1.2.6.3. Yakiniyyat(Kesin)

Gerçekleştiğine kesin olarak inanılana yakin adı verilir şeklindeki tanımdan sonra yakıniyatın bölümleri açıklanmaktadır. [282]

Yakınıyyatın ayrıldığı altı bölüm aynı biçimde *Mizanu'l-Ezhan*, *Muhtasar Mantık* gibi yakın dönemde yazılmış kitaplarda da aynı biçimde açıklanmaktadır.[283]Yakiniyat konusunda Harputi'nin verdiği detaylar ve örnekler Ebheri'de yer almamaktadır.

3.1.2.6.3.1. Evveliyat

Soyut şeyler ile yapılan kesin hükümlerdir. Evveliyatta başka hiçbir delile ihtiyaç yoktur. Mesela "bir ikinin yarısıdır." dediğimizde bunu ispat için başka bir delil aranmaz. [284]

3.1.2.6.3.2 Müşehedat

Bu bölüm vicdaniyat ve hissiyat olmak üzere iki başlığa ayrılmıştır. [285]

---

[281] a.g.e.

[282] a.g.e.

[283] Ahmet Hamdi Şirvani, "Muhtasar Mantık", Haz: Kudret Büyükçoşkun, Mantık Metinleri C.1, İşaret Yay., İstanbul, s.58.

[284] İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*, s.129.

[285] a.g.e .

Bu ayrım T*ürkçe Mantık Hulasasında, Hulasa-i Mantıkta*[286] *yer almaz ama Muhtasar Mantıkta*[287] *ve Mizanü'l-Ezhan'da*[288] *yer alır.*

a)Vicdaniyat

İç duyum ile hükmedilendir. Mesela "açlık ve öfke bizim içindir" Harputi verdiği bu örnekle sadece iç duygu ve dürtülerden kaynaklı hükümlere işaret etmiştir.

b)Hissiyat

Duyu organının biriyle anlaşılanlardır. Mesela "güneş aydınlatıcı, ateş yakıcıdır" örneklerini veren Harputi bu bilgilere duyu organları aracılığı ile ulaşıldığını anlatır. [289]

3.1.2.6.3.3. Mücebberat

Tekrar eden deneyimler vasıtasıyla elde edilen bilgilerdir. Mesela "Sakamunya safrayı götürür" örneğinde Osmanlı döneminde sakamunya olarak bilinen bingöz otunun faydası deneyimler sonucu kabul edilmiştir. [290]

3.1.2.6.3.4. Hadsiyat

Öncüllerin zihinde hatırlanmasıdır. Ebheri ile aynı örneği kullanır. "ay ışığını güneşten alır"[291]

3.1.2.6.3.5Mütevatirat

Üzerinde ittifak edilen ve yalan olma ihtimali olmayan önermelerdir. Mesela "Muhammet (s.a.v.) peygamber olduğunu söyledi ve eliyle mucize gösterdi"[292]

3.1.2.6.3.6. Fıtrıyyat

---

[286] Abdurrahman Nacim, , Said Paşa.

[287] Ahmet Hamdi Şirvani, s. 58.

[288] Mehmet Halis, s. 170.

[289]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.129.

[290]a.g.e. s. 130.

[291]a.g.e.

[292]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid,* s.130.

Bazı önermelerin bilgisinin kendinde olması demektir. Mesela "dört çifttir" önermesi gibi.[293]

3.1.3.7.Cedel(Eytişim)

Harputi cedelin sözlük anlamının kavga olduğunu belirtir. Mantık literatüründe ise meşhur öncüllerden oluşturulan kıyas anlamına geldiğini söyler ancak ve "Adalet güzeldir, zulüm çirkindir" ifadesini örnek gösteriri. Burada tanımda meşhur öncül ifadesi geçtiği için "Evveliyat ile meşhuratın arasındaki fark nedir?" sorusu ile hem kavramı açmış hem de daha önce zikrettiklerine atıfta bulunmuştur. Bu farkın da *meşhur önermelerin* bazen doğru bazen yanlış olabileceğini ancak *evveliyatın* daima doğru olduğunu söyler. [294]

Cedel, sözcükte ipi sağlam bükmek, birisini sert bir yere düşürmek, delil sunmak, kavgayı andırır biçimde tartışmak anlamına gelir. Bu kavram dialectia ve Türkçe 'ey tişim' kavramlarını karşılık gelmektedir. Arapça, ipi bükmek, cephe almak, yere yıkmak anlamlarına gelirken Latince dialectica kavramına karşılıktır. İki kişi arasında karşılıklı konuşma anlamında kullanılmaktadır ki bu konuşma karşı tarafın çelişik fikirlerini ortaya çıkartma biçimindedir. Kavram Elealı Zenon'a (m.ö. 490-430) atıfla tanımlanmaktadır.[295]

Cedel dialektik sözcüğünün Arapçaya çevrilmesidir. İlk olarak Zenon'da görülmektedir. Ancak Zenon da cedeli yeni çekişmeleri öğretici olarak görür ve karşı tarafın saçma-geçersiz olduğunu ortaya koymak üzere tartışma yürütülür. Cedel bir araçtır ama gerçeğin ortaya çıkması değil karşı tarafın yenilmesi için kullanılan bir araçtır. Sokratta bu durum değişir ve gerçeğe ulaşmak kavramları açık-seçik ortaya koymak için tez –antitez sentez şeklinde ilerleyen bir süreçle yapılır. Platon da hocasını takip eder. Aristo'da iki işlev vardır. Birincisi Zenon'dan başlayan süreçten beri ortak

[293] a.g.e.

[294] a.g.e .

[295] Mehmet Vural, s.81.

olan karşı tarafı susturma diğeri bilimler üstü bir işlevle sahip olarak mantıksal hataları ortaya koymaktır.[296]

İslam dünyasına mantık girdiğinde ve yaygınlık kazandığında ‘cedel ‘ kendine özgü bir yer edinmiş ve Müslüman alimlerin en rahat kullandıkları unsur olmuştur. Bunun en önemli nedeni Kuran’da Cedel örneklerinin bulunması ve bir hakikat iddiası olarak İslam’ın kendisini muhataplarına kabul ettirmeyi hedeflemesindendir.

Bu konuya Yasin(36/78) suresinde örnek gösterilmektedir.[297]

-Allah herşeyi ilk kez yaratmıştır değil mi?

-Evet

-Bir şeyi ilk kez yaratan, ikinci kez yaratabilir mi?

-Evet

-O halde Allah (c.c) kurumuş kemikleri ikinci kez tekrar yaratabilir.

3.1.3.8. Hitabet(Söylev)

Bazı öncüller, kabul gören önermeler ve ya mazmunelerden oluşan kıyastır. Hitabet iki kısımdır.

1)Şahsen kabul olunandır. Zan ile olan bazı önermelerden meydana gelmektedir. Mesela “Falan kişi geceleri dolaşır, gece dolaşanlar hırsızdır”

Harputi burada hitabeti iki kısma ayırmış ama ikinci kısma açıklama yapmamıştır. Harputi cedelin sözlük anlamının kavga olduğunu belirtir. Mantık literatüründe ise meşhur öncüllerden oluşturulan kıyas anlamına geldiğini söyler ancak

[296]Hüseyin Doğan, “İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel” *S.Ü.İ.F. Dergisi* C.XIII. s.24, 2011-2012. s.162.

[297]Yasin 36: Şânı yücedir, münezzehtir yerden bitirdiği şeyleri ve kendilerinden meydana gelen çocukları ve daha da bilmedikleri şeyleri çifter çifter halk edenin. Yasin 78: Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?”. Meal: Diyanet İşleri

ve "Adalet güzeldir, zulüm çirkindir" ifadesini örnek gösteriri. Burada tanımda meşhur öncül ifadesi geçtiği için "Evveliyat ile meşhuratın arasındaki fark nedir?"sorusu ile hem kavramı açmış hem de daha önce zikrettiklerine atıfta bulunmuştur. Bu farkın da *meşhur önermelerin* bazen doğru bazen yanlış olabileceğini ancak *evveliyatın* daima doğru olduğunu söyler. [298]

3.1.3.9.Şiir

Sözlük anlamının ilim olduğunu belirttikten sonra mantıkta Şiir'in hoşlanılan ya da nefret edilen öncül önermelerden oluşturulmuş kıyastır şeklinde açıklar. Harputi cedelin sözlük anlamının kavga olduğunu belirtir. Mantık literatüründe ise meşhur öncüllerden oluşturulan kıyas anlamına geldiğini söyler ancak ve "Adalet güzeldir, zulüm çirkindir" ifadesini örnek gösteriri. Burada tanımda meşhur öncül ifadesi geçtiği için "Evveliyat ile meşhuratın arasındaki fark nedir?" sorusu ile hem kavramı açmış hem de daha önce zikrettiklerine atıfta bulunmuştur. Bu farkın da *meşhur önermelerin* bazen doğru bazen yanlış olabileceğini ancak *evveliyatın* daima doğru olduğunu söyler. [299]

İbn Sina şiiri hayale dayalı kıyas olarak tanımlar ve hayale dayalı öncüllerden oluştuğunu doğrulu ve yanlışlığından çok nefsin hoşuna giden vezni dikkate alan kıyas biçimi olarak ifade eder. Mantığın sahibi olan Aristonun bu kıyas biçiminin değerlendirmesinin farklı olmasına dikkat çektiğini hatırlatan İbn Sina burhani kıyasa vacib, cedeli kıyasa çoğunlukla mümkün, hatabi kıyasa eşit mümkün, şiir kıyasa yanlış ve mümteni önermelerden olur şeklindeki terkibe de kulak asılmamasını tenbih etmektedir.[300]

Evveliyat, müşehedat, tecrübiyyat, hadsiyat, mütevatirat, fıtrıyyat, cedel, hitabet, şiir başlıkları Türkçe mantık hulasasında aynı biçimde geçmektedir ancak Harputi'den

[298]İshak Efendi Harputi, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Esile ve Evcibe*, *Mecmuatül Kavaid*. s.130.

[299]a.g.e. s.130.

[300] İbn Sina, s.70.

farklı olarak safsata bunların akabinde zikredilerek örneklenmektedir. Mîzânul-Ezhânda da safsata tanımlanmıştır.[301]

3.2.TETİMME İSAGUCİ

Tetimme tamamlamak anlamına gelen ve anlatılan bir konudan sonra eksikleri tamamlamak için eklenilen bölümdür.[302] Bu bölümde detay anlatım ve gramer bilgisi veren Harputi tekrar sualli isagucu başlığı altında bazı konuları tekrar açıklamaktadır. Bu nedenle tekrarlara girmeden ilk kez zikrettiklerini açıklayacağız. Ayrıca konu bütünlüğü açısından eksiği vurgulanan konuyu, konu başlığı altında değerlendirmeye çalıştık. Soru cevap olarak işlenen gramer konularını mümkün olduğunca başlıklandırmaya çalıştık

3.2.1.Atıf Harflerinden Vav

Tetimme bölümü atıf harflerinden olan "Vav" harfiyle ilgili açıklama ile başlıyor. Vebade ifadesindeki "vav" ın atıf harfi olduğu, bir ifadenin diğer bir ifadeye bağlanmak için yapıldığı ifade ediliyor.[303]

Arapçada vav harfi mutlak atıflar için kullanılır ve sadece iki ifade birbirine bağlanır. Vav harfinin iki tarafı matuf ve matufun ileyh adı alır ve bu ikisi vav atıfından yer değiştirebilir. Ancak "ve bade" bir zaman sıralaması ifade ettiği için bu kural burada geçerli değildir.

3.2.2. İstinaf

Bu açıklamadan sonra istinaf kavramı açıklanır. İstinaf sözlükte tekrar değerlendirme gözden geçirme anlamına gelir.[304] Harputi'nin kullanım biçimi burada cümle başı anlamındadır.[305]

---

[301] Abdurrahman Nacim, s.173.

[302] Hekimoğlu İsmail(hazırlayanlar adına), "*Osmanlıca Türkçe Büyük Lugat*", heyet:Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım Türdav Yay. İstanbul, 1995. s.995.

[303]İshak Efendi Harputi, *Zubde-i İlm-i Kelam*, s.132.

[304]Mustafa Meral Çörtü, "*Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*", M.Ü.İF Yay., İstanbul, 2007, s.56.

Harputi istinafı iki kısma ayırır.

a) İstinaf-ı nahvi: Kendinden önceki ifadeye bağlı olmayan ifadedir.

b)İstinaf-ı meani: Takdir edilmiş sorunun cevabıdır.

Burada kastedilen gerçekte bir Sorunun olmadığıdır. Ancak genel bağlam "bir sorunun" varlığını varsaymaktadır.

3.2.3.Hazihi

Arapça hazihi ifadesi dişil III. tekil şahıs ifadesi için kullanılır. Görülen veya bilinen bir şeyi konu edinilmektedir. Ancak Hazihi ile ifade edilen şayet göz ile görünmüyor, hissedilmiyorsa ifade istiare(benzetme) hükmündedir.[306]

Harputi burada bir kelimenin manasının bir benzerlik nedeniyle başka şeyleri ifade etmek için kullanılmasını kast etmektedir. Benzetmede benzetilen unsur birbirlerine açık bir işaret ederek kullanılyorsa buna açık istiare denmektedir.

3.2.4.Risale

Harputi risalenin mektup anlamına geldiğini, kısa bir biçimde anlamı ifade eden lafızları kapsadığını belirtir. Sadece kelimeler değil aynı zamanda zihinde meydana gelen anlamların birlik içinde olması gerektiğini belirtir. [307]

3.2.5.Tekil Sözcük

Harputi için müfred(basit) kavramlar ayrı ayrı ele alındıklarında parçaları bir anlam ifade etmeyen kavramlar olarak tanımlanmaktadır. Basit kavramın bir parçası, kendisinden bizzat kast edilen anlam bütününün bir parçasına delalet etmezler. Harputi bu delalet durumunu beş kısıma ayırarak izah eder.

---

[305]İshak Efendi Harputi, *Zubde-i İlm-i Kelam*, s.132.

[306]a.g.e.

[307]a.g.e. s.133.

Tekil ifadelerin beş kısmı vardır. Birincisi lafzının cüz'ü olmayanlar. Kıh gibi özel isim olanlar. Bu ifade tek hecedir ve cüz'ü yoktur.

İkincisi ise lafzın cüz'ü olup manasının cüz'ü olmamasıdır.

Üçüncüsü lafzında mananın da cüz'ünün olduğu durumlardır. Ancak buna rağmen delalet ettiği cüz yoktur. Mesela Zeyd kelimesi şekilsel olarak cüzlere bölünebilir. Z-y-d yada Zeydün zey-dün şeklinde bölünebilir ama ze hayvaniyete ye-de natıkıyete delalet etmez. Dördüncüsü de lafzın ve mananın cüzü olduğu ve lafzın cüzünün mananın cüzüne delaleti olan ancak kast edilen manaya delaleti olmayan ifadelerdir. Belirli bir şahıs için kullanıldıklarında parçalara ayrılsalarda kast edilen manadan başka bir anlama delalet etmiş olurlar. Mesela Abdullah özel bir isim olarak cüzlere ayrılabilir. Abd ve Allah olarak ayrıldığında iki ayrı anlama ulaşılır. Ancak bu kelimeden murad bir kişidir ve bu cüzler bu anlamı karşılamamaktadırlar.

Beşinci müfred kısmı ise lafzın ve manasının cüzleri olmasına rağmen kastedilen anlamı karşılamamasıdır. Mesela bir şahsa isim olarak konuşan hayvan dediğimizde açık bir biçimde lafzın cüzlerini görürüz ancak bu sıfatlar kişide mevcut olmasına rağmen şahsa hitap maksadı karşılanmamaktadır. Niyet kişiye hitaptır onun vasıflarını ifade etmek değildir.

Bileşik görünen ama delaleti basit olan kavramların özel isim olarak kullanımlarında tekil kabul edilmesi İbn Sina'nın bu kavramları basit kabul etmesine dayanmaktadır. Ancak Fenari'nin *İsaguci* Şerhinde "düşünen- canlı" kavramını "Abdullah" örneğine dayandırılarak basit kabul edilmesini reddetmektedir.[308]Müfred ve mürekkep olmak öncelikli olarak manaya ait bir sıfattır ikinci olarak lafza aittir.

3.2.6.Tekabül(Karşıtlık)

Bir şeye karşı olarak ifade edilendir. Dört türlü tekabül vardır. Birincisi bir özelliğin var olması ve olmamasıdır. Kör olmak ile görüyor olmak bu tür karşı olmaya örnektir. İkincisi olumluluk ve olumsuzluk açısından karşı olmaktır. Zeyd ayaktadır ve Zeyd ayakta değildir ifadeleri bu tür karşı olma durumuna örnektir. Üçüncüsü zıt olma

[308] Kamil Kömürcü, *Es'iruddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, s.33.

ile ilgili karşıtlıktır ki beyaz ve siyah buna örnektir. Dördüncüsü de tamlamalarda ki çokluk teklik ve benzeri karşıtlıklardır. Bu makamdaki karşıtlıklar ya bir özelligin var olup olmaması yada zıtlık konumundadır.[309]

3.2.7. Özel İsim

Mantıkçılara göre özel isimin ne olduğunu açıklayan Harputi, zihinde bir suretin belirmesi olarak açıklar. Ancak örneklemez.[310]Kastettiği şey mesela Hz. Aişe dendiğinde Hz. Peygamberin eşinin akla gelmesi durumu gibi durumlardır.

Özel isim konusundan sonra tekrar mantığın tanımı, konusu, bölümleri, tarafları aynı biçimde açıklanmıştır. Bu açıklamalardan sonra kavl-i şarih ile ilgili özel açıklamalarına geçiş yapıyor.[311] Bu bölümde ilk defa zikredilenleri ilgili başlıklar altında açıklamaya çalıştık.

3.2.8. Kısır Döngü (Devr)

Devr konusuda Harputi devrin bir şeyi tarifini bir başka şeyi bilmeye bağlı olması olarak tanımlar ki devr (döngü) batıl kabul edilmektedir. Bir şeyin var olmasından önce varlığı gerektirdiği için döngü batıl bir tariftir. Bu tarifte kullanılan "ev" harfi şüphe oluştururken tarifin ise amacı izah yapmaktır. Bu durumda tarife zıttır.Buradaki ayırımın haddi mi yoksa mahdudi bir ayrım mıdır sorusuna Harputi Maniatul Huluv ise mahdudi, Maniatul Cem'i ise haddi bir ayrımdır olarak cevap veriyor. Haddi ayrımla kast edilen tarife göre mi yoksa tarif edilene göre mi ayırım yapıldığıdır.Harputi biricisindeki ayırımın haddi yani tarife göre ikincisinde ise tarif edilene göre olduğunu ifade ediyor. Harputi Maniatul Huluv kısmından ilk kez burarda bahsetmektedir.[312]

3.2.9. Ortak Sözcükler (Müşterek Lafız)

---

[309]İshak Efendi Harputi, *Zubde-i İlm-i Kelam*, s.136.

[310]a.g.e.

[311]a.g.e.

[312] İshak Efendi Harputi, *Mecmuatül Kavaid,* s.137.

Bir sözcüğün birden fazla anlama gelmesi ortak sözcüktür. Mesela göz kelimesi birçok anlamda kullanılabilir. Burada ortak olma sözcügün kendisiyle gerçekleşmiştir. Manaları birbirlerinden çok farklı olabilir. Aynı zamanda anlam ortaklıkları da vardır. Mesela hayvan kelimesi kullanıdığında bir birinden farklı canlılar için aynı anlama işaret edilebilmektedir. [313]

3.2.10.İnşa

Harputi İnşa kavramını ikiye ayırmaktadır. Birincisi Talebidir ki emir ve nehyler bu kısma girerler. İkincisi talebi olmayanlardır ki dilek ve ricalardır. Bu konu örneklenmeden bu tanımla geçilmiştir.[314] Bu konunun İbn Sina ve Farabi'de orijinal olduğu belirtilmiştir.[315]

3.2.11. Kavli Şarih(Tanım)

Tarif bilinen "açıklayanın sözü" ifadesiyle eş anlamlıdır. Aralarında fark yoktur. Kavl yani söz birleşik olan anlamına gelir. Tarif ifadeside (baskın görüş sahibi olan) mukaddimine göre birleşiktir. Şarih yani açıklayan ifadesinin kullanılma sebebi de tanımlanmış olanın mahiyeti açıklamasıdır. Tümellerde betimlemek ile manayı diğerlerlerinden ayırt etmektedir.[316]

Harputi Tarifin tarifini kendisini dışındakilerden ayıracak yönü ile tasavvuru bir başka şeyin bilgisine sebep olandır. Ancak bu hakikatin tamamını veren bir bilgi değildir. Burada tarifin kendisinin de bir başka tarife muhtaç olmasından dolayı zincirleme tarif görüntüsüne aslında zincirleme bir tarif olmadığını çünkü tarifin tarifinin zaten yine kendisinin yani tarif olduğunu ifade eder. Burada var olan yine var olan ile aynı varlık durumu olduğu gibi yahut tarifin tarifinde zat itibariyedir. Bu nedenle başka bir tarife ihtiyaç yoktur ki bu nedenle de zincirleme bir tarif yapılmaz.

---

[313] a.g.e. s.139.

[314] İshak Efendi Harputi, *Zubde-i İlm-i Kelam*, s.139.

[315] Ferruh Özpilavcı 2012-13 yüksek lisans yayımlanmamış mantık ders notları

[316] İshak Efendi Harputi, *Mecmuatül Kavaid*, s.138.

Açıkça söylenmiş parçalarla tarif yapılır. Zincirleme ise düzenlenen işlerin bir sonu olmamasıdır.[317]

Burada tanım ifadesi akledilende hakikat, söylenen de mecaz ifade eder veya ortak tanım ifadesidir. Hem akli hem de söylenenin ikisi aynı anda gerçekleşmez. Zira hakikat ile mecazı birleştirmek gerekir. Ortak lafzın farklı anlamlarını kast emek gerekirki bu doğru değildir. Hakikat ile mecazın birleşmesine iki zıddın birleşmesi gerektirir ki bu mümkün değildir. Dolayısıyla da ortak sözcüklerde birden fazla anlam kastedilemez çünkü ifade edilene aykırılık ortaya çıkacaktır. Farklı manalara yorumlamak istersek genel bir mecaz ifade etmek gerekir. Genel mecazda tanıma aykırılık teşkil etmeyendir. Genel olarak ifade edilen mecaz-ı mürseldir. İfade özel, kastı ise geneldir.[318]

Tarifte sahihlik ifadesinin sorgulanması potansiyel halinde olanın fiili durumu kapsaması içindir. Mesela "Gökyüzü üstümüzdedir." önermesi bir önerme olarak yalan olma ihtimali olmayan bir ifadedir. Bunun gibi "Allah (cc) tektir." İfadesi de bir önermedir ayrıcaKur'an-ı Kerim'de olan ayetlerde önermedir. Bunların da yalan olma ihtimali yoktur. Bu durumda tarifin kapsayıcı olmayacağı, ifade noktasında ihtimal varsayıldığını ama ittifak halinde olmanın doğruluk için delil olduğunu söylemektedir.[319]

[317] a.g.e.
[318] a.g.e.
[319] a.g.e.

4. BÖLÜM

ESERİN LATİNİZASYONU

4.1. SUALLİ İSAGUCİ

122

Su'âl: Lafız lugâtta neye derler.

Cevâb: Remye derler.[320]

Su'âl: Istılâhta neye derler.

Cevâb: Savt-un min şe'nihî en yahruce mine'l-femi mu`temeden `ale'l-mahreci.[321]

Su'âl: Delâlet lugâtta neye derler.

Cevâb: İrşâda derler.

Su'âl: Istılâh-ı mantıkta neye derler.

Cevâb: Kevnu' eş-şey'i bi-hâletin yulzimu min'el-`ilmi bihi el-`ilmi bi-şey'in ahâr.[322]

Su'âl: Vaz' lugâtte neye derler.

Cevâb: Ca'lu'l-lafzi bi-izâi'l-mâ'nâ.[323]

Su'âl: Istılâh-ı mantıkta neye derler.

Cevâb: Ta'yinu şey'in bi-şey'in metâ udrike'l-evvelu fuhime minhu-el-sânî[324].

[320] Atmak, fırlatmak anlamına gelir.
[321](Istılahta lafız) mahrece dayanarak ağızdan çıkma özelliğinde olan sestir.
[322] (Istılahta delalet), bir şeyin, kendisini bilmek ile başka bir şeyin bilgisinin gerekeceği bir halde olmasıdır.
[323] (Lugatta vaz'), lafzın mananın karşısında kılınmadır.

Su’âl: Elfâzı vaz‘ eyleyen kimdir.

Cevâb: Eş’ariyye `indinde Vâcîb Te`âlâ Hazretleridir.

Su’âl: Vâcîb Te`âlâ Hazretleri elfâzı nasıl vaz‘ eyledi.

Cevâb: Ya ta`lîmun bi’l-vahy ile yâhut esvâtu ve hurûfu cisimde halk ile ve ba‘zıları Âdem ‘Aleyhisselam demişlerdir.

Su’âl: Mutâbakat neye derler.

Cevâb: Ma`nâ-yı medlûl mâ vudî`a lehe mutâbık olmaktır.[325]

Su’âl: Tazammun neye derler.

Cevâb: Ma`na-yı medlûl mâ vudî`a leh zımnında olmaktır.

Su’âl: İltizâm neye derler.

Cevâb: Ma`ana-yı medlûl mâ vudî`a lehin lâzımı olmaktır.[326]

123

Su’âl: Mutâbakat ile tazammun beyninde niseb-i erbe‘âdan ne vardır.

Cevâb: ‘Umûm ve husûs mutlak vardır.

Su’âl: Mutâbakat ile iltizâm beyninde niseb-i erbe‘âdan ne vardır.

Cevâb: Yine ‘umûm-u husûs mutlak vardır.

Su’âl: İltizâm ile tazammun beyninde niseb-i erbe‘âdan ne vardır.

Cevâb: ‘umûm ve husûs min vecih vardır.

Su’âl:‘ilm ile san`atın beyninde fark nedir.

[324] (Istılahta vaz‘), bir şeyin bir şeyle belirlenmesidir ki ne zaman ilki idrak edilse ondan ikinicisi anlaşılır.
[325] Ele alınan ma‘nâ ve ona atfedilende mutabık olmaktır.
[326] Verdiğimiz ma‘nâyı ona vermek anlamında kullanılmıştır.

Cevâb:‘ilm ma`kûlâtta isti`mâl olunur san`at mahsûsâtta isti`mâl olunur.[327]

Su’âl: İbtidâ -i mantıkîyyûna göre ‘ilmi ta‘rîf et.

Cevâb: es-Sûretü’l-hâsılatü mine’ş-şey’i ‘inde’l-‘akl.[328]

Su’âl: Mantığı ta‘rîf et.

Cevâb: Âletün kanûniyetün ta‘simu murâ‘âtuhâ ez-zihne ‘ani’l-hatai fi’l-fikri.[329]

Su’âl: Mantıkın mevzû‘u nedir.

Cevâb: Ma‘lûmât-ı tasavvuriyye ma`lûmât-ı tasdîkiyye.

Su’âl: Mantıkın gâyeti nedir?[330]

Cevâb: ‘İsmetü’z-zihn`ani’l-hatâ’i fi’l-fikir. [331]

Su’âl: Kaç bâbdır.

Cevâb: Cûmhura göre dokuz bâbtır.

Su’âl: Ta‘dât et.

Cevâb:Küllîyât-ı hams, kavl-i şârih, kazâya, kıyâs, burhân, cedel, hitâbet, şi‘ir, muğâlata

Su’âl: Mantık kaç tarafdır.

Cevâb: İki tarafdır.

Su’âl: Nedir ta‘dâd et.

Cevâb: Tasavvurât tasdîkât.

Su’âl: Tasavvurât kaç tarafdır.

---

[327] "İlim akıl alanında his sanatta kullanılır."
[328] "(İlim), bir şeyden akıl nezdinde hasıl olan surettir."
[329] (Mantık), kendisine riayet edilmesi, zihni düşüncedeki hatadan koruyan kuralsal bir alettir.
[330] Arapça “ta merbuta” Türkçeye geçerken t olarak geçmiş bu nedenle gâyeti olmuşdur.
[331] Zihnin düşüncedeki hatadan korunması.

Cevâb: İki tarafdır.

Su’âl: Nedir ta‘dat et.

Cevâb: Mebâdî-i tasavvurât makâsıd-ı tasavvurât.

Su’âl: Tasdîkât kaç tarafdır.

Cevâb: İki tarafdır.

Su’âl: Nedir ta‘dad et.

Cevâb: Mebâdî-i tasdîkât makâsıd-ı tasdîkât.

Su’âl: Mebâdi-i tasavvurât nedir.

Cevâb: Küllîyyât-ı hams.

Su’âl: Küllîyyât-ı hams’ı ta`dad et.

Cevâb: Cins, fasl, nev‘, ‘araz-ı hâs, ‘araz-ı ‘âmm.

Su’âl: Bunlara misâl getir.

Cevâb: Cinse misâl hayvân, nev`e misâl insân, fasla misâl nâtık, ‘araz hâssa misâl dâhak, ‘araz ‘âmm’a misâl müteneffis.

Su’âl: ‘araz-ı ta‘rîf et.

Cevâb: Hüvellezi lâ yedhul fî hakîkati cüz’iyyâtihi[332]

Su’âl: Türkçe ta‘rif et.

Cevâb: Cüz’iyyâtının hakîkatında dâhil olmayan şeydir.

124

[332] "O şey ki cüz’îyyâtın hakikatına girmez"

Su’âl: ‘araz kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısımdır.

Su’âl: Nedir ta‘dad et.

Cevâb: Biri ‘araz-ı lâzım biri ‘araz-ı mufârık.

Su’âl: ‘araz-ı lâzım neye derler.

Cevâb: Mâhiyetten ayrılması mümkün olmaz.

Su’âl: ‘araz-ı lâzım kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısım.

Su’âl: Ta‘dad et.

Cevâb: Biri ‘araz-ı hâss biri ‘araz-ı ‘âmm.

Su’âl: ‘araz-ı hâss neye derler.

Cevâb: Bir hakîkate mahsûs olur ise ‘araz-ı hâss derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Dâhikun bil-kuvve.[333]

Su’âl: ‘araz-ı ‘âmm neye derler.

Cevâb: Birkaç hakikate şâmil olur ise ‘araz-ı ‘âmm derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Müteneffis bil-kuvve.[334]

Su’âl: ‘araz-ı mufârık neye derler.

[333] "Bilkuvve gülen"

[334] "Bilkuvve nefes alan"

Cevâb: Mâhiyetten ayrılması mümkün olursa ‘araz-ı mufârık derler.

Su’âl: ‘araz-ı mufârık kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısımdır.

Su’âl: Ta‘dâd et.

Cevâb: Biri ‘araz-ı mufârık-i hâss biri ‘araz-ı mufârık-ı ‘âmm.

Su’âl: ‘araz-ı mufârık-ı hâss neye derler.

Cevâb: Bir hâkikata mahsûs olur ise ‘araz-ı mufârık-ı hâss derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Dâhikun bil-fi‘l.[335]

Su’âl: ‘araz-ı mufârık-ı ‘âmm neye derler.

Cevâb: Birkaç hakîkata şâmil olur ise ‘araz-ı mufârık-ı ‘âmm derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Müteneffis bil-fi‘il.[336]

Su’âl: Bu sûretde küllîyât-ı hams beş olmayıp belki yedi olmak lâzım gelir.

Cevâb: ‘araz-ı lâzım ile ‘araz-ı mufârık kısmın kısmıdır.

Su’âl: Teneffüs ‘araz-ı mufârık olmaz zîrâ hayvân dâ’ima teneffüs eder dâhilen ve hâricen.[337]

Cevâb: Nefes ihrâca ıtlâk olunduğundan misâle salâhiyyeti vardır.

Su’âl: Kavl-i şârih ne demektir.

Cevâb: Ta‘rif demek.

---

[335] “Bilfiil gülen”
[336] “Bilfiil nefes alan”
[337] Nefes alıp vermek anlamına gelir.

Su’âl: Bu ta’rif tasavvurât kabîlinden mi tasdîkât kabîlinden mi?

Cevâb: Tasavvurât kabîlindendir.

Su’âl: Hadd lugâtta neye derler.

Cevâb: Men'a derler.

Su’âl: Istılâhta neye derler.

Cevâb: Kavlun dâllun ‘ala mâhiyyeti'ş-şey’.[338]

Su’âl: Mâhiyyetü'ş-şey’ ne demektir.

Cevâb: Bir şey’in hakîkatı ve zâtiyyâtı demektir.

125

Su’âl: 'Hüvellezi'deki hüve zamiri kime râci‘dir.

Cevâb: Mutlak hadd-in zımnında hadd-i tâmma râci‘dir.

Su’âl: İnsânı hayvân-ı nâtık ile ta‘rîf nasıl ta‘rîftir.

Cevâb: Hadd-i tâmmdır.

Su’âl: Hadd-i tâmm neye derler.

Cevâb: Cins-i karîb ile fasl-ı karîbden terekküb eden ta‘rîfe derler.

Su’âl: Bu ta‘rîfte cins-i karîb kim, fasl-ı karîb kim.

Cevâb: Cinsi karîb hayvân fasl-ı karîb nâtık.

Su’âl: Cins neye derler.

Cevâb: Küllîyyun makûlun ‘alâ kesîrîne muhtelifîne bi'l-hakayık fî cevâbi mâ hüve.[339]

[338] Bir şeyin mâhiyetine dalalet eden söz anlamına gelir.

Su’âl: Fasl neye derler.

Cevâb: Küllîyyun makûlun ‘alâ'ş-şey’in fî cevâbi eyyu şey’in hüve fî zâtihî[340]

Su’âl: İnsânı cism-i nâtık ile târîf nasıl târîfdir.

Cevâb: Hadd-i nâkısdır.

Su’âl: Hadd-i nâkıs neye derler.

Cevâb: Cinsi ba’îd ile fasl-ı karîbden terekküb eden ta`rîfe derler.

Su’âl: Cismi ta‘rîf et.

Cevâb: Cevherun kâbilun li'l ib‘âdi's selâse.[341]

Su’âl: İnsânı hayvân-ı dâhik ile ta‘rîf nasıl ta‘rîfdir.

Cevâb: Resm-i tâmdır.

Su’âl: Resm-i tâm neye derler.

Cevâb: Cins-i karîb ile Hâssâ- i lâzımeden terekküb eden ta‘rîfe derler.

Su’âl: İnsanın ta‘rîfinde ennehu mâşin ‘alâ kademeyhi ‘arîdu'l-ezfâri bâdi'l beşarati mustakîmu'l kâmeti dahhâkun bi't-tab‘ ile ta‘rîf nasıl ta‘rîftir. [342]

Cevâb: Resm-i nâkısdır.

Su’âl: Resm-i nâkıs neye derler.

Cevâb: Sırf ‘araziyyattan terekküb eden ta‘rîfe derler.

Su’âl: Ta‘rîfin enva‘ı kaçtır.

Cevâb: Ondur.

---

[339] “ O nedir (sorusunun) cevabında hakikatleri farklı olan çoklar üzerine söylenen tümeldir”

[340] Bir şeye, ‘zatında o hangisidir’ (sorusunun) cevabında söylenen tümeldir.

[341] Üç boyuta kabil olan cevherdir.

[342] İnsan, iki ayakları üzerinde yürüyen, tırnakları enli, derisi saf, boyu dik, bi’t-tab‘ gülendir.

Su’âl: Nedir ta’dât et.

Cevâb: Hadd-i tâm, hadd-i nâkıs, resm-i tâm, resm-i nâkıs bunlardan her birerleri ya hakîkî olur, ya ismî olur oldu sekiz ta‘rîf-i lafzî dokuz, ta‘rîf-i tenbîhî on.

Su’âl: Ta‘rîf-i hakîkîyi ta‘rîf et.

Cevâb: Mâ kuside bihi tasavvuru hakâikin mevcûdetin.[343]

Su’âl: Ta‘rîf-i ismîyi ta‘rîf et.

Cevâb: Mâ kuside bihi tasavvuru mef’hûmâtin gayri ma’lumeti'l- vucudi fi'l-hâric.[344]

Su’âl: Kaziyye neye derler.

Cevâb: Sıdka kizbe ihtimâli olan şeye derler.

Su’âl: Arapça ta‘rîf et.

126.

Cevâb: Kavlun yesihhu en yukâle li kailihî ennehu sâdikun fîhi ev kâzibun fîhi.[345]

Su’âl: Mutlak kaziyye kaçtır.

Cevâb: İkidir.

Su’âl: Nedir Ta’dât et.

Cevâb: Ya hamliyye ya şartiyyedir.

Su’âl: Kaziyyey-i hamliyyeyi ta‘rîf et.

Cevâb: Mâ yenhallu tarafâhâ ilâ müfredeyni.[346]

[343] Kendisiyle, mevcud olan hakikatlerin tasavvur edilmesi kasdolunan tarifdir.
[344] Kendisiyle, hariçteki varlıkları bilinmeyen mefhumların tasavvuru kastedilen tariftir.
[345] Söyleyeni içi, ‘o sözünde doğrudur ya da yanlıştır’ demenin mümkün olduğu sözdür.
[346] Kaziyyenin iki tarafı müfrede münhal olmaz.

Su’âl: Türkçe ta‘rîf et.

Cevâb: Kaziyyenin iki tarafları müfrede münhal olur ise ona hamliyye derler.

Su’âl: Kaziyyey-i şartıyyeyi ta‘rîf et.

Cevâb: Mâ lâ yenhallu tarafâhâ ilâ müfredeyni.

Su’âl: Türkçe ta‘rîf et.

Cevâb: Kaziyyenin iki tarafları müfrede münhal olmaz ise ona şartiyye derler.

Su’âl: Kaziyye-i hamliyyenin cüz’-i evveline ne derler. Cüz’-i sânîsine ne derler.

Cevâb: Cüz’-i evveline mevzû‘u, cüz’-i sânîsine mahmûl derler.

Su’âl: Kaziyye-i şartiyyenin cüz'-i evveline ne derler, cüz’-i sânîsine ne derler.

Cevâb: Cüz’-i evveline mukaddem, cüz’-i sânîsine tâlî derler.

Su’âl: Kaziyye mevzû‘u ‘tibariyle kaç kısımdır.

Cevâb: Üç kısımdır.

Su’âl: Nedir Ta’dât et.

Cevâb: Ya şahsiyye ya müsevvere ya mühmele.

Su’âl: Kaziyye-i şahsiyye neye derler.

Cevâb: Eğer mevzû‘ şahs-ı mua‘yyen olursa ona kaziyye-i şahsiyye derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Ya mûcibe olur. “Zeydun kâtibun”[347] gibi ya sâlibe olur “Zeydun leyse bikâtibin”[348] gibi.

Su’âl: Kaziyye-i müsevvere neye derler.

[347] "Zeyd katiptir."
[348] “Zeyd katip değildir.”

Cevâb: Eğer mevzû‘u küllî olup kemiyyet-i efrâd küllen ba‘zen beyan olur ise ona kaziye-i müsevvere derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Ya mûcibe-i külliyye olur “Küllî insânun kâtibun”[349] gibi ya sâlibe-i küllîye olur “Lâ şey’e mine'l-insâni bikâtibin”[350] gibi ya mûcibe-i cüz’îyye olur “Ba‘zul-insâni kâtibun”[351] gibi ya sâlibe-i cüz’îyye olur “Ba‘zul-insâni leyse bikâtibin”[352] gibi.

Su’âl: Kaziyye-i mühmele neye derler.

Cevâb: Eğer mevzû‘u küllî olup efrâdının miktârını küllen ba‘zen beyân etmez ise ona mühmele derler.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: el-insânü kâtibun, el-insânü leyse bi kâtibin[353] gibi.

Su’âl: Kaziyye-i şartiyye kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısımdır. Yâ muttasıla yâ munfasıladır.

Su’âl: Muttasıla kaçtır.

127

Cevâb: Yâ lüzûmiyyedir “in kâneti'ş-şemsu tâlia‘ten fe’n-nehâru mevcûdun”[354] gibi ya ittifâkîyyedir “in kâne’l insânu nâtıkan fe’l hımâru nâhıkun”[355]

Su’âl: Munfasıla kaçtır.

[349] “Her insan katiptir.”
[350] “Hiçbir insan katip değildir.”
[351] “Bazı insanlar katiptir.”
[352] “Bazı insanlar katip değildir.”
[353] “İnsan katiptir.”, “İnsan katip değildir.”
[354] "Güneş doğar ise gündüz olur."
[355] “İnsan nâtık ise eşşek anırandır”

Cevâb: Yâ hakîkiyyedir “el a‘dedu immâ zevcun ve immâ” ferdun[356] gibi ya mânia‘tu’l cem‘ dir “hâzâ eş-şe’ü immâ hacerun ve immâ şecerun”[357] gibi ya mâni'atul huluvdur ‘Zeyd immâ en yekûne fi’l bahr ve immâ en lâ yağrik[358] gibi ba‘zı kere munfasıla zevât-ı eczâ olur “el ‘ad‘edu immâ zâi’dun ev nâkısun ev musâvin” gibi.[359]

Su’âl: Tenâkuz kimin ahkâmındandır.

Cevâb: Kazâyânın ahkâmındandır.

Su’âl: Tenâkuzu ta‘rîf et.

Cevâb: İhtilâfu’l-kazîyyeteyni bi’l îcâbi ve's-selbi bi haysu yaktazî lizâtihî en yekûne ihdâhumâ sâdikaten ve'l uhrâ kâzibeten. [360]

Su’âl: Tenâkuzun şartı kaçtır.

Cevâb: Şahsiyyede sekiz mahsûrada dokûzdur.

Su’âl: Bu şartları ta’dât et.

Cevâb: Mevzû‘da, mahmûlde, zamanda, mekânda, izâfette kuvve ile fi‘ilde cüz ile külde şartta müttehid olmaktır.

Su’âl: Misâl getir.

Cevâb: Zeydun kâtibun, Zeydun leyse bikâtibin.[361]

*** Burada bir su’âl atlanmış, su’âl bölümünde ise açıklama yapılmıştır.**

[356] "Sayı ya tektir ya çifttir."
[357] "Bu şey ya taştır ya ağaçtır."
[358] “Zeyd, ya denizdedir ya da suda boğulmuyordur.”
[359] "Sayı ya büyük ya küçük ya da eşittir."
[360] İki önermenin, zatı gereği biri doğru iken diğerinin yanlış olması gerekecek şekilde olumluluk ve olumsuzluk bakımından birbirinden farklı olmasıdır.
[361] "Zeyd katiptir. Zeyd katip değildir."

Su'âl: Mevzû'da müttehid olmadığına misâl "Zeydun kâtibun, A'mrun leyse bikâtibin"[362] gibi mahmûlde müttehid olmadığına misâl "Zeydun kâtibun Zeydun leyse bi naimin"[363] zamanda müttehid olmadığına misâl "Zeydun kâimun[364] leylen Zeydin leyse bi naimin nehâren"[365] mekânda müttehid olmadığına misâl "Zeydun kâimun fi's-sûki Zeydin leyse bi kâimin fi'd-dâri"[366] İzâfette müttehid olmadığına misâl "Zeydun Ebû A'mr ve Zeydun leyse bi ebî Bekr[367] kuvve ile fi'ilde müttehid olmadığına misâl "el hamru muskirün fi'd-denni bi'l kuvve el hamru leyse bi muskirin fi'd- denni bil fi'il"[368] Cüz ile külde müttehid olduğuna misâl " ez-zencu esvedun ey ba'zuhu, ez-zencu leyse bi evsedin ey kulluhû"[369] şartta müttehid olmadığına misâl "el cismu mufarrakun li'l-basari bi şartı kevnihî ebyad, el cismu leyse bi mufarragin lil basari bi şartı kevnihî esved"[370]

Su'âl: 'Aks kimin ahkâmındandır.

Cevâb: Kazâyânın ahkâmındandır.

Su'âl: 'Aksi ta'rîf et.

Cevâb: En yasîra'l mevzû'u mahmûlen ve'l mahmûle mevdû'an ma' a bekâi's- selbi ve'l îcâbi bi hâlihi ve't-tasdîki ve't-tekzîbi bi hâlihi [371]

Su'âl: Mûcibe-i küllîyyenin 'aksî nedir.

---

[362] "Zeyd katiptir-Amr katip değildir."
[363] "Zeyd katiptir-Zeyd uyur değildir."
[364] "kâim" olarak sehven yazılmış, aslında konu ve anlama uygun olarak "nâim" yani 'uyur' olmalı.
[365] "Zeyd geceleyin uyur- Zeyd gündüz uyur değildir."
[366] "Zeyd sokakta ayaktadır-Zeyd evde ayakta değildir."
[367] "Zeyd Amr'ın babasıdır Bekr in babası değildir."
[368] "Testideki şarap, bilkuvve sarhoş edicidir-Testideki şarap bilfiil sarhoş edici değildir."
[369] "Zenci siyahtır ba'zı zenciler siyah değildir." (ikinci esveddeki dal harfi basılmamış.)
[370] "Cisim, beyaz olması şartıyla göz tarafından fark edilir-Cisim, siyah olması şartıyla göz tarafından fark edilir değildir."
[371] "Olumluluk ve olumsuzluk ile doğruluk ve yanlışlık aynı halde kalmakla birlikte mevzunun mahmul, mahmulün de mevzû olmasıdır."

128

Cevâb: Mûcibe-i cüz'îyyedir.

Su'âl: Mûcibe-i küllîyyenin 'aksî mûcibe-i küllîyye olamaz mı.

Cevâb: Olamaz.

Su'âl: Eşgâl kimin ahkâmındandır.

Cevâb: Kıyâsın ahkâmındandır.

Su'âl: Kıyâs lugâtte neye derler.

Cevâb: Takdîru şey'in ala misâli şey'in âhar. [372]

Su'âl: Istılâh-ı mantık ta neye derler.

Cevâb: Ve hüve kavlun mü'ellefun min akvâlin metâ sellimet lezime anhâ li zâtıha kavlun âhar.[373]

Su'âl: Kıyâs kaç türlüdür.

Cevâb: İki türlüdür.

Su'âl: Nedir ta'dât et.

Cevâb: Biri kıyâs-ı iktirânî biri kıyâs-ı istisnâî.

Su'âl: Misâl getir.

Cevâb: Kıyâs-ı iktirânîye misâl "küllü cismin mü'ellefun ve külli mü'ellefun muhdesun fe küllü cismin muhdesun"[374] kıyâs-ı istisna-î ye misâl "in kâneti'ş- şemsu tâlia'ten

[372] "Bir şeyin başka bir şeye göre takdir edilmesidir."
[373]"Sözlerden oluşan bir sözdür ki, ne zaman bunlar doğru kabul edilirse onlardan bizâtihi başka bir söz lazım gelir."
[374]"Her cisim bileşiktir. Her bileşik de muhdestir. Öyleyse her cisim muhdestir."

fennehâru mevcûdun lakinne'n- ennehâru leyse bi mevcûdin fe'ş-şemsu leyset bi tâlia'tin".[375]

Su'âl: Kıyâsın mukaddimeleri beyninde tekrar edene ne derler.

Cevâb: Hadd-i Evsat derler.

Su'âl: Matlûbun mevzû'una ne derler.

Cevâb: Hadd-i Asgar derler.

Su'âl: Mahmûlüne ne derler.

Cevâb: Hadd-i Ekber derler.

Su'âl: Kendinde hadd-i asgar bulunan mukaddimeye ne derler.

Cevâb: Sugrâ derler.

Su'âl: Kendinde hadd-i ekber bulunan mukaddimeye ne derler.

Cevâb: Kübrâ derler.

Su'âl: Sugrâ ile Kübrâ dan hâsıl olan hey'ete ne derler.

Cevâb: Şekil derler.

Su'âl: Eşkâl kaçtır.

Cevâb: Dörttür.

Su'âl: Nedir ta'dât et.

Cevâb: Evvel, sânî, salis, râbi'

Su'âl: Şekl-i evvel neye derler.

Cevâb: Eğer hadd-i evsat sugrâda mahmûl kübrâ da mevzû' olur ise ona şekl-i evvel derler.

[375] "Güneş doğar ise gündüz olur. Lakin gündüz olmamıştır. Öyleyse güneş doğmamıştır."

Su’âl: Misâl getir.

129

Cevâb: “el ‘âlemu hâdisun li ennehû mutegayyirun ve küllî mutegayyirin hâdisün fe’l alemu hâdisun”[376] eğer hadd-i evsat sugrâda kübrâ da mahmûl olur ise ona şekl-i sânî derler. Misâl “küllü insânin hayvânun ve lâ şey’e min el haceri bi hayevânin ve lâ şey’e min el insâni bi hacerin.”[377] eğer hadd-i evsat sugrâda kübrâda mevzû‘ olur ise ona şekl-i sâlis derler misâli “küllü insânin hayvânün küllü insânin nâtıkun ba‘dül hayevâni nâtıkun”[378] eğer hadd-i evsat sugrâda mevzû‘ kübrâda mahmûl olur ise ona şekl-i râbi‘ derler misâli “küllü insânin hayevânün ve küllü insanin natıkin insanün ba‘zul hayevâni nâtıkun”[379] eğer evsat suğrada mevzu' kübrâda mahmûl olur ise ona şekl-i rabi' derler misali küllü insanin hayevânün ve küllü natıkin insanün ba'zul hayevâni natıkun.[380]

Su’âl: Ta‘rîfe lugâtte ne derler.

Cevâb: Bir maddeyi açıktan anlatması için iktizâ eden vasıf ve ta‘rîflerdir.

Su’âl: Burhân lugâtte neye derler.

Cevâb: Mutlak hüccete derler.

Su’âl: Istılâhta neye derler.

Cevâb: Ve hüve kıyâsun mü’ellefün min mukaddimâtin bi yakîniyyetin li intâci’l yakîn.[381]

Su’âl: Burhân kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısımdır.

[376] "Alem hadistir. Zira alem değişkendir. Her değişken hadistir. Öyleyse alem de hadistir."
[377] "Her insan canlıdır. Hiçbir taş canlı değildir. Hiçbir insan taş değildir."
[378] "Her insan canlıdır. Her insan natıktır. Bazı canlılar natıktır."
[379] "Her insan canlıdır. Her natık canlıdır. Bazı canlılar natıktır."
[380] "Bütün insanlar canlıdır ve bütün natıklar insandır bazı canlılar natıktır."
[381] Yakîn (kesin) sonuç vermek için yakînî öncüllerden oluşan kıyastır.”

Su’âl: Nedir ta’dât et.

Cevâb: Biri burhân-ı limmî biri burhânı innî.

Su’âl: Burhânı limmî neye derler.

Cevâb: Eğer mü’essereden esere istidlâl olunur ise ona burhânı limmî derler. Misâli “Hâ hünâ duhânün li enne hâ hünâ nârûn ve küllema kâne hâ hünâ nârûn fe hahüna dûhânün.[382]

Su’âl: Burhânı innî neye derler.

Cevâb: Eğer eserden mü’essire istidlâl olunur ise ona burhânı innî derler. Misâlî Hâ hünâ nârûn li enne hâ hünâ dûhânün ve küllemâ kâne hâ hünâ duhânün fe hâ hünâ nârün.[383]

Su’âl: Yakîn neye derler.

Cevâb: İ‘tikâdün câzimun sâbitun mutâbikun li’vâkî‘[384]

Su’âl: Yakînîyât kaç kısımdır.

Cevâb: Altı kısımdır.

Su’âl: Ta’dât et.

Cevâb: Evveliyât, müşâhedât, mücerrebât, hadsiyyât, mütevâtirât, kazâyâ kıyâsâtuha ma’ahâ.

Su’âl: Evveliyât neye derler.

Cevâb: Mâ yeczimu’l-aklu bi’l-hukmi bi mücerredi tasavvur't-tarafeyni.[385]

Su’âl: Türkçe ta‘rîf et.

[382] "Orada duman vardır. Çünkü orada ateş vardır. Her ne zaman orada ateş olursa duman olur."
[383] "Orada ateş vardır. Çünkü orada duman vardır. Her ne zaman orada duman varsa orada ateş vardır."
[384] "İtikatta kesin olarak vâki‘ye mutabık olmak anlamına gelir."
[385] Kesin, sabit ve vakıaya mutabık itikattır. (bilgi)

Cevâb: Evveliyât şuna derler ki delîle muhtâç olmayıp mücerret tarafeyn tasavvur olundukta akıl hükm ile cezm eder. Misâlî "el vâhidu nısfu'l isneyni".[386]

Su'âl: Müşâhedât kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısımdır.

Su'âl: Nedir Ta'dât et.

Cevâb: Ya vicdâniyyât ya hissiyât.

Su'âl: Hissiyât neye derler.

Cevâb: Havass-ı zâhirenin biri vâsıtasıyla akıl hükmeden şeydir. Misâlî "eş-şemsü müşrigatün vennâru muhrigatün"[387] gibi.

Su'âl: Vicdâniyyât neye derler.

Cevâb: Havass-ı bâtınanın biri vâsıtasıyla akıla hükmeden şeydir. Misâli "lena cû'un ve gadabun" [388]

Su'âl: Mücerrebât neye derler.

130

Cevâb: Mükerrer müşâhede vâsıtasıyla akıla hükmeden şeydir. Misâli 'şurbu's sakamûnyâ yushilu's-s safrâ'i'[389]

Su'âl: Hadsiyyât neye derler.

Cevâb: Mebâdînin ve metâlibin def'aten hâtıra gelmesidir. Misâli "nûru'l kameri mustefâdun mine'ş-şemsi"[390]

Su'âl: Mütevâtirât neye derler.

---

[386] "Bir, ikinin yarısıdır."
[387] "Güneş aydınlatıcıdır, ateş yakıcıdır."
[388] "Biz açlık ve öfke duyarız."
[389] "Sakmûniya(bingöz otu) içmek safrayı götürür."
[390] "Ay ışığı güneşten alır."

Cevâb: Kizbe ihtimâlî olmayan çok kimselerden istimâ'ı ifrât üzere olan kaziyyelere mütevâtirât derler. Misâli "Muhammed sallallahü 'aleyhi vessellem idda'an- nübûvvete ve ezhera el-mu'cizete 'ala yedihi"[391]

Su'âl: Kazâyâ kıyâsatuhâ ma'ahâ'nın ta'rîfi nedir.

Cevâb: Bir takım kaziyeler kıyâsları kendileri ile berâber demektir. Misâli "el-erbe'atü zevcün"[392]

Su'âl: Cedel lugâtda neye derler.

Cevâb: Kavgaya derler.

Su'âl: Istılâh-ı mantıkta neye derler.

Cevâb: Kıyâsun mü'ellefun min mukaddimâtin meşhûratin.[393]

Su'âl: Türkçe ta'rîf et.

Cevâb: Bir takım meşhûr mukaddimelerden cem' olunan kıyâstır. Misâli "el a'dlü hâsenün ve'z-zulmu kabîhun".[394]

Su'âl: Evveliyyât ile meşhûrât beyninde fark nedir.

Cevâb: Meşhûrât ba'zı kere sadık olur, ba'zı kere kâzib. Lakin Evveliyyât elbette sâdık olur.

Su'âl: Hitâbet neye derler.

Cevâb: Ve hüve kıyâsün mü'ellefün min mukaddimâtin makbûletin ev maznûnetin.

Su'âl: Türkçe ta'rîf et.

Cevâb: Bir takım mukaddemât-ı makbûleden yâhut mazmûneden cem' olan kıyâstır.

---

[391] Muhammed –salat ve selam üzerine olsun- peygamberlik iddia etti ve eli üzerinde mucizeler izhar etti.
[392] "Dört çifttir."
[393] Meşhûr mukaddimelerden telif edilmiş kıyâs demektir.
[394] "Adalet güzeldir, zulüm çirkindir."

Su’âl: Hitâbet kaç kısımdır?

Cevâb: İki kısımdır.

Su’âl: Nedir Ta’dât et.

Cevâb: Birisî şahs-ı mu’tekadin fihîden kabûl olunan şeydir, zan eylediği bir takım kaziyelerden mürekkeb olan şeydir. Misâl “fulân yetûfu bi’l-leyli ve küllü men yetûfu bi’l-leyli fe hüve sârikun fulânün sârikun”.[395]

Su’âl: Şi‘ir lugâtta neye derler.

Cevâb: ‘İlme derler.

Su’âl: Istılâhı mantıkta neye derler.

Cevâb: Kıyâsun mü’ellefün min mukaddimâtin tenbâsitu minha’n-nefsu ev tengabidu.

Su’âl: Türkçe ta‘rîf et.

Cevâb: Nefsin lezzet aldığı yâhut nefret ettiği bir takım mukaddimelerden mürekkeb olan kıyâstır.

4.2.TETİMME-İ ÎSÂGÛCÎ

131

Su’âl: Veba‘dedekî vâv nedir.

Cevâb: Atıftır.

Su’âl: Nasıl Atıfdır

Cevâb: Atful kıssa ale-l kıssa kabîlindendir.

Su’âl: Atful kıssa ale-l kıssayı ta‘rîf et.

[395] "Falanca kişi geceleri gezer, kim geceleri gezip dolaşırsa o hırsızdır."

Cevâb: Atfü mazmûni cümelün mesûgatün ligarazin ala cümelin mesûgatin ligaradın ahârî[396]

Su'âl: İstinâf kaç türlüdür.

Cevâb: İki türlüdür biri istinâf-ı nahvî, biri istinâf-ı meânî.

Su'âl: İstinâf-ı nahvî neye derler.

Cevâb: Mâ gabline merbûe olmayan kelâmdır.

Su'âl: İstinâf-ı meanî neye derler.

Cevâb: Sü'âli mukaddereye cevâb.

Su'âl: Hâzihi neye mevzu'dur.

Cevâb: Müşârun ileyhi mahsüsün bi'l basara mevzu'dır.[397]

Su'âl: İ'barâti âtiye hakîkatı mahsüsün bi'l basara değildir.[398]

Cevâb: Mecâzdır istiâ're kabîlindendir.

Su'âl: İstiâ'resini beyan et.

Cevâb: Elfâz ve mea'nî mahsüsün bi'l-basar teşbîh olundu zuhûr ile vuzûhda cinsinden olması iddia' olundu mahsüsün mevzû bi'l- basar mevzû' olan hâzihi kelimesi elfâz ve mea'nide isti'mal olundu istihâre musarraha aslıyye oldu.

Su'âl: Risâle lûgatta neye derler.

133

Cevâb: Mürsel ile mürselün ileyh beyninde olan vâsıtaya derler ya'nî mektûp demektir.

Su'âl: Istılâhda neye derler.

[396] Bir amaç içim söylenmiş cümleleri bir başka amaç için söylenen cümlelere atfetmek anlamına gelir.
[397] İşaret edilen, görülene mevzûdur.
[398] Göz ile görünen hissedilen değildir. (Buradaki Su'âl görülene değilse neyedir şeklindedir)

Cevâb: Kavâi‘di ilmiyeyi ‘alâ sebîl-il ihtisâr müştemil olan elfâz müellefe yâhud meâ‘ni müdevveneye derler.[399]

Su’âl: Risâleden murâd meâ‘nî olur ise hâzihi nin müşârun ileyh de meâ‘ni olur eğer risâleden murâd elfâz olur ise hâzihi nin müşârun ileyhide elfâz olur. Amma bir taraftan elfâz bir taraftan meâ‘ni murâd olur ise haml sahîh olur mu.

Cevâb: Olmaz zîrâ hamlin şartı bulunmaz.

Su’âl: Hamlin şartı nedir.

Cevâb: Mübtedâ ile haber beyninde tağayür-ü zihnî ittihâd-ı hâricî.[400]

Su’âl: Tegâyür-ü zihnî nesinin şartıdır.

Cevâb: İfadesinin şartıdır.

Su’âl: İttihâdı haricî nesinin şartıdır.

Cevâb: Sıhhatinin şartıdır.

Su’âl: Haml sahîh olmayınca ne yaparız.

Cevâb: Hazfi mudâf takdîr ederiz.

Su’âl: Mübtedâ tarafından mı takdîr evlâdır yoksa haber tarafından mı.

Cevâb: Ba‘zıları haber tarafından evlâdır dediler zîrâ ihtiyac haber tarafından geldi ve birde mübtedâyı te’vîl; suya varmaksızın mesti çıkarmak gibidir. Ba‘zılar mübtedâ tarafını te’vîl evlâdır dediler zîrâ bir fesâdı def‘ ref‘den evlâdır dediler.

Su’âl: Hâzihi ile elfâza işaret olunur ise risâleden murâd mâ‘nî olur ise haber tarafını te’vîl et.

[399] Tedvin edilmiş ma ‘nâlar yâhut bir araya getirilmiş lafızların içine alan kısa yol üzere olan demektir.
[400] Zihinde değişiklik ve hâriçte birlik.

Cevâb: Hâzihi devâllür- risâleti.

Su’âl: Mübtedâ tarafını te’vîl et.

Cevâb: Medlü hâzihi risâletin.

Su’âl: Risâleden murâd elfâz olur ise hâzihi ile meâ‘niye işaret olunur. Haber tarafını te’vîl et.

Cevâb: hazihî medlûlü risaletin

Su’âl: Mübtedâ tarafını te’vîl et.

Cevâb: Devâllü hazihî risâletin.

Su’âl: Delâleti ta‘rîf et.

Cevâb: Kevnü’ş -şey-i bi hâletin yelzemü min’el ‘ilmi el bihi-lilmü bi şey’in ahâr evizzanni bihi az-zannü bi şey’in âhara.[401]

Su’âl: Ta‘rîfte olan ilmi evveleden murâd nedir ve ‘ilim-i sânîden murâd nedir.

Cevâb: ‘İlmi evvelden murâd ve ‘ilmi sânîden murâd medlûldür.

Su’âl: Delîl neye derler.

Cevâb: Hüvellezî yelzemü min el-‘ilmi bihi’l-‘ilmu bi şey’in âhara .[402]

Su’âl: Delâlet kaç türlüdür.

Cevâb: İki türlüdür biri lâfzîyye biri gayri lafzîyye.

134

Su’âl: Delâlet-i lâfzîyye kaçtır.

Cevâb: Üçtür.

[401] Bir şeyi bilmek başka bir şeyin bilinmesine vesile olur, bir şeyi zannetmek başka bir şeyi zannetmeye vesile olur

[402] Bir şeyi bilmek bir başka şeyi bilmeye lâzımdır.

Su'âl: Nedir.

Cevâb: Biri delâlet-i lâfziyyei tabî'ıyyedir ki ah lâfzının vec'i sadra delâleti gibi biride delâleti lâfziyyei akliyyedir ki lafzı mesmû un verâi' cidârdan lâfzın vûcûdu[403] üzere delâleti gibi ve birde delâleti lâfzîye-i vaz'iyye dir ki insân lafzının hayavân- ı nâtıka delâleti gibi.

Su'âl: Delâlet-i gayrı lafziyye kaçtır.

Cevâb: Üçtür.

Su'âl: Nedir.

Cevâb: Biri gayrı lafzîyye-i tabiiyyedir ki; hümratü'l haceli safratü'l veceli[404] gibi ve biride gayri lâfzîye -i akliyedir ki masnûâ'tın sânînin vucûdu[405] üzere delâleti gibi biride gayri lâfzîye-i vaz'iyyedir ki devâlin erba'hının medlûllatı üzere delâleti gibi.

Su'âl: Devâl-li Erbaa'[406] nedir.

Cevâb: Biri ümem beyninde nakş-ı müteâ'rif içûn[407] vaz' olan hutûtdur, biride eşyânın ta'dâdı indinde sair esabıî'yn ukûd[408] üzere ibhâma[409] mevzû' olan ukûddur. ve biride ra'sı[410] ile 'ayn[411] ile işârete mevzû' olan işârettir biride tarîki[412] ta'rîfe 'alâmet-i mevzû' olan nasbdır.

Su'âl: Delâlet kaçtır.

Cevâb: Üçtür mutâbıkı tazammunî iltizâmî mutâbıkiye misâl insân lafzının hayvân-ı nâtıka delâleti gibi tazamuniye misâl insân lafzının yalnız hayvâna yalnız nâtıka delâleti gibi. İltizâmiye misâl insân lafzının kâbil i 'ilmi san'atı kitabete delâleti gibi.

---

[403] Duvar arkasından lafzı telafuz eden kişinin varlığı
[404] Utanmanın kırmızılığı, korkunun sarılığı
[405] Yaratılanların yaratıcının varlığına delâleti gibi
[406] *Dört delîl* anlamına gelir.
[407] Tanımak için ya'nî
[408] *Akd etmek* anlamına gelir.
[409] *Baş parmakla sayım* anlamına gelir.
[410] *Başı* anlamına gelir.
[411] *Gözü* anlamına gelir.
[412] *Yolu* anlamına gelir.

Su’âl: Delâlet- i mutâbıkîye niçûn tesmiye kılındı.

Cevâb: Ma‘nâyı medlul ma‘nâyı mâ vudu‘ a’lehe mutâbık olduğundan içûn.

Su’âl: Delâleti tazammuniye niçûn tezammunî tesmiye kılındı.

Cevâb: Ma‘nâyı medlül ma‘nayı ma vüdi‘a lehin zımnında olduğu içûn.

Su’âl: Delâleti iltizâmîye-i iltizâmî niçûn tesmiye kılındı.

Cevâb: Ma ‘nâyı medlül ma vuzi‘a lehe lâzım olduğundan içûn.

Su’âl: Bu tesmiye ne kabîlindendir.

Cevâb: Tesmiyetül müsebbib bi’ismis- sebebi kabilindendir.

Su’âl: Lüzûm kaçtır.

Cevâb: Üçtür biri lüzûm-u beyyin bi ma’nel ‘eamdır ki lâzımla melzûmu tasavvur cezmi bi’l luzûmda kâfî ise luzûm-u beyyin.

135

Bi ma’nâl -eamdır[413] biri luzûm bi ma’nâ ehastır ki yalnız melzûmî tasavvur cezmü bi’l lüzûmda kâfî ise luzûm beyyin bi ma’nâ’ l ehâstır. Biri luzûm gayrı beyyindir ki lazımla melzûmü tasavvur olur cezmün billüzumda kafi olmasıyla delî-i âhara muhtac olur ise lüzum-u gayri beyyindir .

Su’âl: Lâzım kaçtır.

Cevâb: İkidir biri lâzımı zihnî biri lâzım-ı hâricî.

Su’âl: Lâzım-ı zihnîyi ta‘rîf et.

[413] *Bir şey üzerine dayanmak* anlamına gelir.

Cevâb: Kenvü'ş-şey-i muktadıyen lil âhari fi'z-zihnî[414]

Su'âl: Lâzım-ı hâricîyi ta'rîf et.

Cevâb: Kevnü'ş-şey'i muktadıyen lil âhari fil hâricî.[415]

Su'âl: Delâlet-i iltizâmiyyede mu'teber olan gangi[416] luzûmdur.

Cevâb: Lâzım-ı zihnîyedir. Zîrâ amâlnın basara delâleti zihindedir hâriçte değildir.

Su'âl: Sümme-l lafzındaki sümme necidir.

Cevâb: Harf-i 'âtıfadır.

Su'âl: Harfi sümme neyi iktizâ eder.

Cevâb: Mâ kablinden mâba'dinin te'hirînî iktizâ eder.

Su'âl: Terâhî kaçtır.

Cevâb: Üçtür. Ya ta'ahhur bizzât olur[417] ya ta'ahhur bi'z-zaman olur[418] ya da ta'ahhur bir rütbe olur.

Su'âl: Buradaki sümme neye mevzû'dur.

Cevâb: Terâhiyi zaman ile beraber tertîbe mevzû'dur

Su'âl: Lafzın müfred ile mürekkebe inkisâmının[419] mâ 'nâya delâletinden ter'ahîsi yoktur.

Cevâb: Terâhî zamân her ne kadar yok ise terâhîyi retbisî vardır. Zira lafzın ma 'nâya delâletinden müfred ile mürekkebe inkisâmî üzere takaddum retbîsi vardır.

Su'âl: :Müfred ne mukâbilinde isti'mal olunur.

---

[414] Ya'nî bir şeyin zihinde başka bir şeye iktida etmesidir.
[415] Hâriçte bir şeyin bir şeye iktiza etmesidir.
[416] Burada hangi anlamına gelen bu ifade Osmanlı Türkçesinde galat-ı fahîş olarak kullanılır.
[417] Erteleme bizzât olur.
[418] Zamanla ilgili olur.
[419] *Bölünmesinin* anlamına gelir.

Cevâb: Muzâf, şibih muzâf, tesniye, cemi‘ cümle mürekkeb mukâbilinde isti’mâl olunur burada mürekkeb mukâbilidir. Mukâbele karînesiyle.

Su’âl: Müfredi mürekkeb üzerine niçûn takdîm etti hâlbûki mürekkebin mefhûmu vucûdi müfredin mefhûmu ‘ademidir vucûdi ‘ademiden eşreftir.*

Cevâb: Bu taksîmden murâd zattır. zât-ı müfred, zât-ı mürekkeb üzerine mukaddemdir. Yahud müfred cüzdür mürekkep küldür. Zât-ı cüz zât-ı kül üzerine mukaddemdir.

Su’âl: Bu ta‘rîften müstefâd olan müfredin aksâmı kaçtır.[420]

Cevâb: Beştir.

136

Biri lafzı cüz’î olamayan şeydir. ‘Alemolduğu hâlde ki gibi ikinci lafzının cüz’ü var ma‘nâsının cüz’i yok üçüncüsü lafzın' cüz’î var ma‘nâsının cüz’i de var. Lakin delâleti yok ‘zeyd’ gibi dördüncü lafzın cüz’i var ma‘nâsının cüz’üde var lafzının cüzünün ma‘nâsının cüz’ü üzerine delâleti var. Lakin murâd üzere delâleti yok. ‘Alem olduğu hâlde ‘Abdullah’ gibi. Beşinci lafzının cüz’î var ma‘nâsının cüz’î var lakin delâlet-i murâd değil ‘alem olduğu hâlde ‘hayvân-ı nâtık’ gibi.

Su’âl: Müfred ile mürekkeb lafzın sıfatı mıdır. Ma’nânın sıfatı mıdır.

Cevâb: Evvelen ve bizzât ma‘nânın sıfatıdır sânîyen ve bi’l ‘araz lafzını sıfatıdır.

Su’âl: Tekâbülü ta‘rîf et.

Cevâb: Kevnü’ş- şey’eyni ellezeyni lâ yectemi‘âni fî şey’in vâhidin min cihetin vâhidetin.

Su’âl: Şeyeyni beyninde tekâbül kaçtır.

[420] Meydana çıkan müfredin kısımları kaçtır?

Cevâb: Dörttür biri tekâbülü ‘adem ve’l melekedir ki amâ ile basar gibi biri tekâbulu îcâb vel selbdir ki Zeydün kâimün Zeydün leyse bi kâimin. Ve biri tekâbulu tezâttır ki beyâz ile sevâd gibidir. Ve biri tezâyüftür ki ‘illiyet ma‘lâliyyet vahdet kesret bunun nezâirleri[421] gibi. Bu makâmda yabi’t tekâbülü tezâd ya tekâbülü adem vel melekidir.

Su’âl: Mantukıyyûne göre ‘alemi ta‘rîf et.

Cevâb: Essûratü’l hasılatü mine’ş- şey-i ‘inde’ l-akli.[422]

Su’âl: Mantıki ta‘rîf et.

Cevâb: Aletul kanûniyetün ta’simü murâtühezzihne anil- hata-i fi’l fikri.

Su’âl: Mantıkın mevzû‘ nedir.

Cevâb: Malumât-ı tasavvuriyye, malumâtı tasdıkiyye.

Su’âl: Mantıkın gâyeti nedir.

Cevâb: Ismetüzzihni anil- hata-i fi’l fikri.[423]

Su’âl: Mantık kaç babdır.

Cevâb: Dokuz babdır.

Su’âl: Ta’dâdet.

Cevâb: Külliyyât-ı hams, kavl-i şârih, kazâya, kıyâs, burhân, cedel, hitabe, şi‘ir ve birde mugâleta.[424]

Su’âl: Mantıkın tarafı kaçtır.

Cevâb: İkidir biri tasavvurât biri tasdîkât. Tasavvurâtın iki tarafı var. Mebâdîsi, mekâsıdi var tasdîkâtında iki turuk var mebâdîsi, mekâsıdi var.

---

[421] *Eşleri, benzerleri* anlamına gelir.
[422] *Akıl yanında bir şeyin suretinin hâsıl olması* anlamına gelir.
[423] *Zihnî fikirlerin hatadan korunması* anlamına gelir.
[424] *Demogoji* anlamına gelir.

Su’âl: Mebâdî tasavvurât nedir.

137

Cevâb: Külliyyâtı hams.

Su’âl: Mekâsıd-ı tasavvurât nedir.

Cevâb: Kavl-i şârih.

Su’âl: Mebâdî-i tasdikât nedir.

Cevâb: Kazâya, ahkâm-ı kazâya.

Su’âl: Makâsıd-ı tasdîkât nedir.

Cevâb: Kıyâs levâhıgu kıyâs.

Su’âl: Küllîyât-ı hamsin ta‘rîfleri haddi midir. Resmi midir.

Cevâb: Resmidir. Mekûliyyeti küllîye ‘ârızdr. ‘arazı karişan ta‘rîf, resmidir.

Su’âl: Kavl-i şârih ciheti i‘rabdan ne olur.

Cevâb: Ya mübtedayı mahtûmun haberi yâhut mübtedâi, haberi mahzuf.

Su’âl: Bu iki takdîre göre mahzûf nedir.

Cevâb: Mübtedâ olduğu vakitte haberi mâ yecibu setahduruhadır haber olduğu vakitte mübtedâsı el babu’s sânîdir.

Su’âl: Burada hazfe kârine nedir.

Cevâb: Makâm karînesiyledir.

Su’âl: Kavl-i şârih demek ne demek.

Cevâb: Ta‘rîf mu'arrafun kavlü şârih elfâz-ı mutarâddirfedir beyinlerinde fark yoktur.

Su’âl: Kavil demek ne demekdir.

Cevâb: Kavln mürekkeb demek ta‘rîfte mukaddimine göre daima mürekkeb olur. Muhtâr olan mutekaddimin mezhebîdir..

Su’âl: Ne içûn şârih dedi.

Cevâb: Muarrrafin mâhiyeti şerh ediyor haddide künhü ile resmide mâ adâden temyiz ile.

Su’âl: Ta‘rîfi ta‘rîf et.

Cevâb: Mâ yekûnu tasavvuruhû sebeben iktisâbı tasavvurişşey-i li şey’in immâ bi künhihi ev bivechin yümeyyüzûhû amma adâhû.

Su’âl: Ta‘rîfi ta‘rîf câiz olmaz zîrâ o ta‘rîf ettiğin bir ta‘rîf bir ta‘rîfe muhtaç olur ilâ gayrı nihâye teselsül lâzım gelir.

Cevâb: Teselsül lâzım gelmez zîrâ ta‘rîfin ta‘rîfi aynı ta‘rîfdir nitekim vucûd vücûdu aynı vüûd gibi yahud teselsul lâzım gelmez zîrâ ta‘rîfin ta‘rîfi zât i‘tibariyledir başka ta‘rîfe muhtaç olmaz caiz ki eczâsı bedîhi olsun.

Su’âl: Teselsülü ta‘rîf et.

Cevâb: Tertîb-ü ümûr-i gayrı mütenahiyetin.

Su’âl: Devri ta‘rîf et.

Cevâb: Tavakkufî şey’î ‘alâ mâ yeteveggafu ‘aleyhi.

Su’âl: Niçûn devr bâtıl oluyor.

Cevâb: Bir şeyin vücûdundan evvel vücûdu lâzım geliyor.

Su’âl: Bu ta‘rîfte

138

Olan ev şek içûndür ta‘rîf ise izâh içûndur

Cevâb: Ta‘rîfe münâfîdir [425] bu o taksîm içûndir, şek içûn değildir.

Su’âl: Haddimi taksîm mahdûdi mi taksîm.

Cevâb: O mânia'tü hulüv ise mahdudu taksîm o maiatul cem ise hadd-i taksîm.

Su’âl: Ta‘rîf ile kavl-i şârih beyninde nisebi erbadan ne var.[426]

Cevâb: ‘umum ve husus mutlak var kavli şârih ehas ta‘rîf e‘am her nerede kavli şârih bulunur ise ta‘rîf orada bulunur her nerede ta‘rîf bulunur ise orada kavli şârih bulunmaz mesela ta‘rîfi lafziye ve ta‘rîfi tenbihîye ta‘rîfi derler kavli şârih denilmez.

Su’âl: Kaziyenin ta‘rîfi kaziyye ma‘kulun ta‘rîfimidir, bu yoksa melfûzenun ta‘rîfi midir.

Cevâb: İki ye de ihtimâli var.

Su’âl: Kavilden murâd melfûz müdür ma‘kul müdür.

Cevâb: Melfûzü ta‘rîf ise kavilden murâd melfûzdur. Ma‘kuli ta‘rîf ise ma‘kuldür.

Su’âl: Kavl lafzının melfûz ile ma‘kul de isti'mali hakîki midir, mecâzi midir.

Cevâb: Ma‘kulde hakîkat melfûzda mecâz yâhut lafzı müşterek kabilindendir.

Su’âl: Burada ma‘kul ile mefüzün ikisini birden murâd etsek olmaz mı.

Cevâb: Olmaz. Zîrâ hakikat ile mecâzın beynini cem' lâzım gelir. be lafzı müşterekin birkaç ma‘nâsı murâd etmek lâzım gelir. İkisi de câiz değildir.

Su’âl: Hakikat ile mecazın cem'i niçûn câiz değildir.

Cevâb: İctimâi‘ zıddeyni lâzım gelir. İki zıddın birleşmesi lâzımdır.

Su’âl: Niçûn lâzım gelir.

---

[425] "Zıttır."
[426] "Dört nisbetten ne var."

Cevâb: Kârîne-i ma‘nia bulunup bulunmamak lâzım gelir.

Su’âl: Lafzı müşterekin birkaç ma‘nâsı murâd etmek niçûn câiz olmuyor.

Cevâb: Şartı vâz‘a muhâlefet lâzım gelir.

Su’âl: Bu misilli yerde iki ma'nanın ikisini te’vîl murâd etsek mümkün müdür.

Cevâb: ‘umum mecâza gidilir ya ‘umum müştereke gidilir.

Su’âl: ‘umum mecâzı murâd et.

Cevâb: Mâ yutlaku ‘aleyhi lafzul kavli.

Su’âl: ‘umum mecâz mıdır hakîki midir.

Cevâb: Mecâz-ı mürseldir zikri hâs irâdeti ‘âmm.

Su’âl: Lafzı müşterek neye derler.

139

Cevâb: Bir lafzın birkaç mâ‘nâsı olup ayrı ayrı vaz‘ olunur Ayn lafzı gibi.

Su’âl: Ma‘nâyı müşterek neye derler.

Cevâb: Lafzı mefhûmü küllîye vaz‘ olunup tahtında efrâd kesiresi olur. Hayvân lafzı gibi.

Su’âl: Niçûn ta‘rîfte yesıhhu getirdi.

Cevâb: Bi’l kuvve bil fi'il şâmil olsun içûn.

Su’âl: Essemâ’ü fevkanâ kaziyyedir hâlbuki kizbe ihtimâli yok.

Cevâb: Mefhûm i‘tibarıyle hisden kat‘ı nazar ihtimâli vardır.

Su’âl: Allahü vâhidün kaziyyedir. Kur’an-ı kerimde olan ayetler kazıyyedir hâlbuki kizbe ihtimâli yok. Ta‘rîf efrâdına câmi‘ olmaz.

Cevâb: Delîlden kat‘ı nazar mefhûm i‘tibariyle ihtimâli vardır.

Su’âl: Sıdkın ta‘rîfi nedir.

Cevâb: Mutâbakatül haber-i lil vâkı‘i.

Su’âl: Kizbin ta‘rîfi nedir.

Cevâb: ‘Ademü mutâbakati’l haber-i lil vâkı‘i.

Su’âl: İnşâ kaç türlüdür.

Cevâb: İki. Biri talebîdir. Emirler ve nehiyler gibi biri gayrı talebîdir temennî ve tereccî kısmında gibi.

Su’âl: Evvelâ kaziyye kaça munkasımdır.

Cevâb: İkiye munkasimdir bir kaziyyeyi hamliyedir biri kaziyyeyi şartıyyedir.

Su’âl: Kaziyye-i hamliyyeyi ta‘rîf et.

Cevâb: Mâ yenhallu tarafâhâ ila müfredeyni ya‘nî su’retini teğyîri etsen tarafeyn müfred olur. "Zeydun kâtibun" gibi.

Su’âl: Kaziyye-i şartiyye neye derler.

Cevâb: Mâ lâ yenhallü tarafâhâ ila müfredeyni ya‘nî suretni teğyîri etsen tarafeyn mürfed olmaz misali “in kâneti’ş- şemsu tâli‘aten fe’n- nehâru mevcûdun”[427]

Su’âl: Kaziye-i hamliyenin cüz -ü evveline ne tesmîye kılınır cüz'i sânîyesine ne tesmîye kılınır.

Cevâb: Cüz'ü evveline mevzû‘ cüz’ü sânîyesine mahmûl tesmîye kılınır.

Su’âl: Darabe Zeyd'ün de Zeyd mevzû‘dur hâlbuki cüz'i evvel değildir.

Cevâb: Tev'îl ederiz mesela “darabe Zeydün” demek “Zeydün dâribün” fi’z-zamâni’l mâzi demektir cüz'ü evvel Zeyddir.

[427] Eğer güneş doğarsa gündüz olur.

Su’âl: Kaziyye-i şartiyyenin cüz’ü evveline ne tesmîye kılınır cüz'i sânîyesine ne tesmîye kılınır.

Cevâb: Cüz'i evveline mukaddem cüz'i sânîyesine tâlî tesmîye kılınır.

140

Su’âl: “El-hayvânü’n-nâtıku yentagılü bi nakli kademeyhi” kaziyyesi kaziyyeyi hamliye olur. Hâlbuki tarafeyn müfred değildir.

Cevâb: Burada müfredden murâd bi’l-fi‘il. Bi’l-kuvveden e‘amddır her ne kadar bil-fi‘il müfred değil ise bi’l-kuvve müfreddir.

Su’âl: Bi’l-kuvve müfredden murâd nedir.

Cevâb: Müfred ile ta‘bîr mümkün olan şey mesela hâzâ za’ke dersin.

Su’âl: Kazıyye-i şartiyyede bu ta’bîr mümkündür mesela hâzâ melzûmun lizâlike gibi.

Cevâb: Kazıyye-i şartiyyede bu ta‘bîr ile nisbet-i şartıyye bâkî kalmaz.

Su’âl: Kazıyye-i şartiyye kaçtır.

Cevâb: İkidir. Biri kazıyye-i muttasıla biri kazıyye-i munfasıla.

Su’âl: Kazıyye-i muttasıla ile munfasıla beyninde fark nedir.

Cevâb: Mukaddem ile tâlî beyninde ittesâl[428]* ile hükm olur ise kazıyye-i muttasıla olur.

Eğer mukaddem ile tâlî beyninde 'inâd ile hükm olur ise kazıyye-i munfasıla olur hâsıl, ‘âlâyim-i câzim ile zikr olunur ise kazıyye-i muttasıla olur. Eğer evveliyle ya immâ ile zikr olunur ise kazıyye-i munfasıla olur.

Su’âl: Kazıyye-i muttasılaya misâl nedir.

[428] Başlangıçta elif harfi matbu hatası olarak düşmüştür.

Cevâb: “İn kâneti’ ş-şemsü tâli‘aten fe’n-nehâru mevcûdun” gibi.

Su’âl: Kazıyye-i munfasılaya misâl nedir.

Cevâb: “El‘adedü immâ zevcün ev ferdün”.[429]

Su’âl: Bu misâl gayr-i sahîh olup mümselün lehe mütâbık değildir zirâ immâ ile ev ile sudûr iden kelâmın mâba‘ dı mürekkeb ise kazıyye-i munfasıla olur. Misâlî “immâ en yekûne hâzâ’l-adedu zevcân ve immâ en yekûne hâzâ’l-adedu ferden” gibi eğer mâba‘dı mürekkeb değil ise müfred olur. Misâlî “hâzâ’ş-şey’u immâ hacerun ev şecerun” gibi.

Müfred olduğu vakitde kelâmda ya hüküm olur o vakt kazıyye-i hamliyye murâd-dedetü’l- mahmûl olur ya hüküm müştemil olmaz. O vakit taksîm olur bu zikr olunan vech üzere kaziyye-i munfasılaya misâl olmaz belki ya taksîm olur ya kaziyye-i hamliyye-i murâddedetü’l- mahmûl olur asl olan kazıyye-i munfasılaya misâl “emmâ en yekûne hâzâ'l-a‘dedü zevcen ve immâ en yekûne hâzâ’l-adedü ferden.”

Cevâb: Misâlde münâkaşa mahsûlûnün de’binden olmadı.

141

Su’âl: Kazıyye mevzû‘ i‘tibâriyle kaça münkasimdır.

Cevâb: Dörde münkasımdır şahsiyye küllîye-i müsevvere cüz’iyye-i müsevvere mühmele

Su’âl: Bunlar ne vakt olur.

Cevâb: Eğer mevzû’î şahs-ı mu’ayyen olur ise şahsiyye olur meselâ “Zeydün kâtibün” gibi eğer mevzû’î küllî olup kemmiyet-i efrâdî küllen beyân olur ise küllîye-i müsavvere olur mesela küllü insânin hayvânün gibi eğer mevzû’î küllî olup kemmiyet-i efrâd cüz’en beyân olur ise cüz’iyye-i musavvere olur ba’zul insâni kâtibün gibi eğer hiç beyân olmaz ise mühmele olur “el-insânü hayvânün” gibi.

Su’âl: Elif lamlı olan kazıyyeler nasıl kazıyye olur.

[429] Sayı ya çifttir ya tektir.

Cevâb: Eğer elif-lâmı istiğrâka haml eder isek küllîye-i müsavvere olur eğer elif lâmı ahd-i zihnîye haml ider isek cüz'iyye-i musavvere olur eğer elif lâmı mutlakâ efrâd zımnında vücûdu i'tibâr ile cinse haml ider isek kazıyye-i mühmele olur eğer elif-lâmı ahdi hâricîye haml ider isek kazıyye-i şahsiye olur eğer elif-lâmın medhûlünden min haysü hiye cins murâd olur ise tabî'iyye olur burada mu'teber değildir.

Su'âl: Musannifin kazıyye-yi mevzû' i'tibâr ile taksîmi bâtıldır aksâmını hâsır değildir zirâ kazıyye-i tabî'iyye mukassemde dâhildir. Aksâmdan hâriçtir.

Cevâb: Aksâmdan hâriç olduğu gibi mukassiminde hâriçtir. Zîrâ o mukassem 'ulûm-u mantıkta mu'teber olan kazıyyedir. Hâlbuki tabî'iyye bu ilmde mu'teber olmadı ve tabî'iyye şekl-i evvele Kübrâ olamaz şahsiyye bunun hilâfınadır.

Su'âl: El-insân-ü kâtibünde elif lâm 'umûm ifâde eder elif lâmı selb etsek husûs ifâde eder. Kelâm-ı 'Arab'da mühmele olamaz.

Cevâb: Elif lâmın medhûlünden mutlakâ efrâd zımnında vücûdû i'tibâriyle cins mûrad ederiz. Kazıyye-i mühmele olur.

Su'âl: Kazıyye hamliyye mevzû' i'tibâr ile dörde münkasim olduğu gibi kazıyye-i şartıyyede dörde münkasim olur mu.

Cevâb: Olur eğer hüküm-i zamân-ı mu'ayyende

142

vaz''ı mu'ayyen şahs-ı mu'ayyen üzere olur ise kazıyye şahsiyye olur misâli "in câ'e Zeydun el âne râkiben fe ekrimuhu"[430] gibi eğer hüküm cemî' evzâ' tekâdîr üzere olur ise küllîye-i musavvere olur. Küllemâ kâneti'ş-şemsü tâli'aten fe'n-nehâru mevcûdun gibi eğer hükm vaz' gayr-i mu'ayyen üzere olur ise cüz'iyye-i musavvere olur misâli "izâ câ'e Zeydun fe ekrimhu" gibi eğer hükm-i mutlakâ evzâ-ı ezmân üzere olur ise mühmele olur misâlî "in câ'e Zeydun feekrimhu" gibi.

Su'âl: Tabî'iyye kazıyye-i şartiyyede bulunur mu.

[430] Zeyd at üstünde gelirse O'na ikram et.

Cevâb: Her ne kadar tabî'iyyenin vücûduna 'aklen ihtimâl var ise hakk olan kazıyye-i şartiyyede vücûdu yoktur.

Su'âl: Muttasıla kaça münkasemdir.

Cevâb: İkidir. Ya lüzûmiyye ya ittifâkiyye olur.

Su'âl: Lüzûmiyye kaç türlüdür.

Cevâb: Dört türlüdür. Ya mukaddem tâlîye 'illet olur "in kâneti'ş- şemsü tâli'aten fe'n-nehâru mevcûdun" gibi ya tâlî mukaddeme illet olur. İn kâne'n-nehâru mevcûden fe'ş-şemsü tâli'atün yâhut ikisi bir illetin ma'lûlleri olurlar. İn kânen-nehâru mevcûdan fel ardu mudîetün gibi yâhut beyinlerinde tezâyüf olur "in kâne Zeydün ebâ 'amrin ebâ 'amrun fe 'amru ibnuhu" gibi.

Su'âl: Tezâif sûretinde devr lâzım gelir. Hâlbuki devr-i muhâldir.

Cevâb: Bu devr ma'idir devri ma'i muhâl değildir devr-i tekaddumî muhâldir.

Su'âl: Niçûn devr-i tekaddümî muhâldir.

Cevâb: Takaddüm iş-şey'i 'alâ nefsihi lâzım gelir.

Su'âl: İttifâkıyye nasıl olur.

Cevâb: Mukaddem ile tâlî beyninde şu dört lüzûmdan birisi bulunmaz ise ittifâkiyye olur "in kânel-insânü nâtıkan fel hayvânu nahıkun" gibi.

Su'âl: Ne kadar ittifâkiyyler var ise bir illetin mâ'lûlleri oluyorlar bârî te'alâ gibi cümle ittifâkiyye lüzûmiyye olmak lâzım geliyor muttasıl ikiye taksîm, taksîmüş-şey' i ilâ nefsihi ve ilâ gayrihidir o da bâtıldır.

Cevâb: İttifâkiyye ile hükm eden kimse 'illiyyeti mülâhaza eder ise luzûmiye olur mülâhaza etmez ise ittifâkıyye olur taksîm sahîh olur.

Su'âl: Eczâ-i kazıyye kaçtır.

Cevâb: Mütekaddimîne göre üçtür mevzû‘ mahmûl, nisbeti ta‘mme-i haberiyye müte’ahharîne göre dörttür.

143

Mevzû' mahmûl, nisbet-i beyne, beyne nisbeti ta’mme, haberiyye.

Su’âl: Luzûm ile ittifâk bulununca eczâ-i kaziyye mütekaddimîne göre dört müte’ahharîne göre beş olmak lâzım gelir.

Cevâb: Bu eczâ-i kaziyye üç ya dört dedikleri mutlak kaziyyededir luzûm ile ittifâk-müveccihâtındandır şartıyyenin de hamliye gibi müveccihâtı vardır zâid olsa zararı yoktur.

Su’âl: İttifâkiyye kaç türlüdür.

Cevâb: İki türlüdür biri ittifâkıyye-i hâssadır ki mukaddemin sıdkı takrîr-i üzerine tâlinin sıdkı ile hükm olunur biri ittifâkiyye ‘âmmedir ki tâlinin sıdkı ile hükm olunur mukaddem gerek sâdık olsun gerek olmasın misâli “in kâne’l-insânü cemâdan fel himâr-ı nâhikü” gibi.

Su’âl: Mahsûra kemmiyyette muhtelif olunca mevzû‘ları müttehit olmaz tenâkuzun şartındandır ki mevzû‘da müttehit olmak.

Cevâb: Eğer mevzû‘ ile zât-ı mevzû‘ murâd olur ise bu su’âl vârid olur velakin mevzû‘dan murâd vasfı mevzû‘dur mevzû‘ları müttehittir zîrâ mevzû‘ sûrun medhûlîdir e'dat-ı surlar mevzû‘dan hâriçtir.

Su’âl: Ne keyfiyyetle aksde mevzû‘ mahmûl mahmûl mevzû‘ olur zîrâ mevzû‘dan murâd zâttır mahmûlden murâd vasıftır zâtı’n vasf olmaklığı vasfın zât olmaklığı kalbi hakâyık lâzım gelir.

Cevâb: Eğer mevzû‘ ile mahmûlün zâtı tebdîl olur ise bu su’âl vârid olur burada tebdîl olan ‘unvândır zât değildir bu su’âl vârid olmaz.

Su’âl: Bu ta‘rîf efrâdını câmi‘ olmaz zîrâ mutlaka şartiyyenin aksine şâmil olmaz hâlbuki mu‘arrefte dâhildir.

Cevâb: Burada ta'rîften murâd hamliyye'nin aksinin ta'rîfidir dahî şartiyyenin aksini hamliyyeye mukâyese ile terk edip yâhut mutlaka aksin ta'rîfinden murâd mevzû' ile mahmûl-ı hakîkîden e'am üzere hâsıl olunur da şartiyyenin aksine şâmil olur.

Su'âl: Vet-tekzîbü dediği asıl

144

kâzib ise akisde kâzib olur hâlbuki bâtıldır malzûmun kizbi lâzımın kizbini müstelzem olmaz zîrâ malzûm lâzımdan ehâs olmaklığı câizdir hâssın 'ademiyle e'ammın 'ademi lâzım gelmez.

Cevâb: Tekzîb-i zikr bi'istidrâdî olmaklığı câiz ya kelâm farz üzerine olmaklığı câizdir.

Su'âl: Kavl demek mürekkep demek müellef kaydına ne hâcet var.

Cevâb: Kavl ismi câmiddir. Harf-i cer ta'allük etmez müellef dediği harf-i cer ta'allük etsin içûn.

Su'âl: Kıyâsın ta'rîfinde niçûn min ekvâlin dedi min mukaddemâtin demedi.

Cevâb: Devr lâzım gelmesin için zîrâ mukaddeme mâ cu'ilet cüz'îi kıyâs un ev huccetündür ehadü hüma âharın ta'rîfinde olur olmasın için.

Su'âl: Niçûn akvâl dedi kavl demedi zîrâ kıyâs ba'zı kere iki mukaddemeden terekküb eder.

Cevâb: Mantıkiyyûna göre ekallu cem'i ikidir ikisine şâmildir. Mukaddemetinden terekküb eder ise basît-i mukaddemâtdan terekküb eder ise mürekkebtir tahkîka göre mukaddemâtdan terekküb edenler bir kaç kıyâs sayılır.

Su'âl: Metâ süllimet niçûn dedi.

Cevâb: Kıyâsın ta'rîfi mukadamât-ı sâdıkânın ve mukaddemât-ı kâzibenin kıyâsına şâmil olsun içûn.

Su'âl: Lezime 'anha kaydıyla kimler hâriç kaldı.

Cevâb: İstikrâ'ı-nâkıslar mesela küllü hayvân yüharrikü fekhel esfelî 'indel medgî li enne'l hayvâne immâ insânun ve immâ bağlun ve immâ feresun ve immâ bakarun ve gayru zâlike ve küllü hâza yuharrıku fekhel esfeli 'indel medgî fe kullî hayevânun yuharriguku fekhel esfeli 'indel mudgî[431] zîrâ biri istikra'i-nâkısdır netîce lâzım gelmez dahî illeti mensûs olmayan temsili ihrâc içûn mesela ennebîyzü kel hamrî vel hamru harâmun li iskâlîihi fennebizü harâmun' li-iskârihi[432] bu kıyâs olmadı bundan netice lâzım gelmez zîrâ eskârın hürmete illiyetî gayrı ma'lûmdur.

Su'âl: İhrâcda niçûn istikrâ'nakıs ile kayıtladı.

Cevâb: İstikrâ' tam dâhil olsun içûn mesela "el 'unsuru immâ nârun ev havâun ev türâbün ev mâun ve'n-nâru cevherun ve't-turâbu cevherun ve'l-havâu cevherun ve'l-mâu cevherun ve'l 'unsuru cevherun" bu kıyâs mukassemde ta'rîften dâhildir.

145

Su'âl: Temsîl mansûsün li-illet'olanlarda ta'rîfte dâhil midir.

Cevâb: Dâhildir kıyâstır misâli "el- livâtatü harâmun liennehu ezen ve küllî ezen harâm fe livâtatu harâmun."

Su'âl: Lizâtihâ kaydıyla kimler hâriç kaldı.

Cevâb: Kıyâs musâvatları zîrâ onlarda mukaddimi ecnebiyye vâsıtasıyla gelir.

Su'âl: Müsvaâtı beyân et.

Cevâb: "el-mâ'u fi'l- kûzi ve'l- kûzu fi'l- hucratu elmâ'ü fil hucrati.[433]

Su'âl: Mukaddem-i ecnebiyye nedir.

Cevâb: el-mazrûfi li'l mazrûfi li'ş-şey-i mazrûfün li zâlike el-şey'i.

[431] "Bütün hayvânların çiğnerken çenesi hareket eder. insân, inek, katır, at gibileri hayvândır. Bunların hepsi çiğneken çenelerini oynatırlar. Öyleyse bütün hayvânlar çignerken çenelerini oynatırlar."
[432] "Nebiz içki gibidir ve içki haramdır. çünkü sarhoş edicidir. Nebizde haramdır."
[433] "Su testidedir, testi odadadır demek ki su odadadır."

Su’âl: Kıyâs musâvatlar kıyâs değil midir.

Cevâb: Değildir. Kıyâs tâbîri mecâzdır.

Su’âl: Kıyâs musâvat ile kıyâs gayrı metâ‘arif beyninde fark nedir.

Cevâb: Mahmûller mutehadd olur ise kıyâs müsâvatdır mahmûller mutehadd olmaz ise kıyâs gayrı munsârif.

Su’âl: Kıyâsın ta‘rîfinde metasüllimet zikri den sonra luzûmi zikri müstedrektir.

Cevâb: Şartıyâtın luzûmîye olmasını tesrîhadır.

Su’âl: Bu ta‘rîf bir matlûb üzerine bir kaç delîl bir kaç kıyâs olduğu vakitte delîl olan mâba‘dîne şâmil olmaz. Zîrâ delîl ol matlûbe ilmî ifâde edince sâ’ir delîller ifâde etmiş olsa hâsılı tahsîli lâzım gelir.

Cevâb: Turuk zît-turukda müşehhasdır delîl evvelin mâba‘di ilmî cedîd ifâde eder hâsılı tahsîl lâzım gelmez yâhud onlar delîl itlag mecâzdır.

Su’âl: Egvâlden murâd bil fi‘il kazâyâ ise kıyâs şi‘riler ta‘rîften hâriç kalır zîrâ kıyâs şi‘irlerin mukaddimâtı bi fi‘il kazâya değildir eğer bir fi‘il bi’l kuvveden e‘am ise aksini müstelzim olan kazıye-i şartıyyeler kıyâsın ta‘rîfinde dâhil olur.

Cevâb: Mukaddemât şi’riyyeler bi’l kuvve kazâyâdır teslîm olduğu taktîrde hüküm vardır.

Su’âl: Kıyâsın ta‘rîfi şekl evvelin gayrisine şâmil olmaz zîrâ mâ‘adasının intâcı lizâtıhi değildir. Belki ya half ya iftirâd ya aks târikiyledir def ta‘rîf efrâdını.

146

câmi‘i olmaz.

Cevâb: Mâa‘dasının netîce istilzâmı lizâtihidir lakin hafî olduğundan üç tarikle beyân olunur.

Su’âl: Netîceye lâzım gelen ‘ilim nasıl ‘ilimidir.

Cevâb: Ehli sünnete göre âdîdir mu‘tezileye göre tevlîdidir hukemâya göre i‘dadidir.

Su’âl: Netîceye da‘vi matlûb bu üçünün beyninde fark nedir.

Cevâb: İstidlâle şurû‘dan evvel da‘vi dırlar şurû‘dan sonra tahsîlden evvel matlûbdurlar istidlâl tekmîl olduktan sonra neticedirler.

Su’âl: Kıyâs ne zaman iktirânî ne zaman istisnâî olur.

Cevâb: Neticenin ‘aynı yâhut nagîzı mukaddemlerde mezkûr değil ise iktirânî olur eğer neticenin ‘aynı ya nagîzı mukaddemlerde mezkûr ise istisnâîdir.

Su’âl: İstisnaîda netîcenin aynı kıyâsta mezkûr olunca kıyâsın ta‘rîfi bâtıl olur zîrâ ta‘rîfteki kavl-ün âharudan murâd netîcedir mukaddemine mugâyir demekdir hâsılı istisnâîde netîce kavl-un âharu olmuyor.

Cevâb: İstisnâîde netîce sûretiyle heyetiyle mezkûrdur lakin hakîkaten değil zîrâ mukaddemlerde iken hüküm yoktur netîce iken hüküm vardır hâsılı hakîkaten netice kavlün âharudur sûretâ kavlün âharu değildir.

Su’âl: Niçûn mukaddemlerde mezkûr iken hüküm yok.

Cevâb: Mukaddime şartiyyenin bir tarafı vâkî‘ olur şartıyyede hüküm tarafda değildir belki mukaddem ile tâlî beynindedir.

Su’âl: Eşkâli erbe‘anın zaptı içûn remz olunan ebyât nedir.

(Cevâb)

Derindir eşkâl ey şehâ îcâb-ı suğrâ evvelin

Şartıdır küllîyet-i kübrâ ile ammâ sânînin

İhtilâf keyfle kübrâsının küllîyeti

Sâlisin îcâb-ı suğrâ birinin küllîyeti

Cüz’lerinde râbi‘in îcâb gerek ya ihtilâf

Şartıdır küllîyeti ihdâ humâdır ihtilâf

147

İhtilâf olmaz ise şart-ı küllîyet-i suğrâsının

Evvelinin darbı çâr şeşsâlisin heşt râbi'in

Lîk terîib-i durub ile netâyi halini

Bilmeye eshel tarîk budur ki ebced harfini

Her birin remz eyledim birisine mahsûranın

Darbları "â" eb vü "câ"ceb fer'i ebced evvelin

Sâninin eb bâ vü ceb dâ'dır durubu fer'i bed

Sâlisin â eb vü câ ceb ec vü ed'dir fer'i ced

Darb-ı â ac ba vü eb ceb dâ edec râbi''in

Evvelinin feri cîm bâ sâlisin dâ sairin

Su'âl: Mu'teber olan şekil- i evveldir hâlbuki şekli-i evvelde hadd-i-evsad tekerrür etmiyor zîrâ hadd-i evsat sugrâda mahmûl olunca mahmûlden murâd' vasftır kübrâda mevzû olunca mevzû'dan murâd zâttır hadd-ı evsad tekerrür etmedi.

Cevâb: 'Unvanda tekerrür kâfîdiryâhut mutekaddimin mezhebine göre mevzû'dan murâd mefhûmdur hadd-i evsad tekerrür eder.

Su'âl: Şu eşgâl ba'zı kere şartları bulunmadıkta netîce vermiyor.

Cevâb: O etrâdının şartıdır intâcının şartı değildir.

Su'âl: Şu şekl-i evvelin intâcı bedîhidir bedîhi olan 'ilimde mes'ele kılınamaz ne keyfiyetle dustûr olabilir zîrâ mes'elenin ta'rîfi "mâ yüberhenü 'aleyhi fi'l 'ilmi"dir bedîhi olan şey müberhen olamaz.

Cevâb: Bedîhin mes'ele olmasını tecviz eden mezhebe mebnîdir yâhut bu mes'ele değildir belki sâ'ir eşgâle temhîd içûn zikr olundu.

Su'âl:'Şeriku'l bâri mütesavvarun fi'z-zihni ve küllî mutasarrafin fi'z-zihni mevcûd fi'z-zihnî feşerikul bâri mevcûd fi'z-zihnî ve'z- zihnü mevcûdün fi'l hâriç feşeriku'l bari mevcûd fi'l hâriç bu kıyâs bâtıldır hâlbuki şartları yerindedir.

Cevâb: Şartları mevcûd

148

değildir zîrâ haddi evsat tekerrür etmedi zîrâ asgarâdeki mevcûd mevcûdü zihnîdir kübrâdaki mevcûd mevcûd haricîdir ikisi birbirine mugâyirdir.

Su'âl: Şekli evvelin dört darbı var hâlbuki sugrâda kubrâda on ihtimâl var onu ona darb etsen yüz şekil olmalı zîrâ mûcibe-i tabî'ıyye sâlibe-i tabıı'ye-i mühmele sâlibe-i mühmele mûcibe-i şahsıyye salibe-i şahsıyye mucibe-i külliyye sâlibe-i külliyye mûcibe-i cüz'iyye sâlibe-i cüzîyye bu mecmû'u ondur.

Cevâb: Tabi'ıyyeler mu'teber olmadığı içûn çıktı sekiz ihtimâl kaldı mühmeleler cüz'ıyyeye râcidir şahsıyyeler külliyyeye râcidır onlarda çıktı dört ihtimâl kaldıdördü dörde darb etsek on altı olur îcâbı sugrâyı şart edince sekiz ihtimâl gitti külliyye kübrâ şart edince dört ihtimâl gitti durub-u müntece-ie erba'a bâkî kaldı.

Su'âl: Yakîni ta'rîf et.

Cevâb: İ'tikadda câzimin sâbitün mutâbıku'l lil vâki'i.

Su'âl: Bu kaydların fâidesi nedir.

Cevâb: Câzim kaydıyle zann ile vehim hâriç kaldı sâbit kaydıyla taklîd hâriç kaldı mütâbık li' l vâki kaydıyle cehli mürekkeb hâriç kaldı mesela hükemanın i'tikâdı gibi.

Su'âl: Burhân kaç kısımdır.

Cevâb: İki kısımdır. Biri limmî biri innî.

Su’âl: Ne zaman limmî olur ne zaman innî olur.

Cevâb: Müessirden esere istidlâl olur ise limmîdir hahüna duhânun li enne hahüna nârun ve küllemâ hahüna nârun fe hahüna duhanun.[434]

eserden mü’essire istidlâl olur ise mesela “haza muta‘afimül ihlatı li ennehu mahmûmun ve küllü mahmûmün müta‘affinül ihlâdı hâza müt‘eaffinu’l ihlatı”

Su’âl: Yakıniyyât kaçtır.

Cevâb: Altıdır.

Su’âl: Ta‘dâd et.

Cevâb: Evvelkisi evveliyyâttır o da delîle muhtâç olmaksızın mücerred tarafeynin tasavvur ve

hüküm ile akıl cezm eder ikinci müşâhedât müşâhedât ikidir biri hissiyât biri vicdâniyât hissiyât havâs zâhire vâsıtasıyla akıl hüküm eder vicdâniyât da havâs-ı bâtına vâsıtasıyla akıl hüküm eder misâli “inne lenâ havfen ve gadaben” üçüncü mücerrebattır mücerrebatta müşâhede-i tekrâr vâsıtasıyla akıl hükm eder misâli “şirbu’s sak'mûniyyâ mushilu’s safrâ’i’’ dördüncü hadsiyyâttır hadsiyyatta mebâ‘dî ve metâlib def‘aten zihne senûh etmektir “Nûrul -kamer müstefâdun mine’ş-şemsi” gibi.

4.3.İLAVE-İ ÎSÂGÛCİ

168

Su’âl: Evradna’daki nun hakikat midir mecaz mıdır.

Cevâb: Mecaz ve isti‘are-i musarrahadır. Zira “nun” azimeti cemâate mevzudur. Burada mütekellim vahde murâd olunmuş.

Su’âl: İsti‘aresini beyan et.

[434] "Burada duman var, burada ateş var."(Bu örnekte li kullandı limmi oldu)

Cevâb: Şahsı vahid cüz'î cemaate teşbiye olundu noksaniyette cemâate mevzu olan nunu azimet zikr olunup şahsı vahid murâd olmakla isti'are-i musarraha-i aslıyye oldu.

Su'âl: Hidayet neye derler.

Cevâb: İki m'anaya gelir biri bilfiil hakka vasıl olmak ve biri hakkın yolunu göstermek Burada manayı evvel murâddır.

Su'âl: İsâgûcî neye denir.

Cevâb: Birkaç isim söylemişler ise de esah olan 'ilmin kapısı'dır.

Su'âl: Yakîn zan şek neye derler.

Cevâb: Bir hükmün tarafı muhalifine ihtimali yok ise yakîn derler eğer hükmün iki tarafı müsâvî ise ona şek derler eğer bir tarafı râcih ise râcih tarafa zan mercuh tarafına vehim derler.

Su'âl: Ellafzü-ddallü bilvaz'i yedüllü 'alâ tamâmı mâvüzia' lehü bu cümlede hamlü'ş-şey-i 'alâ nefsihî lazım gelir.

Cevâb: Bu yedüllü 'alâ tamami mâ vüzi'a lehü cümlesi.

169

mübtedânın haberidir hamlü'ş-şey-i 'alâ nefsihi lâzım gelmez.

Su'âl: Niçin lafzî-müfred ile mürekkebe taksim etti halbuki mukassem olan hakikâti ma'nadır.

Cevâb: Mübtedîlerin fehmine takrib için.

Su'âl: Ellezi der iken niçin şol bir lafızdır ki deyip lafzı takrîr etti.

Cevâb: Mevsul makamı mü'avenetle tahsîl olunur.

Su'âl: Sümmel-lafzü imma müfred ve imma mürekkeb nasıl kaziye olur.

Cevâb: Kaziye olmaz belki ya taksîm olur ya kaziye-i hamliye-i müreddetül mahmûl olmakta ihtimâli vardır.

Su'âl: Nevi' cüziyyatının 'aynıdır ne keyfiyetle cüziyyatının hakikatında dahil denir zira duhûl mugâyerat ister.

Cevâb: Ta'rifteki duhûlden murâd 'ademi hurûcdur zîrâ insânda Zeyd dahil değil ise de hâricde değildir.

Su'âl: Bu yedhulü hakikat mıdır mecaz mıdır?

Cevâb: Mecaz-ı mürseldir zikrulmelzûm irade-i lazımdır.

Su'âl: Zira duhûle 'adem hurûc lazımdır.[435]

Su'âl: Lüzûm alâkası cemi' mecâzda bulunur mu?

Cevâb: Cemi' mecâzda bulunan intikâl musahhahdır ittisâl m'anasınca buradaki lüzum lüzum-u mantıkidir.

Su'âl: Natıkı zatî, dâhiki 'arazî saymak bilâ delildir zira ikisinin insana nisbeti müsâvîdir zatiyle 'arazî nasıl fark olur.

Cevâb: Lafzın mâ vüzi'a lehinde dâhil olan zâtî sayılır dâhil olmayan 'arazî sayılır.

Su'al: Ne keyfiyetle insân-ı nâtık fasl dâhik 'arazî sayılır zira melek ile cin söylerler ve gülerler.

Cevâb: Bu misâl hukemâ mezhebine mebnidir zîrâ hukemâ melek ile cinni inkâr ederler zîrâ mantık hikmettendir yâhût fasliyete hâcet cisim kesife nazarândır. Cismi latîfe nazarân değildir.

Su'âl: Ba'zı kuşlar söyler.

170

[435] Metinde cevap kısmı yok.

Su’âl: Ne dersin.

Cevâb: Onların söylemekliği tâ'lîmîdir tabiî değildir.

Su’âl: Mantıkta araz nedir.

Cevâb: Mechûlâtı tahsildir mechûlâtı tasavvuriyye kavli şârih ile tahsil olur mechûlâtı tasdîkıyye huccetle tahsil olur.

Su’âl:Mahiyet ne demektir.

Cevâb: Bir şeyin hakîkâti ve zâtiyyati demektir.

Su’âl: Niçin küllinin tarifinde mefhüm tasavvuriyle kayıtladı.

Cevâb: Kesîrîn beyninde delil haricîye nazaran iştirâki men' eder vacib-il mevcud mefhumu gibi bunlar dâhil olsun için zira vacibul vücud mefhumu küllidir eğer iştirâki men' etmiş olsa idi vahdaniyetde delile muhtaç olmazdı.

Su’âl: Nefis ile niçin kayıtlıdır.

Cevâb: Vacibül vucüd missilinin duhûlü tevehhüm olunmasın için.

Su’âl: Mevhûmû niçin zikr etti.

Cevâb: Mevrîdi kısmet lafız olduğu için.

Su’âl: Bir tarafı mürekkep olduğu vakitte hamliyedir ta’rif okunmuyor.

Cevâb: Mürekkep olan tarafı bilkuvve müfredtir ta’rif okun ur.

Su’âl: Bu haddin t‘arifi müfrede okunmaz insanı yalnız natıkla ta’rif gibi.

Cevâb: Bu ta’rif ta’rif -i bil müfredi tecviz etmeyene göredir müfred ile ta’rifler mürekkeb ile tev’il olur mesela; natık demek hayvan-ı natık demekdir.

Su’âl: İnsanı hayvan-ı natık ile ta’rifde melek ile cin dahil olur zira onlarda natık.

Cevâb: Natıktan murâd nefsi natıkî insaniyettir onlar dahil olmaz.

Su’âl: Kavlün dâllün ah bu ta’rif haddi tammın ta’rifi olsa bu zamirin mercii sarrâhaten mi zikri-sebkat eder zımnen mi sebkat eder.

Cevâb: Sarrâhaten sebkat etmiş olur.

171

Su’al: Bu caiz olur mu.

Cevâb: Caiz olur fakat haddi tâmmın tarifi tekrar olmuş olur ikinci tarifi te'kîde haml ederiz.

Su’âl: Hadd niçin denildi.

Cevâb: Ağyârını mân‘i olduğu için.

Su’âl: Tâmm niçin denildi.

Cevâb: Cümle zâtiyyati müştemil olduğu nakiz de cümle zâtiyyati müştemil olduğu için.

Su’âl: Resme niçin resm denildi.

Cevâb: Resm alamet ma‘nasınadır bir şey’in alameti o şey’in hakikatından haricdir bu dahi resm olduğu zâtiyyatı müştemil olduğu için tamm oldu haddi tâmma müşabih olduğu için.

Su’âl: İnsanın ta‘rifinde dahhakün bit-tab‘i kifayet eder ma kabline ne hacet var.

Cevâb: Ma kablini zikr mahiyetini îzah içindir müstedrek olmaz.

Su’âl: Nahivde ve sarfda olan ta‘rifler nasıl ta‘rifdir.

Cevâb: Haddı tam ismidir evvel gelen kelime ki onu cinsi garîb i‘tibar ederiz ma‘adasını faslı garib ederiz.

Su’âl: Elkaziyyetü deki elif lam ne içindir.

Cevâb: Cins içindir.

Su’âl: Daha niçindir.

Cevâb: Nakl için.

Su’âl: Kaziyye ne kelimedir.

Cevâb: Sıfat-ı müşebbehedir. Selîm vezninde aslı kazviyyetün i‘lali kelimede vav-ya cem‘olsa ah.

Su’âl: Taliyen ne kelimedir.

Cevâb: İsmi fail evvelki babdan.

Su’âl: Zamir makamı iken niçin ism-i zahir getirdi.

Cevâb: Kazâyâya raci‘ olubda maksûdun hilâfı tevehhüm olunmasın için.

Su’âl: Ahkâm-ı kazâyâ kaçtır.

Cevâb: Dörtdür.

1- Tenâkuz

2- ‘Aks-i müstevî

3- ‘Aks-i nakız

4- Telâzümü şartiyyat

Su’âl: Ta‘rif muarraf ile beraber kaziye olur mu.

Cevâb: Ta‘rif ile muarraf beyninde hamli hakiki var diyene göre kaziye olur hamli sûri vardır diyene göre.

172

Kaziyye olmaz.

Su’âl: Bir kimse Zeydün kaimün dese de bu kavlinde sen sadıksın ya kâzipsin demesinde kaziyye olur mu.

Cevâb: Olur.

Su’âl: El kazâya getürdü de el kaziyyetü müfredi zikr etti.

Cevâb: Ta'rif mahiyet için olduğuna tenbih içindir cem-i efrad içindir.

Su’âl: Niçin kazâya deyip cem’i getirdi.

Cevâb: Kaziyyenin teaddüdü ve kesreti üzere tenbihden için teemmel .

Su’âl: Bu makam zamir makamıdır niçin ismi zahir getirdi el kazâya hiye kavl-âh dedi.

Cevâb: İltibâs-ı def‘ için.

Su’âl: İbn Hacib’in kâfiyesinde merfû‘at bahsinde hiye gelmiş zâhir makamında ne dersin.

Cevâb: O makamda ittibas yoktur zira zamirin rucu‘i merfu‘atın zımnındaki merfu‘adır.

Su’âl: Kavl lafzında umum mecaz murâd olunca ta’rifte mecaz pek müstahsen olmaz.

Cevâb: Müstahsen olmaz karine olmaz ise burada karine var.

Su’âl: Karine nedir.

Cevâb: ‘itirazın zahuru.

Su’âl: ‘itiraz mecaza karine olur mu.

Cevâb: Vürûd itiraz olmaz amma zuhur itiraz olur.

Su’âl: Yasuhhu en yügâle kaydıyla kimler hariç kaldı.

Cevâb: Akvâl-i nâkısalar ile inşâiyyat hariç kaldı.

Su’âl: Likâilihîdeki lâm ne ma‘nasınadır.

Cevâb: An ma‘nasınadır.

Su’âl: Hâsılı kaziyyenin ma‘nası ne oldu.

Cevâb: Sıdka kizbe ihtimali olan şey

Su’âl: Zeydün katibün de ki katibün ne ma‘nasınadır.

Cevâb: Kalem ile yazı yazmak ma'nasınadır yahud kalemi mensûr tekellüm etmek m’anasınadır.

Su’âl: Ecza-i kaziyye üç yahud dörttür zeydün katibün de iki lafız var biri mevzû-a dalâlet eder biri mahmûla dalâlet eder nisbete dalâlet eder yok.

173

Cevâb: Nisbete dalâlet eden hüvedir. Râbıta derler hafz olmuş hafz olduğu vakitte sünaiyye derler hafz olmadığı vakitte sünaiye derler hilâf olmadığı vakitte sülasiyye derler.

Su’âl: Bu rabıta gangina dalalet eder.

Cevâb: Nisbet-i tamme-i haberiye ye delalet eder nisbet-i beyne beyneye delalet eder.

Su’âl: Nisbet-i tamme-i haberiyye nenin sıfatıdır.

Cevâb: Üç diyene göre mahmûlun sıfatıdır dört diyene göre nisbet beyne beynenin sıfatıdır.

Su’âl: Metinden anlaşılan muttasıla ile munfasıla aksam evveliyattan halbuki aksam sânisindedir.

Cevâb: Musannif ihtisar etti talibin fehmine iâne için.

Su’âl: Hamliyye-i muttasıla munfasılaya bu isimleri tesmiyenin sebebi hamliyyede haml muttasılada ittisal munfasılada infisal var halbuki salibelerin de yok bu tesmiye salibede yakışmaz tesmiye bi hasabil-lûgat değildir bi hasebil ıstılahtır.

Su’âl: Aded neye derler.

Cevâb: Mayedhulu fil-addi yani sayıda dahil ola.

Su’âl: Fiddarı zeydün de cüz-i ûlâ mahmul olmuş cüz'i sanisi mevzu' olmuş harabe zeydün de kezalik.

Cevâb: Her ne kadar vaz'an muahhar ise tab'an mukaddemdir cüz-i ûlâ sayılır

Su’âl: Ve's-sânî mahmûlende bir harf-i atıf ile iki şey iki amilin ma’mamulleri üzerine atıf lazım geliyor halbuki caiz değil.

Cevâb: Caiz olmaması atıf bilmüfreddir burası atfül cümle alelcümledir.

Su’âl: Mucibe ve salibe neye derler.

Cevâb: Nisbet musahhah olup edat-ı selb yok ise mucibe harf-i selb var ise salibe derler.

Su’âl: Mucibe-i ma'dûleler hariç kalıyor.

Cevâb: Ma’dûlelerde harfi selb nisbete musahhah değildir.

174

Su’âl: Dört mahsûreden hangisi akvadır.

Cevâb: Evvelâ mûcibe-i külliyye saniyyen salibe-i külliyye selasen mûcibe-i cüz’iyye rabian salibe-i cüz’iyyedir.

Su’âl: Kaziyyede hüküm nerdedir.

Cevâb: İttifakan şahsıyyede zat üzere ittifakan tabi’iyye de mefhum üzre imma mahsure ile mühmelede evvela ve bizzat ifrad üzere saniyyen bilaraz mefhum üzere indel müteahhirin imma mütekaddimine göre bunun aksidir.

Su’âl: Zatı mevzû’un vaz’ı mevzu’u ile ittisafı nasıldır.

Cevâb: İbn-i Sina’ya göre bilfiil Farabiye göre bilkuvvedir.

Su’âl: Mevzu’ kaçtır.

Cevâb: Üçdür. Mevzû’u zikrî bir mevzû’u zikrî iki mevzu’u hakiki üç

Mesela el-insanü hayvanünde mevzû'u zikrî insanın lafzî mevzû'u zikrî insanın mefhûmu mevzû'u hakîkî insanın efrâdı.

Su'âl: Mahmul kaçtır.

Cevâb: İkidir. Biri zikrî biri zikrî mesela Zeydün kâimünde mahmûlü zikrî kâimün lafzı mahmûlü zikrî kâimün mefhûmu.

Su'âl: Müfredde olan ihtilaf bil îcabi vesselbi ile haric kalır kaziyye kavline ne hacet var.

Cevâb: Kayd-ı evvel kayd-ı sanîden muğnîdir bunun zararı yoktur.

Su'âl: Bihaysünün bâsı ile bilîcabi nin-bâsı ikiside fasl-ı ihtilâfa caiz olabilir.

Cevâb: Ekeltü min semerihî min tüffahihî kabilindendir. Bihaysüde kayd hayyisseti taklid içindir.

Su'âl: İzafetten murâd nasıl izafetdir.

Cevâb: Burada izafetten murâd nisbet ma'nasınadır.

Su'âl: Tenâkuz sekiz şeyde müttefekun aleyh olmak kime göredir.

Cevâb: Sekiz şeyde müttefak olmak mütekadimine göredir müteahhirine göre mevzu' ile mahmulde Farabiye göre nisbette müttefak.

175

Olmamalı esah olan budur.

Su'âl: 'Aks munfasılada var mıdır.

Cevâb: esah olan munfasılda 'aks yoktur.

Su'âl: Asıl kaziyye sâdık ise aksi kaziyyede sâdık olur.

Cevâb: Asıl kaziyye melzumdur ‘aksi kaziyye lâzımdır melzümün sıdkı lâzımın sıdkını müstelzimdir kizb kizbini müstelzim değildir lazımın kizbi melzum kizbini müstelzimdir sıdk sıdkını müstelzim değildir.

Su’âl: Mûcibe-i külliyenin aksi mucibe-i cüz-iyye diyorsun halbûki küllü insanin natıkünde bunun aksi küllü natıkin insanündür mucibe-i külliyyenin aksi yine mucibe-i külliyye olmuş ne dersin.

Cevâb: Husus madde kabilindendir.

Su’âl: Karineyi tarif et.

Cevâb: Ma yedüllü alel murâdı bi’l vaz'i.

Su’âl: Kaideyi tarif et.

Cevâb: Kaziyyetün külliyetün testenbitu minha ahkâuı cüz'iyyatiha.

Su’âl: Cüziyyatın ahkamı nasıl istinbat olur.

Cevâb: Suğra sehletül husûlün inzimamıyla.

Su’âl: Suğra sehletül husûlün inzimamiyla nasıl olur.

Cevâb: Kaidenin mevzu’unun bir ferdini mevzu’ yaparsan ünvân mevzu’-u mahmul yaparsan şekl-i evelden bir kıyas olur mesela küllü fi'iinl yerfaul faile kaidesini ispatta darabe fi'il ve küllü fi'il yerfaul faile ah.

Su’âl: Bir fenne şeruu eden kimse kaç şey bilmeli.

Cevâb: Üç şey bilmeli evvela ismini bilmeli ki talebinde basiret üzere olsun ikincisi mevzu’unu bilmeli ki sair ilimden temeyyüz etsin üçüncüsü o ilmin gayetini bilmeli ki sa'y abes olmasın.

Su’âl: Alet neye derler.

Cevâb: Vasıtatün beyne-l faili vel mefûlû vusûlün ileyh derler

Su’âl: Kıyas.

176

bihasabi's-sûra kaça taksîm etti.

Cevâb: ikiye biri iktîrânî biri îstisnâî

Su’âl:Kıyası îstîsnâî nasıl netîce verir.

Cevâb:Mukaddemin nakîzîni istîsnâ tâlînin nakîzîni netîce vermez zîrâ tâlî lazımdır bazı kere e'am olur e'amın sübûtünden ehassın sübûtu lazım gelmez.

Su’âl:bihasebit-terkîb kaça taksîm etti.

Cevâb:ikiye ya iki hamliyyeden terekküb eder âh

Su’âl:bihasebil madde kaça taksîm etti.

Cevâb: Beşe taksîm etti burhan cedel hitabet şiir muğâlata

Su’âl: Bihasebil hey'et kaça münkasîmdir.

Cevâb: On'a 1-iktîranî Hamlî 2-iktîranî şartî 3-istisnâî ittisalî 4- istisnâîinfîsâlî 5- istisnâî vaz'î 6-istisnâî ref'î 7-kıyası mürekkeb 8-kıyası mukassem 9-kıyası müsavat 10- kıyası halfî

Su’âl:Niçin kavlün müellefün dedi de akvâlün müellefün demedi.

Cevâb:Delîli usûlî ile delîli mantıkî beynini farka işarettir zira delîli mantıkîde dahildir hey'etin urûzdan sonra kavli vâhîd sayılır usûliyyunde hey'et haric tir zira usûliyyune göre delîl ba'zı müfred olur ba'zı mürekkeb olur.

Su’âl:Müellefün dedi de mürekkebün demedi.

Cevâb: İkisi bir ma'naya değildir müellef ehas mürekkeb e'amdır zira müellef icrası beyninde ülfeti nisbet olmalıdır mürekkeb e'amdır yahud senin bu su'âlin ta'yini tarîk kabindendir.

Su’âl: Niçin min akvalin dedi min kazâyâ demedi halbûkî

177

kavl e'amdır mürekkeb tamma denilir hem mürekkeb nakiz denilir kazaya ehastır.

Cevâb: O da öyledir ama burada kazıyyenin murâdif ma'nası murad karinesi meta sûllimetdir. Su’âl: Şekl-i evvelin şartı nedir.

Cevâb: Îcab-ı suğra külliyeti kübrâ.

Su’âl: Şekl-i evvelin darbı kaçtır.

Cevâb: Beştir ilâ ahirihi.

Su’âl: Şekl-i sânînin şartı nedir.

Cevâb: İhtilafül mukaddimeteyn bil îcâbı ves-selbi külliyeti kübrâ.

Su’âl: Şekl-i sânînin netice veren darbı kaçtır.

Cevâb:Dörddür.

Su’âl: Şekl-i sâlisin şartı nedir.

Cevâb:Îcâbı suğra külliyeti ahad-il-mukaddimeteyn.

Su’âl:Şeklî sâlisin darbı kaçtır.

Cevâb: Altıdır.

Su’âl: Şekl-i râbinin şartı nedir.

Cevâb: İki emrin birisi îcâbül mukaddimeteyn külliyeti suğradır yahud ihtilâfül mukaddimeteyn külliyeti ihdahümadır.

Su’âl: Şekl-i râbi'in netice veren darbı kaçtır.

Cevâb:Mütekaddîmine göre beştir müteahhirîne göre sekizdir.

Su’âl: Mukaddimatı kâzibeye misâl veriniz.

Cevâb: Külli insanün hımârun ve külli hımârin hacerun ve külli insanün hacerundur bu kıyasın maddelerinde fesâd vardır.

Su'âl: Anhâ lizâtihâ zamirleri nereye raci' dir.

Cevâb: Akval-i ma'kûleye raci'dir.

Su'âl:Küllü insanin hayvanün ve külli hayvanin hayvanün külli insan hayvanün netice verir burada netice mukaddimeteynin aynı olur kıyastır halbûki netice kavlûn âharu değildir.

Cevâb: Bu kıyas değildir hamlüş-şey'i alâ nefsihî lâzım gelir oda câîz değildir.

Su'âl:Haddi evsad mukaddimeteyn beyninde tekrar olmuyor mevzû' ile mahmul beyninde tekrar oluyor.

Cevâb:Mecâz-ı mürseldir zikr-u cûzi îrâde-i küldür mukaddimeteynde.

178

tarafıdır

Su'âl: Niçün hadd-i evsat tesmiye kılındı.

Cevâb: Tevasıt ettiği için bazısında bulunması vechi tesmiyede kafidür.

Su'âl: Eşgalin ta'rifi iktiranî' şartıyye şamil olmaz.

Cevâb: Bu hamliyenin tarifidir kıyasa bulunur.

Su'âl: Eğer asgar lafızları isim-i tafdilîdir üç şey'in biriyle isti'mal olmamış.

Cevâb: Bu lafızlar alemdir ismi tafdil ma'nası murâd değildir.

Su'âl: Sugrâdamahmulun kaydı kübrada mevzul olsa eşgal-i erba'ya dahil olamıyor.

Cevâb: Bu ta'rifler mute'âref içindir gayr-i muteârifler terk olunmuştur onlar kitab mefsalde tafsılîdir.

Su’âl: "et-talâk mevkufun ale'n-nikâh ve'n-nikah mevkufun alâ izan elakdin fe'n-nikâh mevkufun ala izan elakdin" bu kıyasdır halbuki batıldır zina etlak zevcin iznine mevkûf değildir.

Cevâb: Haddi evsad tekrar etmedi zira asgaride nikahdan murâd vucûd-i nikahdır sıhhatten murâd sıhhat-i nikahtır.

Su’âl: Kıyâsa lugatta ne derler.

Cevâb: Takdiru'ş- şey’i ala misali'ş- şey’i ahar.

Suâl: Istılahta ne derler.

Cevâb: Kavlun müellefun meta sellemte ilh.

Suâl: Masdar zikr olunup isim-i fail ma‘nası murâd olunduğu vakitte mecazî mi olur hakikatmıdır.

Cevâb: Mecaz-ı mürsel olur zikr-i cüz-i irade-i külli olur zira masdar yalnız hadse mevzu‘adır ism-i fail zat me‘al hadse mevzu‘adır.

SÖZLÜK

‘Aks: / Döndürme /Aristo mantığında conversio kavramının karşılığı olarak kullanılır. Bir şeyin simetrik biçimde tersidir. Mantıkta önermelerin öznesi ile yükleminin yer değiştirmesi ile yapılan işleme denir.

‘Aks-i müstevi:/Ma’kus-mun’akıs/Düz döndürme/ Önermede yer değiştirme esnasında özne ve yüklemin niteliği değiştirilmeden yapılır.

‘Aks-i Nakıs:/kalb/Ters döndürme/Önermelerin özne ve yüklemi olumsuzlanarak yer değiştirir.

‘Araz:/İlenek/işaret, alamet demektir. Varlığı bir başka varlık üzerinde bilinebilen, kendi başına boşlukta bir yer tutmayandır. Var oluşu bir başka varlığa bağımlı olan unsurlardır. Cevherin varlığı için zaruri olmayan alamet, vasıftır.

‘Araz-ı ‘âmm:/genel ilinti/birçok varlıkta görülebilen ilintidir. Mesela nefes almak hem insan hemde hayvanlarda görülebilen arazdır.

‘Araz-ı hâs:/ Sadece bir varlığa özgü olan ilintilerdir. Mesela insanın yazması gibi. Yazmak başka varlıklara yüklenemeyecek bir arazdır.

‘Araz-ı lâzım:/yapışık ilinti/ Varlığın var olduğu sürece onunla birlikte olan arazlarıdır.

‘Araz-ı mefârik:/ayrık ilinti/Zaman zaman varlıktan ayrılması mümkün olan arazlardır.

‘Araz-ımefârîk-i hâs:/ sadece bir türe özgü ancak o türden ayrılması mümkün olan arazlardır.

‘Araz-ı mefârîk-i ‘âmm/ birçok türde ortak olan ancak türün varlığı müddetince onunla birlikte olan arazlardır.

Burhân:/ hüccet/Arapça berraklaştırmak anlamına gelir. Mantıkta kesin delil anlamına gelir. Önermelerin sonunda doğruluk ve yanlışlık burhan ile açığa çıkar. Kesin öncüllerle yapılan kıyasın sonucunda elde edilir.

Burhân-ı limmî:/ Sebepleri ve sonuçları ortaya çıkarandan yola çıkarak elde edilen delildir. Yağmurun yağmasının yerlerin ıslanacağına delil olması gibi.

Burhânı innî:/ Sonuçlardan yola çıkarak elde edilen delil, ispatlardır. Dünyanın aydınlanmasının gündüze delil olması gibi.

Cedel:/Eytişim/Dialectike/ İpi bükmek, yere yatırmak, kavga gibi anlamları olan cedel mantıkta öne sürülen tezlerin karşı tezler sunularak çürütülmesine denir. Aristoteles'in Topica bölümünün Arapça ifadesidir. Cedelin amacı hakikatın ortaya çıkmasıdır. Mantıkta yaygın öncüller ile yapılan kıyaslarda ifadesini bulur.

Cins:/genus/Nevi'/ Bir çok türü ifade eden genel terimdir. Bir başka deyişle cins altında türlerin sıralandığı terimdir.

Cins-i karîb: /Yakın Cins/ aynı türden olan varlıkların sıralamada birbirilerine en yakın olanları ifade eder.

Cins-i ba`îd:/Uzak Cins/ Aynı türden olan varlıkların sıralanışta birbirlerinden uzak olmalarını ifade eder.

Cüz:/Bölüm/tikel/Bütüne ait parçaları ifade eder.

Cüz'iyye-i müsevvere: Niceliği belirtilmiş önermelerde işaret edilen bütünün sadece bir kısmının kast edilmesidir. Bu önermeler olumlu ve olumsuz olabilir. "Bazı A lar B dir", "Bazı A lar B değildir." gibi.

Delâlet: /İndication/ Yol gösteren, kılavuz olan anlamındadır. Bir bilginin bir başka şeyin bilgisine işret etmesi

Delâlet-i lâfzî:/sözlü işaret/ söylenen sözlerin anlama işaret etmesidir.

Delâleti tabî'ıyye:/doğal işaret / dış dünyadaki doğal durumların anlama işaret etmesidir.

Delâlet- i mutabıka:/ Söylenilen sözün kast edilen m'ananın tamamına işaret etmesidir.

Devr:/kısır döngü/anlaşılması için gerekli olan şeylerin yine anlaşılmak için kendine ihtiyacı olmasıdır.

Evveliyât:/ Başlangıçlar/Herkesin söylendiği anda kabul edeceği başlangıç noktalarıdır.

Fasl:/ayrım/ İki şey arasındaki farklığı gösteren unsurlar. Cinsi türden ayıran ana unsura denir.

Fasl-ı karîb:/Yakın ayrım/ Cins ve türü birbirinden ayıran en belirğin unsur.

Hadd: /Tanım/sınır/özle ilgili tanımdır. (definition)

Bir şeyin diğerlerinden ayırd edecek sınırları belirterek tanıtmaktır. Önermelerdeki özne ve yüklemi ifade eden terim.

Hadd-i Asgar :/Küçük terim/The Minor term/ kıyaslarda sonuç önermesinin öznesidir.

Hadd-i Ekber:/ Büyük terim/the major term/ kıyaslarda sonuç önermesinin yüklemi olan terimdir.

Hadd-i Evsad:/Orta terim/the middle term/kıyasın öncüllerinde tekrar eden terimdir. Orta terim sonuç önermesinde yer almaz.

Hadd-i nâkıs:/Eksik özsel tanım/ Uzak cins ve yakın ayıtım ile yapılan tanıma denir. Eksik özsel tanım adını da alır.

Hadd-i tâmm:/Tam özsel tanım/ yakın cins ve yakın ayırım ile yapılan tanımdır. Tam özsel tanım ya da hadd-ı kâmil adını da alır.

Hadsiyât:/ sezgiler ile elde edilen hükümlerdir.

Havâs-ı bâtına:/iç duyu/ İç dünyamızda bildiklerimizi bilmemizi sağlayan unsurları ifade eder. Beş iç duyu; Hayal gücü, akıl, hafıza, zan, sezgi.

Havâs-ı zâhire:/Dış duyu/ beş duyu organı kast edilir. Tatma, görme, işitme, koklama, hissetme duyumlarının gerçekleştiği, görünen duyu organları anlatılmak istenir.

Hissiyât:/Duygular/ kalben ve ruhen duyumsamaktır. Akıl alanı dışında yaşanan, hissedilendir.

Hitâbet:/Konuşmak/ Etkili ve güzel konuşma sanatıdır. Sözün güzel söylenmesinin yollarını araştıran ve öğreten ilmin de adıdır.

Itlak:/ Serbest bırakmak anlamındadır. Boşanma kelimesi yerine de kullanılır.

İbtidâ –i mantıkîyyûn:/İlk dönem mantıkçılarını ifade etmek için kullanılır.

'İlm:/bilmek/ aklın ve duyuların algılayabildiği şeylerin bilinmesidir.

İltizâm:/Bir şeyin lüzumlu hale getirilmiş olmasıdır. Vazife edinmek, kendini yükümlü kılmak anlamındadır.

İnni: Arapça isimlerin başına gelen inne edatının isim haline gelmiş halidir. Osmanlı Türkçesinde sıfat olarak kullanılmış mantıkta da burhan-ı inni şeklinde yer almıştır.

İnşâ:/kurma/Bir şeyi yapmak ortaya çıkarmaktır.

İrşâd:/ etkileyici yollar ile yanlışta olanlara doğru yolu göstermek, hakikate ulaştırmaktır.

istinâf-ı nahvî: İstinaf tekrardan başlamak anlamındadır. Cümle başı anlamında kullanılır. Temyiz için üst mahkemede tekrar başlayan davalar için de kullanılır.

Kavl-i şârih:/Tarif/Manaları açıklayanın sözleri ve tarifleridir.

Kaziyye:/Ç.Kazâya/Önerme/ Doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olan hüküm ifadeleridir.

Kaziyyey-i hamliye:/yüklemli-kategorik önerme/ Basit önerme olarakda bilinen özne ve yüklemden oluşan tek yargılı önermelerdir.

Kaziye-i Mutlak:/zorunlu önerme/önermede yüklemin olumlanması ya da olumsuzlanması dışında başka şart aranmayan önermelerdir.

Kaziyye-i müsevvere: Önermelerin niceliğinin belirtilmesidir. Mantıkta bütün, hiçbir, bazı ifadeleri ile önerme müsevvere haline getirilir.

Kaziyyey-i şartıye:/Şartlı önerme/iki önerme şert edatı ile birbirine baglanarak oluşturuşur. Önermenin iki kısmı müfret değildir.

Kıyâs:/Tasım/Bilinen iki önermeden karşılaştırma yolu ile yeni bir hüküm çıkartmaktır.

Kıyâs -ı iktirânî:/ Bağlantılı kıyas/öncüllerde sonucun ve çelişiğin bulunmadığı kıyas tipidir.

Kıyâs-ı istisnâî:/Seçmeli kıyas/öncüllerde kıyasın sonucu veya çelişiği ifade edilen kıyaslardır.

Kizb/Yalan/ sıdkın zıddıdır. Söylenen sözün hakikate uygun olmamasıdır.

Küllîyât hams/Beş Tümel/Cins, tür, fasl(ayrım),hassa(özgülük), İlinti olarak ifade edilen beş kategorinin adıdır.

Küllîye-i müsevvere: Niceliği belirtilmiş önermelerde işaret edilenin tamamının kapsanmasıdır. Bu kapsama mantıkta bütün veya hiçbir ifadeleriyle yapılır. Önermeler olumlu veya olumsuz olabilir. "Bütün A lar B dir.", "Hiçbir A, B değildir." gibi.

Lafız: / Ç. Elfaz/Ağızdan çıkan söze denir. Atmak, fırlatmak anlamındaki rem' kelimesi ile de ifade edilir.

Lüzûmiye:/Gereklilik/ Bir şeyin gerekli olmasıdır. Mantıkta birinci ifadenin gerçek olması durumunda ikinci ifadenin de gerçekleşmek zorunda olmasıdır.

Mahmûl:/Yüklem/ Faile atfedilen işi gösteren fiildir.

Mahsûsât:/Z. Ma'kulat/Hislerle anlaşılan şeylerdir.

Makâsıd-ı tasdîkât: /Mak'asıd T.Maksat-Amaç/ mantıkta tasdîkat kısmının amaçlarını ifade eder.

Makâsıd-ı tasavvurât:/mantıkta tasavvurât kısmının amaçlarını ifade eder.

Ma`kûlât:/T. Ma'kûl/ akılla bilinebilen aklın algıladığı, akla uygun alanı ifade eder.

Ma`lumat-ı tasdîkiyye:/Herkes tarafından onaylanmış bilinen şeyler demektir.

Ma'lûmat-ı tasvîriyye: Herkes tarafından bilinen ifadelerle yapılan betimlemelerdir. Malumat Arapça malum kelimesinin çoğuludur.

Mebadi:/T.mebde/ Başlanğıç, ilke, ilk unsurlar

Mebâdî-yi tasavvurât:/Mantıkta Tasavvurat kısmının başlangıcı için kullanılır.

Mebâdî-yi tasdîkât:/ Mantıkta tasdîkat kısmının başlangıcı için kullanılır.

Mefarık: /Ayrılabilen**/** Sözlükte başın üzerindeki saçların ayrıldığı yer anlamındadır. Mantıkta bir unsurun diğeriyle mecburi birlikte olmamasını gerektiğinde ayrılabilmesini anlatmak için kullanılır.

Metâ:/S.Ne zaman/Arapça ne zanam anlamına gelen bir kelimedir. Mantıkta bir cevherin zamanını gösteren kategoridir.

Mevzu:/Konu/Üzerinde konuşulan bahsi geçen konu Mantıkta özneyi ifade etmek için kullanılır.

Mûcibey-i cüz'îye:/Tikel olumlu/Önermelerde niteliğin olumlu olması ve niceliğin de tikeli(Cüz'i) ifade etmesidir.

Mûcibe-i külliye:/Tümel olumlu/ tümellik ifade eden önermelerin aynı zamanda olumlu olmasıdır.

Muğâlata:/Safsata/Demogoji/doğru görünen yanlış sözlerle karşısındakini yanıltmaktır. Mantıkta vehimlerden oluşturulan kıyas biçimleri kastedilir.

Mutâbakat:/ Uygunluk/Mantıkta Sözün kast edilen anlamın tamamına işaret etmesi anlamında kullanılır.

Mücerrebât: Tecrübe ve deneye tabi tutulmuş bilgilerdir.

Müfred:/Tekil/Z. Mürekkeb/bir başka şeyle birleşmeyen, tek parça halinde olan.

Mühmele: /ihmal edilmiş/ Mantıkta sınırları belirlenmemiş önermekleri anlatır.

Mürekkeb:/Birleşik/Birkaç unsurdan bir araya gelerek oluşmuş şeyler.

Müsevvere:/ Sınırlandırılmış/Sınırları belirli olan önermelerdir.

Müşâhedât: Gözle görülebilen şeylerdir.

Mütevâtirât: Birçok kişinin naklettiği, doğruluğu kabul edilen haberlerdir.

Neseb-i erbâ: Kavramlar arası ilişkideki dört biçimi ifade eder. Tebayün, Tesavi, umum ve husus mutlak, umum ve husus min vechi olarak klasik mantıkta geçen kavramlar ayrılık, eşitlik, tam girişimlilik, eksik girişimlilik olarak ifade edilmektedir.

Nev‘:/Tür/ Cinsin altında sıralanan, cinsin kapsamına girenlerdir.

Rem: Atmak fırlatmak(ar.)Mantıkta lafız kelimesi tanımlanırken kullanılır. Silahtan mermiyi atmak ifadesindeki atmak ile aynı anlamdadır.

Resm:/ description/ilintisel-özsel tarif/bir şeyi diğerlerinden ayıran özellikleri ile tarif etmektir.

Resm-i tâm:/Tam ilintisel tanım/Bir şeyin yakın cinsi ve kendine özgü özelliği ile yapılan tanımdır.

Resmi nâkıs:/Eksik ilintisel tanım/Bir şeyi yakın cins ve ilintisi ile tanımlamaktır.

Risâle: /Mektup/Bir ilim alanında yazılmış küçük kitap.

Sâlibe-i cüz’îye:/Tikel olumsuz/ önermenin nitelik olarak olumsuz nicelik olarak tikel olmasıdır.

San`at: ustalık, hüner anlamındadır. Yeteneğe dayalı olarak ortaya çıkarılan işlerdir.

Sarf-u ‘araziyat: Arazlara dair kuralları belirten kavram.

Savt: /ses/Arapça ses anlamına gelir. Sesle ilgili konuları ifade etmek için savtî kelimesi kullanılır. Dilbilgisinde ünlü sesli harfleri ifade eder.

Sıdk :/Z.Kizb/ Söylenen sözün hakikat ile örtüşmesidir.

Şahsiye: Önermelerin belli bir kişiyi belirtmesidir.

Şekil:/Ç. Eşgâl/Biçim-Form/Kıyaslarda öncüllerin ve terimlerin durumlarına göre ortaya çıkan biçimlerdir.

Şi'ir: Muhayelattan önermelerle kurulan kıyastır.

Tağayür-ü zihnî: Zihin dışında var olandır.

Ta 'rîf :/kavl-i Şarih/bir şeyin özellikleriyle beraber anlatılması açıklanmasıdır.

Ta'rîfi hakîki: Tarif yapıldığı anda zihin bir anlam ve şekil oluşturur. Bitki fotosentez yapandır şeklindeki tanım hakiki bir tanımdır.

Ta'rîfi lafzi: Tanım yapılırken lafzın eş anlamlısı kullanılır. Kelimeler karşılıkları kullanılmak suretiyle tanımda kullanılırlar. Resm ve betim kavramlarının tanım yapılırken kullanılması gibi.

Ta'rîfi tenbihi:/Hatırlatıcı tanım/daha önceden bilinen bir tanımın tekrar edilmek suretiyle hatırlatılmasıdır.

Tasavvurât:/T.Tasavvur/bir şeyin zihinde canlandırılmasıdır. Mantıkta terim ve kavram konularının işlendiği ana başlığı ifade eder.

Tasdîkât:/T.Tasdik/Doğruluğu kabul edilen onaylanan anlamındadır. Mantıkta önermeler ve kıyas konusu başta olmak üzere hakikatin ortaya çıkmasında doğrulama konularının işlendiği ana başlığı ifade eder.

Tazammun: Bir şeyi toparlamak, barındırmakanlamına gelir. Mantıkta sözün kast edilen mananın bir kısmına işaret etmesi anlamındadır.

Tebâyün:/ayrılık/ iki kavram birbirinin hiçbir üyesini kapsamıyorsa ayrılık adını alır. Hiçbir x y değildir ve hiçbir y x değildir örneğinde olduğu gibi.

Tegâbür-ü zihnî: Zihinde gerçekleşen değişimdir.

Tekâbuli‘alemi: Bir şeyin dünyadaki karşılığıdır.

Tenâkuz: /Çelişik/ifade edilen düşüncelerin birbirine zıd olması uymamasıdır. Mantıkta önermelerin hem nitelik hem de nicelik bakımından farklı olmalarıdır.

Terâhî: İhmal etmek, uzaklaşmak anlamına gelir.

Tesâvî:/Eşitlik/ iki kavram birbirini tamamen kapsadığı durumlar için kullanılır. Bütün x’ler y’dir. Bütün y’ler x’dir. Örneklerin de olduğu gibi.

‘umûm-u husûs-u min vechi: Kavramlar arası ilişkide eksik girişimlilik başlığına karşılık olarak kullanılmıştır. İki kavram birbirinin bazı üyelerini kapsamaktadır. Bazı x ler y, bazı y’ler x’tir gibi.

‘umûm ve husûs-ı mutlak: Kavramlar arası ilişkide tam girişimlilik başlığına karşılık gelir. Bir kavram diğerinin tüm üyelerini kapsamaktadır ancak digeri sadece bazı üyeleri kapsar. Bütün y’ler x’tir ve bazı x’ler y’dir gibi.

Vicdâniyyât: İyi ile kötüyü ayırd etmeyi sağlayan duyuyu ifade eder. Mantıkta iyi ile kötü arasındaki temyiz alanını ifade eden kavramdır.

Yakîn:/ Kesin/ kesinliği tartışılamayacak derecede sağlam bilgi.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Osmanlı'nın son döneminde medresede hocalık yapmış Harputlu İshak Efendi'nin *Sualli İsaguci* adlı risalesi üzerinden mantık anlayışını incelemeye çalıştık. Harputlu Hoca bu risalesini medresede öğrencilerine okutmak amacıyla hazırlamıştır. Bu risale ilk olarak h.1272 yılında basılmış daha sonra da h.1285 yılına kadar her yıl tekrardan yayımlanmıştır. H. 1278 yılından sonraki baskılarına ilaveler yapılarak içerik ve hacim olarak genişletilmiştir. *Sualli İsaguci* risalesinin hemen ardından tamamlamak anlamına gelen *Tetimme* bölümü yer almaktadır. Daha sonraki yıllarda eklenen *İlave İsaguci* adlı bölüm bu iki başlığı takip etmektedir. Eklenen bu bölümde mantık konularında daha önce yapılan açıklamalara atıflar yapılarak konular detaylandırılmıştır. Dolayısıyla bu bölüm *Sualli İsaguci* risalesinin bir parçasıdır. *Sualli İsaguci'*de verilen örnekler *Tetimme* bölümünde dilbilgisi yönünden açıklanmış, ilave bölümünde de aynı yöntem devam etmiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman kıyas gibi temel konularda ilk yapılan tanım ve örnekler tekrar edildikten sonra detaylandırılmıştır.

Harputi ele aldığımız mantık risalesini soru cevap biçiminde hazırlamıştır. Bu soru cevap terkibi zaman zaman müstakil olmuşsa da çoğunlukla bir önceki sorunun arapça tanımının, Osmanlı Türkçesindeki izahı olarak birbirine bağlanmıştır. Mantık konularındaki klasik sıralama sorularla takip edilmiştir. Ancak ilave bölümünde sorular aynı düzende devam etmemektedir. Bir konuda yapılan açıklamanın içerisinde geçen bir kavram aynı konu başlığında olmasa da açıklanmıştır.

Hoca İshak Efendi'nin soru cevap olarak yazdığı *İsaguci* adlı metin bazı konuların üzerinden yeterince durulmadığı ve açıklanmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Harputi ele aldığımız risalesi ve ilavelerinin bütününde bazı konulara sadece isim olarak yer vermiştir. Mesela mugalata(safsata) konusunu mantığın bölümlerini sayarken belirtmiş ancak konuyla ilgili herhangi bir açıklama ve örneklendirmede bulunmamıştır.

Benzer biçimde ma'niatül huluvv konusu açıklanmamış hitabet konusu da iki kısma ayrılmış ama ikinci kısım açıklanmamıştır. Bu konular ders esnasında muhtemelen detaylandırılmış ve açıklanarak işlenmiştir. Ancak ders notları olarak basılırken kitapta yer almamış olmaları konuda eksiklik görüntüsü vermektedir.

Mantık tarihine dair yapılmış çalışmalarda Hoca Harputi ismiyle karşılaşmıyoruz. Bu durumun temel nedeni müellifimizin birincil çalışma alanının mantık olmaması; bir diğeri de eserini bir ders kitabı olarak yazması ve temel kaygısının öğretim olmasıdır. Bunu da mantıkta kabul edilen metinlerin temel izahı çerçevesinde yaptığı için usulî bir mantık çalışması ile karşı karşıya bulunmuyoruz. Ancak ele aldığımız risale üzerinden Harputi'nin mantık ilmine hakim olduğu ifade edilebilir. Özellikle ek kısımlarında yer alan İbn Sina ve Farabi'ye yapılan atıflar, lafız konusunda kelami açıklama, şekil konusunda birinci şeklin değeri gibi incelikleri olan noktalardaki açıklamalar bu hakimiyetin göstergeleridir. Oysa mantık Harputi'nin ilmi faaliyetleri içinde birinci sırada yer almamaktadır. Asıl uzmanlık alanı olmamasına rağmen mantık ilminde yetkin oluşu da bize Harputi'nin hocalık mesleğini hakkıyla yerine getiren bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Harputi hocalık yaptığı süre boyunca eserler vermiş, adeta hayatını ilme adamıştır. Bu anlamda üretken bir portre çizmektedir. Eserlerine yaptığı ilavelerden de kendisini sürekli geliştirme çabasında olduğunu gözlemlemekteyiz. Hoca Harputi'nin tamamı latinize edilen ve defalarca basılan eseri *Diyaul Kulup* yaşadığı imparatorluk dağılıp yerine yeni bir devlet kurulduğunda da önemini korumuş bir eser olarak diğerleri arasından öne çıkmıştır.

Harputi'nin yaşadığı dönem siyasal sosyal anlamda sıkıntılı bir dönemdir. O içinde yaşadığı ortama kayıtsız kalmamış bu durumu eselerine de yansıtmıştır. Özellikle misyonerlik ve Bektaşiliğe karşı hazırladığı çalışmalar bu durumu örneklemektedir. Eserleri dışında sarayda düzenlenen münazaralara katılarak misyonerleri ilmi delil ve sorularla cevapsız bırakmıştır.

Harputi'nin ilmi çabaları döneminin padişahları tarafından da fark edilmiştir. 19 yıl boyunca huzur derslerine katılarak bu durumu somut olarak ortaya koymuştur.

Hoca İshak Harputi'nin *Sualli İsaguci* çalışması, tespit edebildiğimiz kadarıyla klasik usulden farklılık arz edebilecek türden bir noktayı barındırmamaktadır. Ancak "genel usul içinde" tercihleri olduğunu ifade edebiliriz. Harputi'nin klasik usulü paylaşıyor olmasının onun ilmi şahsiyetine gölge düşürmediği kanaatindeyiz. Nihayetinde Hoca'nın teolojik kelami anlamda çalışmalar yapması, güncel tartışmalara katılması sıradan bir müderris olmadığının işaretleridir. Ayrıca genel gidişata itirazları, bir ıslah çabası içinde olduğunu da göstermektedir. Bu durum bir ilim adamında olması murad edilen temel vasıfları bünyesinde topladığına işaret etmektedir.

Hoca İshak Harputi'nin genel haritadaki konumuna baktığımızda onun mantık anlayışı ve çalışmaları konusunda birçok kişinin sorulaştırdığı "orjinallik" meselesi karşımıza çıkar. Klasiğe dair yapılan çalışmalarda ilk soru metinlerinin orijinal olup olmadığı, yeni bir şeyler söyleyip söylemediği sorusuyla karşılaşırız. Yani üzerinde çalışılan metin ya da kişiden daha önce söylenmemiş, işlenmemiş noktalar aranmaktadır. Bu soruya cevap aramaktan çok sorunun üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz. Bu soru bugüne ait bir mesele olarak bir yanıyla haklı bir yanıyla da haksız bir sorudur. Yanlış bir sorudur, zira bugünkü düşünsel kabuller ile bir beklentiyi ifade eder. Oysa 19. Yüzyıl ilim anlayışında temel kaygı "orijinal" bir şeyler söylemek olmamış ve farklı söz başarı kabul edilmemiştir. Sorunun haklılık payına gelince; bu sorunun ardındaki beklentiyi anlayarak çözebiliriz. Bu soru aslında çöküş sürecinde bir imparatorluğun âlimlerinden bu süreci durdurmaya dönük bir katkı ve çalışma yapılıp yapılmadığının hesaplaşmasıdır. Nihayetinde de imparatorluk dağılmış ve bugünden bakanlar için bir nevi "sonu bilinen bir hikâyenin" kritiğini yapmak kalmıştır. Burada iki nokta atlanmış görünüyor; ilki Osmanlı bakiyesi olarak yaşanan bir coğrafyada, aslında o dönemin çok yönlü sorun ve tartışmalarının çözümlenmemiş olması ve bugün ortaya konulan çalışmaların niteliğinin değerlendirme dışı tutulması. Nihayetinde Osmanlı âlimlerine dönük bu eleştiri, aynı zamanda kendimize dönük bir eleştiridir de.

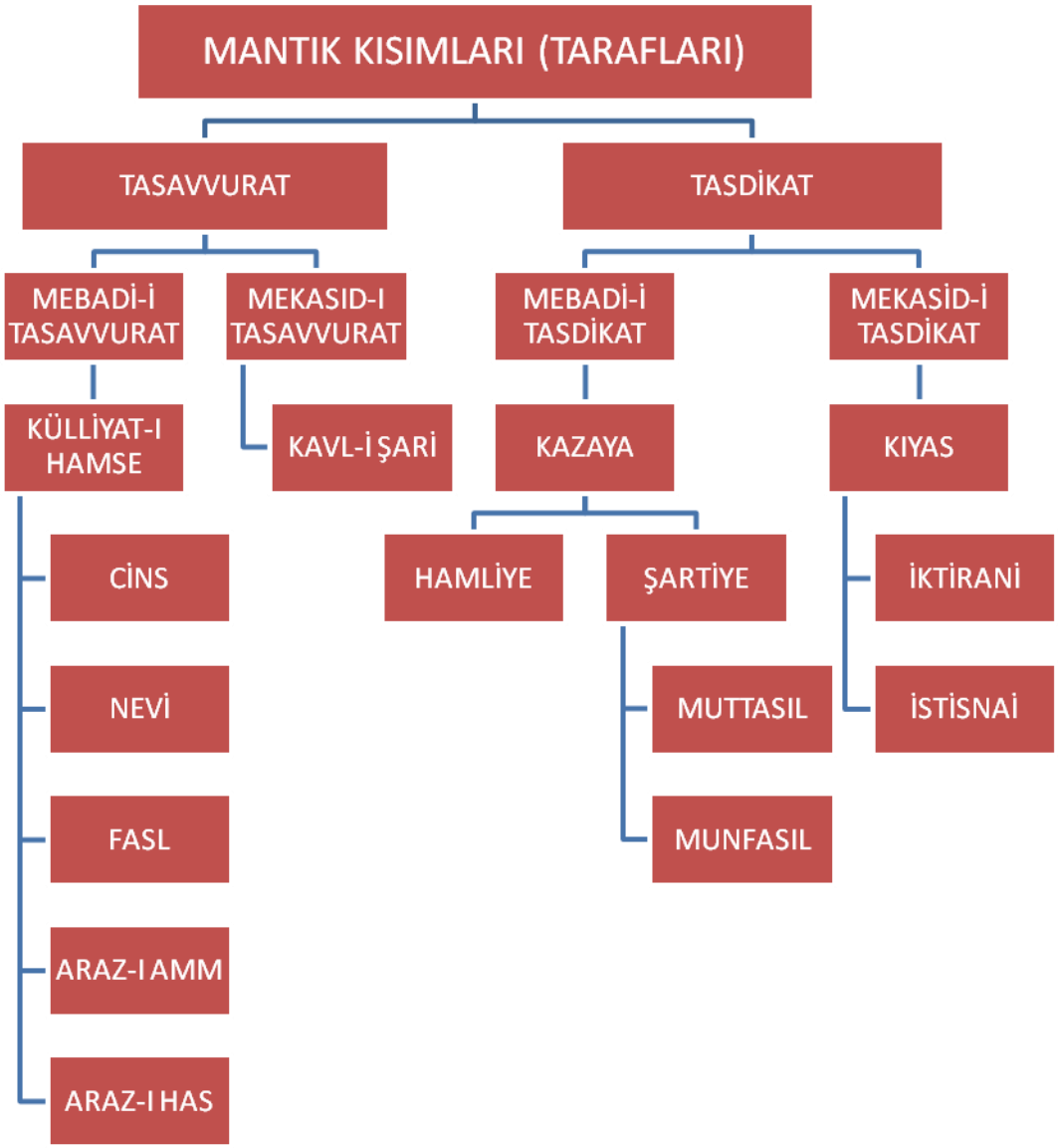
Bugün de içinde bulunulan durumu aşacak "orijinal" bir çalışmanın mevcudiyetinin tartışılması gerekmektedir.

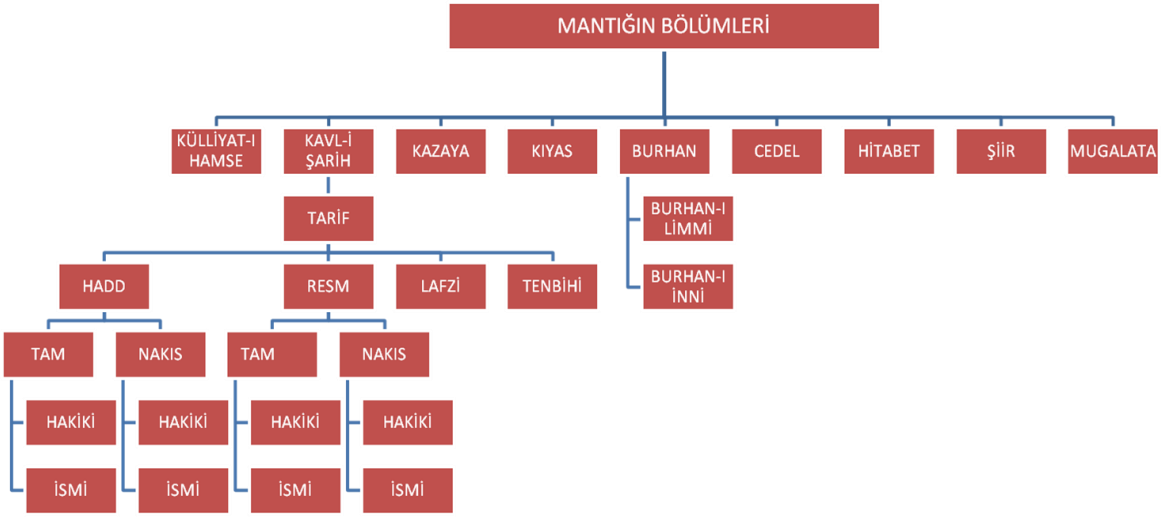
Harputi'nin İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserinin bir bölümünü tercüme ettiği ama basılmadığı yönünde netleşmemiş bilgi konusunda da konu edindiğimiz eser üzerinden bir netice ortaya çıkmamaktadır. Harputi zaman zaman İbn Sina ile aynı örnekleri vermiştir. Ancak bu durum Harputi'nin bu eserin çevirisini yaptığı fikrinden daha çok İbn Sina'nın temel kaynak olması ve o güne dek yazılmış metinlerin ondan beslenmesi ile ilgili görünmektedir. Harputi'nin kullandığı örnekler, döneminde yazılmış mantık kitaplarıyla daha fazla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla İbn Sina ile aynı olan örnekler dönemdaşlarının da kullandığı meşhurlaşmış örnekler olduğundan bu örnek benzerlikleri üzerinden Harputi'nin İbn Sina'nın Şifa adlı eserini Osmanlıca çevirisini yaptığı gibi bir sonucun çıkarılması da mümkün gözükmemektedir.

Netice olarak Harputi eserleriyle, hayatıyla dönemin zihinsel haritasına dair önemli parçaları anlamamızı sağlamaktadır. mantık ilmine dair yapılacak çalışmalarda da dönemin mantık eğitimini anlamaya katkı sağlamaktadır.

EKLER

Ek.1. Mantık Şemaları

MANTIĞIN BÖLÜMLERİ
KÜLLİYAT-I HAMSE
KAVL-İ ŞARİH
KAZAYA
KIYAS
BURHAN
CEDEL
HİTABET
ŞİİR
MUGALATA
TARİF
BURHAN-I LİMMİ
BURHAN-I İNNİ
HADD
RESM
LAFZİ
TENBİHİ
TAM
NAKIS
TAM
NAKIS
HAKİKİ
HAKİKİ
HAKİKİ
HAKİKİ
İSMİ
İSMİ
İSMİ
İSMİ

Ek.2. Mezar Fotoğrafları

Resim 1:

Resimaltı 1: Harputlu İshak Hoca 13 Ramazan *1309/1892* tarihinde vefat ederek, Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Harputlu İshak Hoca'nın **mezar taşında şu kitâbe** bulunmaktadır:

Yâ erhammerrâhimîn

‘Ulemâ-yı ‘Amilîn Ve müellifîn-i

Kirâmdan Harpûtî meşhûr

Hâce İshak Efendi’nin

Ruhiyçun Fatiha

Sene 1309

Fi 13 Ramazan

Resim 2:

Resimaltı 2: Mezar lahdinin birinci kısmı üzerinde şu kitâbe yazılmıştır:

Mü'minlerin muhibbi, Dinsizlerin Nâsihi Şemsu'l-Hakîka ve Ziyâu'l-Kulûb gibi

Birçok te'lîfât-ı dîniyesiyle şöhret-endâz-ı âfâk olan

Resim 3:

Resimaltı 3: Mezar lahdinin ikinci kısmı üzerine ise şu kitâbe yazılmıştır:

Merhum Müşarunileyh dostuyla dost olup, düşmanıyla uğraşan

"Kul Efendisinin kapısından ayrılmaz" der idi.

KAYNAKÇA

ABACI, Tahir. "*Harput Elazığ Türküleri*" İnceleme Pan Yay. İstanbul, 2000.

ABDÜLHAMİD, İrfan. "*Ebül Hasan Eş'ari*" D.İ.A. Ankara, 1995.

AKPINAR, Cemil. "*İcazetname*" D.İ.A. İstanbul, 2000.

AKSIN, Ahmet. "*19 yy da Harput*" (Yayınevi yok) Ceren matbaa, Elazığ, 1992.

AKSU, Hüsamettin. "*Hurufilik*", D.İ.A. Ankara, 1998.

AKYÜZ, Vecdi. "*Türk Eğitim Tarihi Başlangıçtan 1997'ye*" İstanbul-1997.

AKGÜNDÜZ, Hasan. "*Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*'' Ulusal Yay. İstanbul, 1997.

ALEMDAR, Yusuf. "*Osmanlı'nın Kırılma Cumhuriyetin Kurulma Noktasında bir Müslüman Türk münevveri General Abdurrahman Aygün (1878-1943)'ün Barnaba İncilini Değerlendirmesi*" Dini ve Felsefi Metinler s.641-698 Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayınları no:8 İstanbul 2012.

ALICI, Mehmet. "*Müslümanlar Tarafından Hıristiyanlara YöneltilenYetmiş İki Dakik ve Çetin Su'âl*" Milel ve Nihal Dergisi yıl 3, sayı1-2 s.219-250 2006.

ALICI, Mehmet. "*Cevab-i Risâle-i Şemsü'l-Hakika*" Milel ve Nihal Dergisi cilt 7 sayı 3 Eylül – Aralık 2010

ALP, Talha. "*Mantık –İsaguci Tercümesi*" Yasin Yay. İstanbul, 2012.

ATAY, Hüseyin. "*Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*"Dergah Yay. İstanbul,1983.

AYDOĞMUŞ, Güner. "*Harput Kültüründe Din Alimleri*" Manas Yay. Elazığ, 2009.

BAĞCI, H. Musa. "*Medrese Eğitiminde Hadis Birikimi –Diyarbakır Örneği-*" Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: I Nisan 2009.

BARAN, M.Taha. "*Din Eğitiminde Şark Medreselerinin Dünü Bugünü ve Yarını*" Oduncular Sitesi Camii İmam-Hatibi Batman www.diyarbakirayder.com/ind

BAYRAKTAR, Mehmet. "*İslam Düşüncesi ve Kaynakları*"İslam Düşünce Tarihi Ders Kitabı A. Ü Yay. No.1104 Eskişehir, 2012.

BİÇER, Ramazan. "*Harputlu İshak Efendi'nin Kelami Görüşleri",* Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, Elazığ-1999.

BİLGE, Mustafa. "*İlk Osmanlı Medreseleri*" İ.Ü.E.F. Yay. İstanbul, 1984.

BİNGÖL, Abdülkuddûs, T.D. V.İ.A. Ebheri Maddesi, c.X. İst. 1994

BİNGÖL, Abdülkuddûs. "*Gelenbevî'nin Mantık Anlayışı*" M.E.B. Yay. Sayı 2448 İstanbul, 1993.

BİNGÖL, Abdulkuddüs. "*Gazzali ve Mantık Bilimi*" İslami Araştırmalar Dergisi Gazzali Özel Sayısı, sayı 3-4 c13 s299-303 Ankara, 2000.

BİNGÖL, Abdulkuddüs. D.İ.A. *Ebheri Esiruddin* Maddesi, c.10 s.76

BOLAY, M. Naci. "*İbni Sina Mantığında Önermeler*" M.E.B. Yay. 2796. İstanbul, 1994.

BOZKURT, Ömer. "*Felsefi Metinlerin Anlaşılmasında Filozof – Öğrenci İlişkisinin Önemi*" S.131–150 Dini ve Felsefi Metinler Editör:Bayram Ali Çetinkaya, Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayın no: 8 İstanbul, 2012.

CİHAN, Ahmet. "*Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*" Birey Yay. İstanbul, 2004.

CÜNDİOĞLU, Dücane. "*Keşf-i Kadim*" Etkileşim Yay. İstanbul, 2008.

ÇAPAK, İbrahim. "*Gazâlî'nin Mantık Anlayışı*" Elis Yay. Ankara, 2005.

ÇAPAK, İbrahim. "*Anahatlarıyla Mantık*" Ensar Yay. İstanbul, 2012.

ÇAPAK, İbrahim. "*Darulfunun'un Hocalarından İzmirli İsmail Hakkı'nın Akıl Yürütme Anlayışı*" s.307-314 Darulfünun İlahiyat Sempozyumu 2009 basım 2010.

ÇELEBİ, Emin. "*İlim Kavramı Üzerine Bir İnceleme*" Dini ve Felsefi Metinler Editör: Bayram Ali Çetinkaya, s.107–117 Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayın no: 8, İstanbul, 2012.

ÇÖRTÜ, Mustafa Meral. "*Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*" M.Ü.İF Yay.İstanbul, 2007.

DALKILIÇ, Mehmet. "*İslam Mezhepleri Tarihi"* T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2055 Eskişehir, 2011.

DEMİRPOLAT, Enver. "*Harputlu İshak Hoca'nın Hayatı ve Eserleri*" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

DENİZ, Gürbüz. "*Bir Yazmanın Tercüme Macerası*"http://mufredat.wordpress.com/

DOĞAN, Hüseyin. "*İslam Düşüncesinde Bir Tartışma Metodolojisi Olarak Cedel*" S.Ü.İ.F. Dergisi C.XIII. s.24, 2011-2012

EL-ACEM, Refik. "*Gazzali'nin Mantık Kitaplarında Tanım Konusu*" Çev: Ahmet Kayacık, İslami Araştırmalar Dergisi Gazzali Özel Sayısı,Sayı 3-4 c13 Ankara, 2000.

EMİROĞLU, İbrahim. "*Klasik Mantığa Giriş"* Elis Yay. Anlara, 2011.

EMİROĞLU, İbrahim. "*Mantık Yanlışları*" M.Ü.İ.F. Vakfı Yay. İstanbul, 1993.

ERGÜN, Mustafa. "*Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları*"Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon 1996.

GAZÂLÎ, Ebu Hamid. "*Mihakkü'n-Nazar*" Doğru Düşünmede Yöntem Çev: Ahmet Kayacık, Ahsen Yay. İstanbul, 2002.

GÖRGÜN, Dr. Tahsin. "Anlam ve Yorum" –Dini Metinlerin Anlaşılması ve Yorumlanması, Gelenek Yay., İstanbul, 2003.

GÖVSA, İbrahim Alâettin. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi,* c.I Sultan Abdulaziz md., Yedigün Neşriyat İstanbul, 1946.

HÂLİS, Mehmet. "*Mîzânul-Ezhân*"(1324) Hazırlayan. Kudret Büyükcoşkun, İşaret Yay. İstanbul, 1998.

HANSU, Hüseyin. "*Hadis Aşığı Bir Felsefeci Babanzade Ahmet Naim Bey (1872-1934)"* Darulfunun ilahiyat sempozyum bildirisi 2009 tebliğleri İstanbul, 2010.

HARPUTİ, İshak Efendi. "*Şemsül Hakika*" (h.1278), İstanbul, 1862.

HARPUTİ, İshak Efendi. "*Ziyâû'l Kulûb*" (h.1293), İstanbul, 1876.

HARPUTİ, İshak Efendi. "*Kaşifu'l Esrar ve Dafiu'l Eşrâr*" (h.1291), İstanbul,1874.

HARPUTİ, İshak Efendi. "*Risale-i Sual ve Cevab*", "*Esile ve Evcibe*", "*Mecmuatül Kavaid*" (h.1283), İstanbul, 1866.
HARPUTİ, İshak Efendi. "*Esilei-i Hikemiye*" (h.1278), İstanbul, 1862.
HARPUTİ, İshak Efendi. "*Zubde-i İlm-i Kelam*" (h.1283), İstanbul, 1866.
HARPUTİ, İshak Efendi. "*Miftahul Uyun*" (h.1303), İstanbul, 1886.
HARPUTİ, İshak Efendi. "*Dıyâ'ül Kulûp*" (Cevap Veremedi) Latinize eden belirsiz, Hakikat Kitapevi İstanbul, 2012.
HASIRCI, Nazım. "*İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*" Araştırma Yay. Ankara, 2010.

İBN, Sina. "*İşaretler ve Tembihler*" Litera Yay. Çev: Ali Durusoy, Muhiddin Macid, Ekrem Demirci, İstanbul, 2005.

İSMAİL, Hekimoğlu. (hazırlayanlar adına) "*Osmanlıca Türkçe Büyük Lugat*" heyet: Abdullah Yeğin, Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalım Türdav Yay. İstanbul, 1995.
İPŞİRLİ, Mehmet. "*Medrese*", *DİA,* XXVIII, s. 323-340.
İZGİ, Cevat. "*Osmanlı Medreselerinde İlim*" C.1,İz Yay. İstanbul, 1997.

KAFADAR, Osman. "*Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*" Vadi Yay. İstanbul, 1997.

KAFADAR, Osman. "*Türkiyede Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*" İz Yay. İstanbul, 2000.

KARA, Mustafa. "*İshak Hoca Harputlu"*, D.İ.A., C. XXII. – s.531 İstanbul, 2000.
KARAKAYA, Necmeddin, DEMİRKOL, Mete. "*Mantık*" Okyay Yay. İstanbul, 2000.

KAYACIK, Ahmet. "*Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine*" http://www.geldik.com/osmanli-imparatorlugu/79427-osmanli-medreselerinde-mantik-egitimi-uzerine.html

KAYNARDAĞ, Arslan. "*Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe*" Kültür Bakanlığı Yay. 2894 Ankara, 2002.

KAZICI, Ziya. "*Osmanlı'da Eğitim-Öğretim*" Bilge Yay. İstanbul, 2004.

KOCA, Ferhat. "*Mantuk*"DİA c. 28 İstanbul,2000
KOMİSYON. "*Mantık*" M.E.B. Yay. No4942, İstanbul, 2010.

KOMİSYON. *Türk Ansiklopedisi*. "İshak Hoca Harputlu", Ankara-1972, C. XX.

KÖMÜRCÜ, Kamil. "*Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi, Ebheri Örneği*" Yayınevi Yay. Ankara, 2010.

KÖMÜRCÜ, Kamil. "*Es'iruddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*" Yayınevi Yay. Ankara, 2010.
KÖPRÜLÜ, Fuad. "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 5.Basım, Ankara, 1984.
KURAN, Ercüment. "*Tarih İçinde Harput*" Editör: Namık Açıkgöz Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Arası Merkezi Elazığ, 1992.
KUTLUSOY, Zekiye. "*Türkiye'de Mantık Eğitimi Sorunlar ve Öneriler*" U.Ü. Felsefe Dergisi, Bursa, 2004.
MARDİN, Ebul Ula. "*Huzur Dersleri*" C. 2-3, s.13. İstanbul, 1951.

NACİM, Abdurrahman. "*Türkçe Mantık Hulasası*"(1304) Haz. Kudret Büyükcoşkun İşaret yay. İstanbul, 1998.

ÖNER, Necati. "*Tanzimattan Sonra Türkiye İlim ve Mantık Anlayışı*" Divan Kitap İstanbul, 2012.

ÖNER, Necati, GRÜNBERG, Teo. "*Mantık-1*" Emel Yay. Ankara, 1994.

SAİD PAŞA. "*Hulâsa-i Mantık*"(1315) Haz. Kudret Büyükcoşkun İşaret Yay. İstanbul, 1998.

SİNANOĞLU, Mustafa. "*Reddiye*" D.İ.A. İstanbul, 2007.

ŞİRVANİ, Ahmet Hamdi. "*Muhtasar Mantık*" Haz. Kudret Büyükcoşkun, Mantık Metinleri C.I, İşaret Yay. İstanbul.

SUNGUROĞLU, İshak. "*Harput Yollarında*" C. II,124Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yay. İstanbul, 1959.

SÜREYYA, Mehmed. "*Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*" C.1 Haz: Ali, Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, Sebil Yay. İstanbul, 1995.

ŞANAL, Mustafa. "*Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış*" Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 14 Yıl : 2003/1 (149-168 s.)

ŞENAT, Fatma Asiye. "*Üçüncü Halin İmkânsızlığı İlkesinin Kur'an Yorumunu Daraltıcı Etkisi Üzerine*" Dini ve Felsefi Metinler Editör: Bayram Ali Çetinkaya, Sultanbeyli Belediyesi Kültür yayın no: 8, İstanbul, 2012.

TAŞKIN, Ahmet. "*Hurufiliğin Yeniden Gündeme Gelişi: Harputlu İshak Hoca'nın Cavidan Eleştirisi*" 1. Uluslararası Seyyit Nesimi Sempozyumu, 2005

TATAR, Burhanettin. "*Osmanlı Düşüncesi*" İslam Düşünce Tarihi Ders Kitabı A. Ü Yay. no 1104Eskişehir, 2012.

TAYLAN, Necip. "*Gazzali'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*" İfav Yay. İstanbul, 1989.

TOPÇU, Nureddin. "*Mantık*" Dergâh Yay. İstanbul, 2011.

URAL, Şafak. "*Temel Mantık*" Çantay Kitapevi İstanbul, 1995.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. "*Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*" T.T. Ankara 1960.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. "*Mantık Tarihi*" İ.Ü.EF. Yay no 175 felsefe zümre neşriyatı, İstanbul, 1942.

VURAL, Mehmet. "*İslam Felsefesi Sözlüğü*" Elis Yay. Ankara, 2003.

YARAN, Cafer Sadık. "*İnformel Mantık*" Rağbet Yay. İstanbul, 2011.

YAKUPOĞLU, Kenan. "*Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*" Gökkubbe Yay. İstanbul, 2006.

YAVUZ, Yusuf Şevki. "*Eş'ariyye*" D.İ.A. Ankara, 1995.

YAVUZ, Yusuf Şevki. "*Maturidiyye*" D.İ.A. Ankara, 1995.

YAZICI, Eyüp. "*Çağdaş İslam Düşüncesi Kişiler ve Görüşler*"İslam Düşünce Tarihi A.Ü Yay. No. 1104 Eskişehir, 2012.

YAZICIOĞLU, Sait. "*İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*" Akçağ Yay. Ankara, 2011.

YILMAZ Elanur. "*Harputlu İshak Hoca'nın Teolojik Görüşleri*" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006.

YÜCEL, Hasan Ali. "*Mantık Dersleri*" Kurtuluş Yay. Ankara, 1978.

YÜCER Hür Mahmut. "*Geç Dönem Bektaşî Kaynaklarında Hurufiliğe Yöneltilen Eleştiriler ve Bunların Bir Değerlendirmesi*" I. Hacı Bektaş Veli Sempozyumu bildirileri 287-307)huham.com/sempozyum/Cilt_I.pdf

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Bursa'da doğdum. İlkokul ve liseyi bu şehirde tamamladım. 1994-1995 yılında İ.Ü.E.F. Sosyoloji bölümüne girdim.1998 yılında buradan mezun olduktan sonra Felsefe Grubu öğretmeni olarak atandım halen Eyüp Kız A.İ.H.L. de çalışıyorum. Aynı zamanda İlahiyat önlisans programından mezun olma aşamasındayım.

AUTOBIOGRAPHY

I was born in 1975 in Bursa. I completed my elementary and secondary education in this city. I was entitled to Sociology Department in Istanbul University Literature Faculty in the semester 1994-1995. In 1998, after I graduated from this school, I was appointed as Philosophy Group teacher. Currently, I work at Eyüp Anatolian Imam Hatip High School for Girls. At the same time, I am about to graduate from Divinity Associate degree program.